DIWAN-I-ABJADI

BY

MIR ISMAIL KHAN ABJADI

EDITED
BY

MUHAMMAD HUSAYN MAHVI
Junior Lecturer in Urdu, University of Madras

UNIVERSITY OF MADRAS
1951

کلیات ابجدی حصۂ سوم

دیوان ابجدی

مصنفۂ

میر محمد اسماعیل خان ابجدی

ملک الشعرائے دربار والاجاہی مدراس

مرتبۂ

محمد حسین محوی لکھنوی

جونیر لکچرار اردو

مدارس یونیورسٹی

سنۂ ۱۹۵۱ عیسوی

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

نحمدہ و نصلی علیٰ رسولہ الکریم

دیوان میر اسماعیل خاں ابجدی

(۱)

غزل ۱

شعر ۱۱

اے نام تو مفتاحِ درِ نطقِ بیانہا
حمد تو بود آب ترِ خشک دہانہا

یک پرتوِ نور تو چہ شمس و چہ قمر *
یک جلوۂ حسن تو چہ اینہا و چہ آنہا

یک عکس ز تو آئینۂ صورتِ اشیا
یک تاب ز مہر تو بود جوہر جانہا

در علم تو ہرگز نرسد فہم و تفکر
در ذاتِ تو ہرگز نہ کند دخل گمانہا

در پردۂ ہر ذرہ نہاں آنچہ تو داری
خورشید دلاں را خبرے نیست ازانہا

اسرار نہفتہ ہمہ در پیش تو ظاہر
پوشیدہ کجا ماند ز تو راز نہانہا

بیروں ز خرد ہست بما آنچہ نمائی
اندیشہ نتاند کہ برد راہ درانہا

آنہا کہ رسیدند ازاں خلوتِ وحدت
در کثرتِ ایں خانہ ندیدند امانہا

آناں کہ برفتند دریں وادی ابداں
زاں رہ نداد است کسے باز نشانہا

ہر فرد در اندیشۂ انجام گرفتار
کس نیست سبکدوش ازیں بار گرانہا

---

* اصل میں شعر پر مصرعہ پورا ہو گیا ہے لیکن وزن میں کمی ہے ۔ ایک دو حرفی لفظ اور چاہیے ۔

بردار ازین خرخشه‌ها ابجدی دل را
بر سنگ بزن شیشهٔ این سود و زیانها

غزل ۲

شعر ے

ای از جمالِ روی تو دلها بتابها　　از فتنهٔ خیال تو عالم خرابها

یک گردش نگاهِ تو صد فتنهٔ جهان　　یک شعلهٔ عتابِ تو صد دل کبابها

بشکست توبه عهدِ خود از دلبرانِ هند　　بر دوشِ زاهد است کدوی شرابها

دانا به مکر و حیلهٔ دشمن نداد دل　　گردد فریبِ تشنه لبان این سرابها

از ترک تازِ لشکر پیری نمی شود　　کردیم آنچه کار بعهد شبابها

دل از پئے چه کار بباید به کس سپرد　　آخرچه شد نصیب ازین شیخ و شابها

گم گشت از بتانِ ستمکار ابجدی
سر رشتهٔ امیدِ سوال و جوابها

غزل ۳

شعر ے

ای شهِ تاجِ نبوّت باعثِ ارض و سما
حکمِ تو در عالمِ افلاک چون حکم خدا

وسعتِ ذاتِ ترا میدانِ لاهوت است تنگ
چرخِ اطلس تکمهٔ بندِ گریبان قبا

عصمت تو توتیای چشم ما زاغ البصر
هیبتِ تو در دل کسریٰ و قیصر کرده جا

هر کجا احسانِ تو رسمِ طبابت می‌نهد
عیسی مریم شود داروغهٔ دارالشفا

من غبار کوے یاران توأم اے خوش سیر
زانکہ هر یک شد بجهد خود شہۂ هر دوسرا

از ثریٰ تا آسماں وابستۂ فیضِ تواند
خوشہ چینِ مزرع اِنعامِ تو شاہ و گدا

کمترینِ اُمتانت هست عاصی احمدی
نیست جز ذاتِ تو او را شافعِ روز جزا

غزل ۴

شعر ۷

اے مہ خورشید فر، خورشید شد برتو فدا
ماہ از ایمائے انگشتِ توشد نیمی جدا

از فروغ شمع حسنِ روے تو گردیدہ است
گل رخاں را از خجالت سر فرو زیر ردا

آمدند از سعی تو شوریدہ گانِ تیرہ دل
از بیابانِ ضلالت بر سرِ راہِ هدا

از پسِ آدم ظهورت گر شود نبود عجب
میوہ آخرمی رسد گر نخل شد در ابتدا

گردِ نعلینِ تو در چشمِ ملائک توتیا
عقلِ کل هم در مریدی کرد با تو اقتدا

در شبِ معراج جولانگاہِ تو از حد گزشت
صد تماشا دیدۂ آنجا بدیدار خدا

احمدی از خود تراشی برنمی سنجد سخن
از زبانِ او برآید آنچہ از حق شد ندا

غزل ۵

شعر ۶

در کشورِ عشق است همیشه وطنِ ما
از روضهٔ قدس است بهارِ چمنِ ما

ما بلبلِ عشقیم دریں گلشنِ رنگیں
زاں یافته اند از رگِ گل پیرهنِ ما

دستک بدرِ سینه زند دل ز طپیدن
شاید که در آید بتِ سیمیں بدنِ ما

چوں لاله گره دسته کند گل ز نظاره
خونے که بجوش است نهاں در کفنِ ما

آں آتشِ عشقش که سببِ دل اثرِ اوست
چوں شمع زند شعله بفانوسِ تنِ ما

زیں گونه اگر ابجدی باشد چه خوش است ایں
روشن ز رخِ یار شود انجمنِ ما

غزل ۶

شعر ۶

از رشتهٔ جاں است قماشِ سخنِ ما
از خونِ بهشت است معاشِ سخنِ ما

شهرت به فلک بُرد سمکِ روحی طبعم
در عرش زند خیمه فراشِ سخنِ ما

سرمایهٔ عمرِ ابدی هست کلامم
خود آبِ حیات است در آتشِ سخنِ ما

آسودہ دلاں را چہ بود دخل دریں کار
خونی بہ جگر خورد تلاشِ سخنِ ما

در بزم محبّت منشاں دغمۂ دردے
در سینۂ خصم است خراشِ سخن ما

از لاف دہن ابجدی ایجاد چنیں گفت
" الماس تراش است تراش سخن ما "

غزل ۷

شعر ۵

چوں زند نرادِ ہمّت درد را رں نوادند مرد رنگ مرد را

سرخروئی گرچہ باشد خوش نما عشق دارد دوست روے زرد را

می رباید گریہ از خاطر غبار آب روشن می نشاند گرد را

بے تامّل می تواں کردن خرید گر فروشد کس دلِ پر درد را

ابجدی سرپنجہ سہراب عشق
زال سازد رستمِ ناورد را

غزل ۸

شعر ۹

بعد مدّت مہرباں شد یار ما از خدا کرسی نشیں شد کارما

شد میسر آنچہ در دل داشتم از نواز شہاے ہشت و چار * ما

رفت ایّام کسادِ آرزو باز آمد گرمیِ بازارِ ما

---

* بارہ امام ۔

دست دولت بر مثالِ بندگاں   دست بستہ چاکرِ سرکارِ ما

نیست غیر از خضر دیگر ہیچ کس   باغبانِ گلشنِ اسرار ما

راست می گوئیم با ہر یک سخن   کس نہ شد سنگِ رہِ گفتارِ ما

در تمنّا سوخت خورشید فلک   تا شود زر طُرّہ دستار ما

شکرِ ایزد می تواں کردن ادا   شد مطیع حکم ما مختار ما

ابجدی در زمرۂ صاحب دلاں
دل فریبی می کند اشعارِ ما

غزل ۹

شعر ۷

اے خوشا حاجیکہ شہرت یافت از نامِ سخا
وے خوشا عمرے کہ شد صرف سر انجامِ سخا

کیست تا او را نباشد بار منّت بر سرش
گر فلک باشد بود در گردش وامِ سخا

رفت چوں رنگِ حنا از دستِ بخلِ روزگار
میرسد از ہر طرف در گوش پیغامِ سخا

می شدے امروز حاصل دولتِ بوس و کنار
کاش بودے شب نہ دزدش ذکر انعامِ سخا

چشمِ ماہم بر درِ اُو در فشانی می‌کند
ہمچو دست عمدۃالامرا * ہنگامِ سخا

---

* صحیح عمدۃالامراء بفتح میم ضرورت شعری کی وجہ سے امرا بسکون میم نظم کیا ہے — نواب عمدۃالامرا، نواب والاجاہ ثانی، غلام حسین نام تھا محرم سنہ ۱۱۶۱ ہجری میں پیدا ہوئے — اور شایستہ تعلیم و تربیت پائی، باپ کے انتقال کے بعد سنہ ۱۲۱۰ ہجری میں جانشین ہوئے اور سنہ ۱۲۱۶ ہجری میں انتقال کیا

می زند اهلِ کرم بر عرش کوسِ مکرمت
بادشاہِ دو جہاں شد ہر کہ شد راہِ سخا

ابجدی تو در کدامی عرصۂ شیراں اوفتند
ہر کجا افگند صیّادِ کرم دامِ سخا

غزل ۱۰

شعر ۷

کے در آید از درِ سینۂ درُوں اسرارِ ما
آتشِ دل سوخت درلب گوہرِ گفتارِ ما

گر بود میلِ خریداری تُرا باید خرید
جُز متاعِ درد ارزاں نیست در بازارِ ما

حیرتے دارم کہ در فرزانگی شورِ جنوں
ہوش و مستی ہر دو از محمل کشانِ دارِ ما

سر ز جیبِ اختفا آخر بہ شُہرت در کشید
صورتِ نازکِ خیالِ خاطرِ افکارِ ما

محفلِ مارا خموشی بست تزئینِ دگر
سرمۂ آواز است یا رب بُلبلِ گُلزارِ ما

از سُبک روحی چو بوے گُل جہانی سر کنم
با قدم ہرگز نہ گردد آشنا رفتارِ ما

ابجدی یا ما غباں گفتہ است عرفی در جہاں
" منّت گُل سر نتابد گوشۂ دستارِ ما "

غزل ۱۱

شعر ٦

گُفت دلبر آفتابم من نیازارم ترا
همچو شبنم از بساطِ خاک بردارم ترا

بگذر از دل کاں زآں تُست از ایجادِ دهر
جاں اگر خواهی دریغم نیست بسیارم ترا

هر کجا از دار اے سرو خراماں بگذری
سر بدنبالت دهم چوں سایه نگذارم ترا

کو نگاه لطف از راهِ توجّه می‌کنی
مهرباں و مشفق و فیّاض پندارم ترا

تا بود جاں در بدن دستِ من و دامانِ تو
ماه کنعانی هم نبوی از جاں خریدارم ترا

پیشِ صائب میرجانا گُفت او را ابجدی
آرزو دارم که در آغوش تنگ آرم ترا

غزل ۱۲

شعر ۵

از شرابِ عشق سرشاریم ما راست گر پُرسید در کاریم ما

نیست مارا هیچ از دنیا خبر تا قیامت محوِ دیداریم ما

فکر قوت و نا بماں وابستگی در گرفتاری گرفتاریم ما

در گلستانِ طبیعت چوں بهار یک چمن رنگیں سخن داریم ما

ابجدی مارا جنوں در کاردرد
از گراں جانی سبکباریم ما

غزل ۱۳

شعر ۷

دلی دارم چو زلف او بصد پیچ وشکن اینجا
ندارم یکسرِ مو تابِ گفتن در سخن اینجا

بہار داغہاے دل گُلستاں دربغل دارد
بیا در سینۂ ما تا کُنی سیر چمن اینجا

ز غفلت برہمن واقف نمی گردد ازیں معنے
کہ بُت حادث دراں حاوث بُت نارک بدن اینجا

بیا اے شیخ از بہرِ خدا بنگر کرامت را
ز آب آتش درانگیزم چو شمعِ انجمن اینجا

شدم دیوانۂ شیریں لبِ ماہ پریزادے
تراشد از جگر لختے رسد چو کوہ کن اینجا

بریں دور مبارک عہد والا جاہ * می نازم
کہ می یابند دولت مردمِ ہندو دکن اینجا

چراغِ طالعِ ما ابجدی روشن شود امشب
کہ آید گلرخے، گلگون قباے سیمتن اینجا

* نواب محمد علی والاجاہ اوّل، والی ارکاٹ، دھلی میں ۱۲ شوال سنہ ۱۱۳۵ ھجری کو منگل کے دن پیدا ہوئے۔ غلام انبیاء تاریخی نام ہے۔ ان کی والدہ شیعہ تھیں، انہوں نے محمد علی نام رکھا۔ ۵ برس کی عمر میں اپنی والدہ کے ہمراہ گوپامئو گئے، جو ان کا آبائی وطن ہے۔ وہیں بسم اللہ خوانی ہوئی۔ ٦ سال کی عمر میں اپنے چچا میرالدین کے ہمراہ براہ بنگالہ سکاکول پہنچے۔ جہاں ان کے والد نواب انورالدین خاں بہادر ناظم تھے۔ ۱۴ سال کی عمر میں دھوم دھام سے شادی ہوئی۔ بیوی خدیجہ بیگم احسن الدین خاں کی بیٹی تھیں۔ ان کے بطن سے ۱۰ اولادیں ہوئیں ۵ بیٹے ۵ بیٹیاں بڑے بیٹے غلام حسین عمدۃ الامرا مشہور۔ باقی اور دو بیویوں سے۔ اپنے والد انورالدین خاں کی شہادت سنہ ۱۱٦۲ھجری کے بعد ان کے جانشین ہوئے۔ سنہ ۱۲۱۰ھجری میں بعمر ۷۵ انتقال کیا۔ ان کی عمر کی لڑائیاں مرہٹوں سے جو ہوئیں ان کی تفصیل تزک والاجاہی میں مذکور ہے۔

غزل ۱۴

شعر ٥

شیخ ما هنّوز * واقف گردہ شد از کیش ما
بت پرستی خوش بود از خود پرستی پیش ما

فرشِ پا اندازِ او از پردۂ چشمم کنید
می رسد امروز این‌جا یارِ خیر اندیشِ ما

در سخن نگداختم لختِ جگر را زین سبب
بوی خون آید برون از نکتہ دل ریشِ ما

از رقیباں شد زیادہ گرمہ من در عتاب
نیست بر بیگانہ حرفے بر غلط شد خویشِ ما

غیر استغنا نہ داشد ابجدی مرگ دلم
بادشاهی میکند در جاے خود درویشِ ما

غزل ۱۵

شعر ٦

دگر بجوش در آمد سحابِ گریۂ ما
گزشت از سرِ خورشید آبِ گریۂ ما

چہ شد بہ عهدِ سلف گرچہ رفت شورشِ نوح
کہ هست خطۂ طوفاں کتابِ گریۂ ما

ز بسکہ هست نهاں جوهرِ نشاطِ دلی
نشانِ جاں بدن در نقابِ گریۂ ما

---

* صحیح لفظ هنوز هے بفتح اول و ضمۂ ثانی ، تشدید نهیں هے لیکن انجدی نے اس دیوان میں کئی جگہ تشدید کے ساتھ کہا هے ،

محاسبانِ قضا خندہ رو شمار کنند
اگر بعرض در آید حسابِ گریۂ ما

نمی برند کسے رازِ عاصیاں بہ جحیم
بہ اهلِ حشر چو بخشند ثوابِ گریۂ ما

خیال پردہ دری نیست احمدی ورنہ
چہ کارها کہ نہ شد در حجاب گریۂ ما

غزل ۱٦

شعر ٦

خاکپایش توتیا شد چشم خوں آغشتہ را
از نگاهش شد حیاتِ جاودانی کشتہ را

بس کن اے فرهاد دل در بیستوں چنداں مبند
تا بکے خواهی تراشیدن دراز پشتہ را

از رگِ گل کن رفو چاکِ گریبانِ مرا
ضعفِ من چاکم دهد درچشمِ سوزن رشتہ را

جامۂ طول امل را پارہ باید ساختن
قطع می سازند دامانِ فروتر هشتہ را

دانہ پاشی کن اگر خواهی دریں کشتِ امید
چیست حاصل باغبانِ مزرع ناکشتہ را

مقصدِ دل را نمی دانم کجا شد احمدی!
چوں تواں در یافتن ایں جو هر گم گشتہ را

غزل ۱۷

شعر ٦

چو شب گذشت سحرگه رسید همدم ما
امیدِ صبحِ سعادت ز شامِ عالمِ ما

بیا بزم شادی که وقتِ اقبال است
بدست یار در آمد ز دیو خاتم ما

بدونِ منتِ بادِ صبا درین گلشن
شگفت غنچه مقصد ز خیر مقدم ما

گذشت شام خزان و دمید صبح بهار
رسد بهار چمن را نویدِ موسمِ ما

صدف به بحر اگر دارد از حماقتِ اوست
که بست آب گهر آب صافِ شبنم ما

بگفت صائبِ دانا به احمدی روزے
شدیم پیر ونه شد تر دو چشم پرنمِ ما

غزل ۱۸

شعر ۷

اے حسنِ تو جلوۀ سحرها وے روے تو قبلۀ نظرها

مژگانِ تو چون سنان خون ریز بر قلب رنند نیشترها

تا دستِ تو هر کمان در آید شد تیر ترا سپر جگرها

یک چشمِ تو صد هزار جادو یک دیدِ تو برقِ صد نظرها

آشفتۀ زلف مشک سایت سر گشتۀ وادی خطرها

ں زندگی دو روزہ آخر حاصل گردید درد سرها

شد ابحدی از جفاے ظالم
آوارۂ غربتِ سفرها

غزل ۱۹

شعر ۰

از خودی وارستہ در قید دلم نالیم ما
همچو عکسِ آئینہ از غیرمی نالیم ما

حاصلِ طولِ امل شد صرف ایام و شهور
عمرها بگذشت پابندِ مہ و سالیم ما

عالمے گردید از حالی بحالے منتقل
شکر للہ تا بہ این مدت بیک حالیم ما

سر کنم صد داستانِ عشق را از یک نوا
همچو مرغ بوستان قدس خوش قالیم ما

ابحدی شعرم پسندِ زیر کاں شد زاں سبب
از زبانِ تهنیت افرا خوشا فالیم ما

غزل ۲۰

شعر ۷

از شرابِ بیخودی پیوستہ مدهوشیم ما
چوں خم سر بستہ با یک رنگ در جوشیم ما

در دبستانِ جنوں مانندِ طفل نو رسا
بارمیدن هاے دل از خود فراموشیم ما

ساز و برگ ظاهری زنجیر پاے همت است
همرہِ رنگ پریدہ خانہ بر دوشیم ما

مشربِ قطعِ تعلق جوہر ما گل نمود
ورنہ چوں غنچہ دریں یک پردہ خاموشیم ما

نالۂ پر خون ما رازِ نہانی فاش کرد
از گدازِ دل سرشکِ دیدہ را نوشیم ما

افسرِ جمشید و کیخسرو بزیر پاے ماست
مُصطفےٰ و مُرتضےٰ را حلقہ در گوشیم ما

ابجدی! از استماعِ مصرعِ محفوظ خاں *
سر بزانوے تفکر برد و خاموشیم ما

غزل ۲۱

شعر ۷

(ب)

صلح سازم گر بزیرِ حکم ما گردد رقیب
میدہم صد گنجِ زر گر آشنا گردد رقیب

میتواں حاصل نمودن کام دل از گلبدن
از صفا گر در صداقت بے ریا گردد رقیب

مانعِ مقصود را دشمن تصور می کنم
گو کہ در سیرت اگرچہ † کیمیا گردد رقیب

بعدِ مدت کرد گل از یار دوی اختلاط
در چنیں دم ‡ کاش باما سرپیا گردد قریب

زیستن از خوش نمائی تابہ محشر خوش تراست
نیست بد در دہر بد گر خوشنما گردد قریب

---

* نواب محمد محفوظ خاں بہادر فرزند دوم نواب سراج الدولہ انورالدین خاں بہادر سنہ ۱۱۹۳ ہجری میں انتقال کیا ۔

† گو کہ اور اگرچہ دونوں یک جا نہیں آتے ایک زائد و حشو ہے ۔

‡ فارسی میں اسطرح نہیں آتا ۔

در پرستش ذاہکی چوں برہمن بندد کمر
زاں بتِ عیار ماآخر جدا گردد رقیب

ابجدی من خود حقوقِ سالہا دارم برو
زیں چہ بہتر ہست گر از حق ادا گردد رقیب

غزل ۲۲

شعر ۹

باز شد برمے پرستاں محتسب — چوں ستم برفرقِ مستاں * محتسب

چوں سگِ پا سوختہ از ہر طرف — می رود افتان و خیزاں محتسب

گفتہ بر چینید دوکانہاے خود — می رسد اے می فروشاں محتسب

قفلِ آہن در درمے خانہ زد — خانہ ویراں محتسب

نیست اورا کار از شرع شریف — پر ز رشوت کردہ ایناں محتسب

گرنہ شد واقف ز فیضِ بیخودی — بیخبر از راز ایماں محتسب

می گساری ما بخلوت می کنیم — ازچہ رو در خاک غلطاں محتسب

کاش گشتے فتح باب مے کدہ — سر فرو رفتے بزنداں محتسب

ابجدی بر زر نمودم آشتی
بست بامن عہد و پیماں محتسب

غزل ۲۳

شعر ۷

چوں رسد در گوش من شور و فغانِ عندلیب
مے طپد دل دردمم سوگند جانِ عندلیب

---

* مے پرستاں اور مستاں کا قافیہ اس غزل میں درست نہیں ہے - اور شعروں میں قوافی دوسری قسم کے ہیں -

نیست دقت آشنا طبعِ بتِ گل روی یار
ورنه می گفتم رموزِ داستانِ عندلیب

باوجودِ جاں فشانی برسرِ گل در چمن
نیست جز خار و خسی در آشیانِ عندلیب

گر مراد از عشق نالیدن و جاں دادن بود
پس درین صورت مبارک آستانِ عندلیب

گل بس پوشیده دارد را ز مرغ بوستاں
این نمی داند که می دانم زبانِ عندلیب

ساز و برگِ زندگی باذاتِ ما وابسته است
بعد مردن نیست در گلشن نشانِ عندلیب

درد ما ظاهر نه گردد ابجدی از نالهٔ
صد گره دارد به دل عقدالّلسانِ عندلیب

غزل ۲۳
شعر ۱۱

خبر آمد که دلدار من امشب بپرونق می کشد کارِ من امشب
پس از عهد تمام وسعیِ بسیار بتِ بیگانه شد یار من امشب
شد از نیروی بختم مرغِ اُمّید بدام من گرفتار من امشب
بسانِ جاں در آمد در کنارم ستمگارِ دل آزارِ من امشب
دل غم دیدهٔ من گشت آخر سبک دوش از گرانبارِ من امشب
بدونِ جنسِ عشرت نیست چیزے اگر خواهی ببازار من امشب
رقیبِ روسیه را از زر سرخ نمودم من پرستارِ * من امشب

* فارسی ترکیب اور قاعدے سے ، پرستار خود ، چاهئے

دل محفل نشیناں گشت بیتاب   چو مطرب خواند اشعارِ من امشب

دریں غم خانهٔ الفت پرستاں   سود هر مست غمخوارِ من امشب

توقع نیست از گردونِ گرداں   غلط گردید پندارِ من امشب

که گوید از زبانش ابجدی را
به بیں از دور دیدارِ من امشب

غزل ۲۵
شعر ۶

هنوز چشمِ بر آمد نه شست دامنِ خواب
رسید آں مهِ زیبا بخواب چوں مهتاب

نمود چهرهٔ گلگوں بزلف مشکینش
چو زیر سایهٔ ریحانِ تر گل سیراب

بیا برائے خدا شیخ سوے خانهٔ ما
که هست ساقیِ رنگیں قبا و بادهٔ ناب

دلم بسانِ گهر در صدف بیک جاهست
اگرچه خانه بدوشم دریں جهاں چو حباب

خوش است سیرِ گلستاں خصوص در شب ماه
که سرو ساقیِ بزم است ولاله جام شراب

به بند ابجدی بر خود درِ سرائے نشاط
گزشت موسمِ شادی و رفت عهد شباب

غزل ۲۶
شعر ۷

مرا در خانه مهمان است امشب   مهِ نو در شبستان است امشب

خیالِ نازک او دل نشین است   پری در چهره پنهان است امشب

شراب خوش گوار راحت افروز   درونِ جام رخشان است امشب
بمیدان فصاحت از سرِ نو   سمند طبع جولان است امشب
سرائے جاں بشارتہاے یارے   بہم یک جا دل و جان است امشب
بہر سو گرم شد بازارِ مَسلخ   بہارِ عیدِ قربان است امشب

بیا اے خسرو بنگر ابجدی را
بنطقش آب حیوان است امشب

غزل ۲۷

شعر ۷

کی دغا یابد ز اربابِ عقل دانش نصاب
تشنہ لب را می فریبد دربیابانہا سراب

مرد نادان می نماید چون رود اقبالِ او
شیشہ عریان می شود چون بشکند رنگ گلاب

شان عالی حوصلہ مخفی نہ ماند زینہار
از تہِ صد پردہ سربر کرد بوے مشک ناب

زاہدا در صلح و تقوٰی دم مخور از نفسِ دون
لاف خوبی می‌زند این زشت روزیر نقاب

صاحبِ یک گوشہ شو تا قدر افزاید ترا
در نیاز کوچہ گردی بے وقر * شد آفتاب

اے بسا جنگ است مخفی در ضمیر آشتی
جوشِ طوفان دیدہ ام در دامنِ موج شراب

ابجدی علم لدنی کو ہمین شعر است و بس
این غزل شاہد بود بر معنے ام‌الکتاب

---

* صحیح وقر بسکون قاف ـ

غزل ۲۸

شعر ۵

دل چرا غلطد بخون اینک رسد یار عجیب
چون مه دو هفته قاصد جلوه دیدار عجیب

یار در بر خضر سرسر من ز هستی بے خبر
حیرتے دارم چه خواهد بود این کار عجیب

ناز کردن جان گرفتن این نه رسم خوش ادا است
شاید این طرح دگر باشد بسرکار عجیب

سرو در گل در خجالت کبک سر گردانِ کوه
اے سرت گردم چه جادوئیست رفتار عجیب

بوسه برپایش زدن آسان نباشد ابجدی
از سر خلخال دانستیم دشوار عجیب

غزل ۲۹

شعر ٦

(ت)

هنگام صبح دیدهٔ گریانم آرزو است
مانندِ شمع اشک بدامانم آرزو است

مجنون و شم نه صحبتِ لیلاے پاک کیش
دستِ جنون بزلف پریشانم آرزو است

از دیدنِ لطافتِ رخسارِ دل فریب
هستم چو عکس آئینه حیرانم آرزو است

در انتظار مدت میعاد در گزشت
اکنون کشاد عقدهٔ پیمانم آرزو است

از جان خراشِ نالۂ و فریاد عندلیب
ہردم چو گل بچاک گریبانم آرزو است

فال خوش است مصرعۂ ممتاز * ابجدی
با عمر خضر ملک سلیمانم آرزو است

غزل ۳۰

شعر ۵

خیالِ چشم تو مارا دوائے مردمک است
بیا بچشم کہ جایت بجائے مردمک است

ملاحتے کہ عیاں شد ز چہرۂ نمکیں
بخوانِ عمر گرامی غذائے مردمک است

بروں ز پردہ برآچوں سحر بجلوۂ نور
کہ عکس روے تو اے جاں جلائے مردمک است

سرشک نیست بچشم کہ آب زہر آلود
شکست آبلۂ گرم پائے مردمک است

جمال آں مہ زیبا برائے رفع رمد
بچشم ابجدی دائم شفائے مردمک است

غزل ۳۱

شعر ۸

آہ را در شرر اگر دست است   چشم را ہم بہ آبِ تر دست است

توبہ گرچہ کفیل مغفرت است   گریہ را نیز در اثر دست است

---

[1] نواب عمدۃ الامراء غلام حسین ممتاز والاجاہ ثانی، مورخہ سنہ ۱۱۶۱ ہجری کو پیدا ہوئے ایک سال پہلے ماں نے امام صاحب کے دربار میں دعا مانگی تھی۔ دادا نے عبدالولی نام رکھا بادشاہ دہلی سے عمدۃ الامرا کا خطاب ملا۔ اپنے باپ کی اولاد میں سب سے بڑے تھے سنہ ۱۲۱۰ ء میں باپ کے انتقال پر نواب مدراس ان کے جانشین ہوئے۔ یہ بڑے فصیح کلام اور اچھے شاعر تھے۔ ابجدی ان کے اتالیق رہے ہیں۔ اس دیوان میں جہاں جہاں ممتاز آیا ہے یہی مراد ہیں۔

ظالم از دستِ ظلم کوته کن　　دست بر دستها زبردست است

در جهان این قدر بزرگی بس　　هر که آید بمن بسر دست است

آے خوشا آں کسیکه در مستی　　یار در بر و در کمر دست است

گرچه هستم اسیر شب لاکن　　بند در دامنِ سحر دست است

شیرمرداں ز فاقه جاں دادند　　سگ دلاں را بسیم و زر دست است

عیب دیدن و چشم بر بستن
ابجدی را دریں هنر دست است

غزل ۳۲

شعر ۸

توبه امشب به بزمِ یار شکست　　عهد در موسمِ بهار شکست

آب و تابِ عذارِ گلگونش　　رنگ برروے لاله زار شکست

از سرِ دست داد دولتِ وصل　　خار در چشمِ انتظار شکست

آب یخ بستهٔ مرادم را　　تابشِ چهرهٔ نگار شکست

نازِ خونریز گلرخانِ فرنگ　　جلوه در چشمِ اشکبار شکست

گوهرِ ورع سالهاے دراز　　از بتانِ شراب خوار شکست

از نشیب و فراز چین به جبین　　ماهِ من قدرِ شاله مار شکست

ابجدی رونقِ دلِ ما را
طرهٔ زلف تابدار شکست

غزل ۳۳
شعر ۸

یار را شوق گل خریدن نسیت　　در چمن نیت رسیدن نیست

چون سحر پردہ بر فگندہ زرو　　جذبۂ جیب گل دریدن نیست

خانہ بر دوش چون نسیم بہار　　یک زمان جائے آرمیدن نیست

ملتفت بر دگر کجا باشد　　سوے ماہم خیال دیدن نیست

نکتۂ رنگِ حسن و قصۂ عشق　　در خور گفتن و شنیدن نیست

دخترِ خورد سال را در بر　　لذتِ لب بلب گزیدن نیست

غنچۂ ناشگفتہ در گلشن　　قابلِ دیدن است و چیدن نیست

ابجدی! ما بیک دریم بپا
کار ما در بدر دویدن نیست

غزل ۳۴
شعر ۸

زلف اورا کمند باید گفت　　دل دراں جاپۂ بند باید گفت

سر کشد شعلہ از طپیدنِ دل　　این سخن با سپند باید گفت

داستانِ شبِ جدائیہا　　با بتِ ارجمند باید گفت

راستی را کجا زوال بود　　حق ببانگِ بلند باید گفت

لبِ شیرینِ شوخ سیم تنے　　در مکیدن چوقند باید گفت

ناصحا رخ متاب از در ما　　کارِ تو این کہ پند باید گفت

پیشِ او از گذارِش مطلب　　لب بہ بستم کہ چند باید گفت

ابجدی پیشِ یار نکتہ طراز
سخن د پسند باید گفت

غزل ۳۵

شعر ۰

زاهد ترادلیست و لیکن دو پارہ نیست
جز اشک خوں سرشت دریں کار چارہ نیست

خاطر مدہ بدست تفکر و می بنوش
کیں عمرِ مستعارِ بعالم دوبارہ نیست

دنیا فرو ربود جہانی ز نیک و بد
ایں بحر جانگداز را پیدا کنارہ نیست

بر خیز تا رویم دہ راہ شب رواں
ہنوز میل صبح دہ چشم ستارہ نیست

پر کن پیالہ از مے شیراز ابجدی!
" در کار خیر حاجت ہیچ استخارہ نیست " (حافظ)

غزل ۳٦

شعر ۷

بارش چشم من و باران ابر تر یکیست
نالۂ درد دل و شور دم محشر یکیست

قدر سنگیں کم شود یا رب دیک حرف سبک
آبروے ما و آب نازک گوہر یکیست

خاطر مضطر مزاج آتشیں پیدا کند
پارۂ سیماب ما و پارۂ اخگر یکیست

سنگ و گوہر ہر دو یکساں است در چشم کرم
پیش ہمت قدر مشت خاک و مشت زر یکیست

کشتی طوفانی ما را ز دریا سود نیست
در حق ما جور موج و منت لنگر یکیست

باعث افلاس من گردید اظہار ہنر
در مذاقم آب زہر افعی و کوثر یکیست

ابجدیؔ ! دیدم من اشعار شہامت جنگ را
نطق آں دریا نوال و نطق پیغمبر یکیست

غزل ۳۷

شعر ے

خضر را از آب حیواں جز بقاے بیش نیست
دستگاہ عہد ما غیر از وفاے بیش نیست

از جناب شیخ جیلانیؒ دواے دردما است
کوچۂ روشن دل از دارالشفاے بیش نیست

صاحب پر مایہ را باشد خموشی رہنما
کوس خالی را دریں میداں صداے بیش نیست

بستن دل در ہواے مال دور از ہمت است
کسوت ما زیں جہاں آخر رداے بیش نیست

می‌تواں آموخت از شیر اشکماں آداب جنگ
کار درویشان ایں عالم دعاے بیش نیست

خسرو ملک قناعت را فلک در حکم اوست
گر سکندر خود بود ایں جا گداے بیش نیست

ابجدیؔ در خدمت ممتاز * حال خود بگو
قصۂ فرہاد و مجنوں ماجراے بیش نیست

غزل ۳۸

شعر ے

دوش باما واعظے از ہر درے گفتار داشت
گفتنش خوش بود اما دردسر بسیار داشت

بیغرض کس نیست در عالم اگر مجنوں بود
در بیاباں با غزالاں گفتگوے یار داشت

---

* مہمار عمدۃ الامرا بہادر کا تخلص تھا ۔

از ازل باهر یکے آسودگی تقسیم شد
زاں قبولیت دل دیوانۂ ما عار داشت

گل رخاں را باعث دام آوری باشد وفا
پس ازیں اقبال ماہ ما چرا انکار داشت

فیض خوش خوئی جہاں را زیر فرماں می‌کشد
ایں گرامی مرتبت را سید مختار داشت

شب برائے خوش خریدی کس نیاید پیش ما
باوجودی آنکہ دل از جنس غم بازار داشت

ہر یکے از نکتہ سنجاں پیش رویش شعر خواند
ابجدی ہم پیش او یک دفتر اشعار داشت

غزل ۳۹

شعر ۲۰

نالۂ درد دلم در پردۂ شبہا خوش است
ایں جرس را بانگ سبحان‌الذی اسرا خوش است

سینہ چاکاں را نباشد قدر گل گشت چمن
ایں جنس دیوانگاں را دامن صحرا خوش است

برنتابد اژدہام* خلق طبع نازکم
سر بہ زانوی بہ کنج عافیت تنہا خوش است

از سر شور جنونم در گراں جانی مشو
بر در اہل کرم از بے نوا غوغا خوش است

کثرت خندیدن ما اشک ریزانند ز چشم
شادی و غم ہردو باہم در شدن یک جا خوش است

---

* صحیح عربی لفظ ''ازدحام،، ہے۔

گوشِ هرکس هست محتاج صدای مطلبی
می‌پرستاں را صدای قلقل مینا خوش است

در جوانی قوتِ طاعت دو بالا می‌شود
سالکاں را قطع منزل در شبِ یلدا خوش است

در طریق عشق سنگ راه جز ناموس نیست
نزد ارباب ملامت عاشقِ رسوا خوش است

بی تکلف می‌تواں گفتن بروی هر یکی
دوستیِ نادان بلاست و دشمنِ دانا خوش است

سر گذارم پیشِ سلطان خراساں * در سجود
نقشِ " واعبد ربک" بر لوحهٔ سیما خوش است

خاکِ پاکِ آستانش سجده گاهِ قدسیاں
گردِ راهش گر بود در دیدهٔ بینا خوش است

گر بسویم ننگری شاها کنم سر بر فلک
با تو بردن احتیاج خود ز استغنا خوش است

آبروی خود بتو اظهار کردن عیب نیست
عرض حالِ قطرهٔ ناچیز با دریا خوش است

از زمیں بر خواست اسباب معاشم یک قلم
گر شود تنخواهِ من بر عالمِ بالا خوش است

قدرِ منِ افزوں نه شد با وصف اظهار هنر
ترک کردن خواهش دنیا پئے عقبیٰ خوش است

گر قناعت می‌کنم مشتِ گیاهم کافی است
برگ خشکی در مذاق از نان و از حلوا خوش است

* حضرت موسیٰ رضا رحمۃ اللہ علیہ کا مزار خراساں میں ہے اور بارہ اماموں میں ایک (آٹھویں) امام ہیں۔ شاہ خراساں سے یہی مراد ہیں۔

از نمد پوشی چه غم آئینهٔ شفاف را
خرقهٔ کرباسیم از اطلس و دیبا خوش است

تابکے منت کش اهلِ درم باید شدن
گنج فقر از مخزن اسکندر و دارا خوش است

طاقِ کسریٰ خوش نیاید گردرو دانند بلا
در تہِ غارے بشرطِ امنیت ماوا خوش است

ابحدی گر رائے صاحب اقتضا فرما شود
"بے تامل آستین افشاندن از دنیا خوش است"

غزل ۳۰

شعر ۷

یار ماچوں طریق جنگ گرفت کار را بر زمانه تنگ گرفت

طالبِ صلح بود در حرفے شیشهٔ آشتی بسنگ گرفت

وعدهٔ شب گزشت و آمد روز از چه در آمدن درنگ گرفت

نیست خالی بعارضِ گلگوں سایهٔ مالکِ حبس فرنگ گرفت

از سر آرزوی رخسارش لاله درخوں طپید و رنگ گرفت

ماند در چشمِ تر خیالِ صنم برهمن زاده آبِ گنگ گرفت

ابحدی عشقِ آں مه گل رو
آب از روے نام و ننگ گرفت

غزل ۳۱

شعر ۷

مسلمِ عشق عید قرباں نیست مردن از اختیار آساں نیست

مرهم زخم دل نمک باید مرد آسوده دل مسلماں نیست

بر سرش نیست تاجِ مخدومی تا سرش زیر دار فرماں نیست

بیخودی راہ صاف معرفت است خود پرستی دلیلِ عرفاں نیست

میر مسند ز صد یکے باشد ہر کرا منصبِ سلیماں نیست

زندہ باید گداختن چوں شمع عشقِ پروانہ کار چنداں نیست

ابجدی کاربند خاموشی است
ہمچو مرغِ چمن غزل خواں نیست

غزل ۴۲

شعر ٦

بہ سروے جلوہ ریز فتنہ بار است بتے رشک گلستانِ بہار است

مقابل نیست کس در حسن او را بہ خورشید ہر دو جاں نثار است

مگو حرفے گراں ساقی دریں بزم کہ نازک ہمچو مینا طبعِ یار است

کجا در گوش آید بانگِ ناصح مَرا با مہوشاں پیوستہ کار است

مدارا می نمایم با رقیباں گرفتم گرچہ در خاطر غبار است

بحلق از ابجدی بہتر اسیر * است
" باین بے گانگی الفت شعار است "

غزل ۴۳

شعر ٥

از و قافیہا چہ پرسی جانِ من قربانِ اوست
دل اگر رشد دریں جا بندۂ فرمانِ اوست

---

* جلال اسیر ، شاعر مشہور فارسی

تا قیامت نسخهٔ جمعیتش ناید بکف
گر کسی آشفتهٔ زلفِ خط ریحانِ اوست

مست ذوقِ شربت خونِ جگر دیدیم و بس
هرکه بر خوانِ نعیمِ نازِ او مهمانِ اوست

نیست مارا رشتهٔ دیگر بدونِ بندگی
گر پذیرد در غلامی این هم از احسانِ اوست

احدی این مصرع دیوان نیشاپوری [۱] است
" دامن افلاک قربان گردشِ دامانِ اوست "

غزل ۴۴

شعر ۵

از سوادِ چشمِ او وصف کَحل [۲] باید نوشت
از لب شیرینِ او ذکرِ عَسَل باید نوشت

ناوک مژگانِ او را در جگر باید کشید
ور نگاهِ تند پیغامِ اجل باید نوشت

شد رقیبِ تیره دل از درد حسرت گنده مغز
نسخهٔ داروش در ورقِ [۳] بَصَل [۴] باید نوشت

---

[۱] نظیری نیشاپوری -

[۲] بضم اول و سکون ثانی بمعنی "سرمه" اور "کحل" بمعنی سیاه رنگ و سرمه گون شدن چشم — ۱۲ منتخب -

[۳] صحیح ورق : بفتحتین -

[۴] پیاز

از فروغ چهرهٔ روشن ضمیران چون سحر
آیتے در دفترِ حسنِ عمل باید نوشت

ابجدی هر مصرعِ ما هست لختے از جگر
بر بیاضِ صبحِ محشر این غزل باید نوشت

غزل ۳۵

شعر ۷

سینهٔ صافان را غبارِ آن و این درکار نیست
بر ضمیرِ آسمان گردِ زمین درکار نیست

آهِ گرمِ ما برآرد هر سحر طوفانِ برق
خانهٔ ما را تنورِ آتشین درکار نیست

جان گدازد در تنم دے او ز رسوائی چه غم
زجرِ ناصح در فراقِ این حزین درکار نیست

یک نگاهِ تندِ تو کافی است در درهم زدن
این قدر درکار ما چینِ جبین درکار نیست

دل اگر شد تنگ‌تر از جبهٔ پشمینه بود
جامهٔ ما را گشاد آستین درکار نیست

در کمین گاهِ محبت کشتهٔ تیغِ ترا
هر نفس رویت بود خلدِ برین درکار نیست

ابجدی خود پادشاهِ کشورِ درویشی است
بندگی خسروان و اسپِ زین درکار نیست

غزل ۳۶

شعر ۷

در موسمِ بهار مئے جانفزا خوش است
آواز چنگ و ساقی زرین قبا خوش است

پیش از ورود پیکِ اجل عمر مستعار
گر صرف شد بخدمت اهلِ صفا خوش است

هرکس به یک خیال گرفتارِ الفت است
ما را خیالِ آں مه فرح لقا خوش است

گاوِ زمیں اگرچه نهد سرزیرِ بار
بارم به پشتِ ناقهٔ فرحِ بریں خوش است

اے دل فریبِ قرعهٔ رمال را مخور
دفترے که سر کشد بسرِ مدعا خوش است

هرکس طریقِ دادو ستد از تو می نهند
ما را دریں معامله دستِ دعا خوش است

گوشے که نازک است چو گل ابجدی با و
پیغام ا ربانیِ بادِ صبا خوش است

غزل ۴۷
شعر ٦

برق آتش بار غیرت حاصلِ ما را بسوخت
در برِ جاں آرزوهائے دلِ ما را بسوخت

کاروانِ شعله رختِ عشقِ یوسف صورتے
دربیابانها سراغِ منزلِ ما را بسوخت

ضبط کن خود را دمے اے مطرب بانگ بلند
نغمهٔ آتش ربانی محفلِ ما را بسوخت

نا خدا کشتی چه رانی ره بدریا شد غلط
دود آهِ ما نشانِ ساحلِ ما را بسوخت

از تپِ دل میروَم شاں ریزے رعد سک
ایں شرر آخر دکانِ باطلِ ما را بسوخت

مصرعِ مطلع مکرر می نویسد ابجدی
برقِ آتش بارِ غیرت حاصلِ مارا بسوخت

غزل ۳۸

شعر ۵

گرچہ دنیا ہست جائے غم ز غم باید گذشت
ہمچو شبنم زین چمن با چشمِ نم باید گذشت

تا بکے بارِ ستم بر دوش خود باید کشید
چون سبک روحان ازین بارِ ستم باید گذشت

پائے ہمت را ز ہر سو ہست راہے در سلوک
گر قدم دارد گرانی از قدم باید گذشت

اہلِ خرمن خوشۂ باصد سلامے میدہند
غیرتِ ماکو کہ تا از پشتِ خم باید گذشت

بر غلط شد ابجدی سودائے بازارِ جہان
سود گر خواہی ازین بیع وسلم * باید گذشت

غزل ۳۹

شعر ۵

چرخ بر این حیات دو روزہ بہا گذاشت
عمرِ ابد بوارثِ آبِ بقا گذاشت

---

* غالباً صحیح بیع سلم ہے بیع بمعنی خرید و فروخت ۔ لیکن زیادہ تر فروخت کے معنی میں آتا ہے سلم ایک خاص قسم کی فروخت یا قانونی بیع ہے جس میں خریدار چیز کو پیدا اور تیار ہونے سے پہلے ذیل کی سات شرطوں کے ساتھ قیمت ادا کر دیتا ہے ۔ ۱ ۔ قدر جنس ۔ مثلاً گیہوں لیکا چاول یا چنا نہیں ۲ ۔ کیفیت یعنی سرخ یا سفید ، بڑے یا چھوٹے ۳ ۔ مقدار ۔ ۴ ، وصف ، یعنی قسم اول یا دوم ۔ یا پانی دیئے ہوئے یا دھوپ دیئے ہوئے ۔ کوڑے کرکٹ سے پاک صاف یا نہیں ۵ ۔ جگہ ۔ ۶ ۔ مدت ۔ ۷ ۔ راس المال ، مثلاً دس یا بیس روپے کا مال ہونا چاہیے ۔

ظاهر شد شد کہ راقمِ تقدیرِ کائنات
بر مشتِ خاک بندۂ مسکیں چہا گذاشت

ہر چند ماند صاحبِ کنعاں بحبسِ مصر
کارس بجاے سد کہ جہاں سر بپا گذاشت

بار گران دردِ منِ خستہ دل فلک
بر داشت لیک روز بہ پشتِ دوتا گذاشت

گر رفت زیر خاکِ دکن ابجدی چہ غم
جاں را بزیر پاے شہ کربلا گذاشت

غزل ۵۰

شعر ۶

خیال روی تو کردن دروں ز دانائی است
سخن بزلف تو هم گفتگوے سودائیست

خوش است سوے زنخدانِ او نظر لاکن
بپاے خویش فتادن بچاہ رسوائیست

پسند خاطرِ مانیست عشقِ پروانہ
کہ سوختن بدمِ وصل ایں چہ شیدائیست

مدارِ چشمِ مروت ازاں سیہ چشمی
کہ چشمِ کافرِ او مردم تماشائیست

نگاہِ گرم تواں کرد بر پریزاداں
کہ دیدنِ رخِ آنہا بہارِ بینائی است

من و تو هر دو دهم ابجدی! سخن گویم
سخن یکسیت تفاوت بہ نکتہ آرائیست

غزل ۵۱

شعر ۶

(ث)

چوں شدی فارغ ز دنیا فکرِ خشک و تر عبث
آرزوے این و آں و … و زر عبث

حق تعالےٰ هست رزاق من و تو بیگماں
ایں قدر بہرِ حصولِ رزق دردِ سر عبث

اهلِ همت بے نیاز است از تمنائے حصول
در برِ گنجِ قناعت کیسۂ گوهر عبث

مردِ نا هنجار را از علم افزاید غرور
زشت روئی دیوسیمارا چنیں زیور عبث

بستۂ دامِ ترا زنجیر دریا از چه راه
در قفس چوں مرغ افتد بستنِ شهپر عبث

مصرعِ مقطع چه نشتر در جگر زد ابجدی
بسملِ تیغِ محبت را سرِ دیگر عبث

غزل ۵۲

شعر ۵

(ج)

زاں سبب دارم نه اشکِ دیدۂ تر احتیاج
عاشقِ گوهر شدم دارم نه گوهر احتیاج

نیست مستغنی دلم زاں سوسۂ جاں پرورش
زاں نه گلدام باشی هست دیگر احتیاج

رہ بمنزل گم کند سرگشتۂ صحرائے حرص
وائے بر آں کس کہ او را گشت رہبر احتیاج

خوب دانستم کہ ایں جاہیست امید بھی
پس چہ حاصل داشتن باچرخِ اخضر احتیاج

ابجدی! بگذشت در رنج و تعب اوقات روز
شب در آمد با پیری پیکر زند سر احتیاج

غزل ۵۳

شعر ۹

(چ)

رو برے روی پر نورش بود مہتاب ہیچ
می نماید در نظر خورشید عالم تاب ہیچ

از خط چینِ جبیں راز دلش فہمیدہ ام
اے فلاطوں اںچہ تو بینی بہ اصطرلاب ہیچ

زاں لبِ لعل نگاریں تشنۂ یک بوسہ ام
پیشِ بیمارانِ چشمت شربتِ عناب ہیچ

بہر اخذ قابلیت ہست استعداد شرط
نیست جاے توتیا در دیدۂ گرداب ہیچ

کارگر باشد نخستیں آگہے تدبیرِ کار
بے وجودِ کیمیا سازی بود سیماب ہیچ

بستگی دارم بہ تشخیصِ تعین چوں حباب
نیست در دانم بدونِ آبروئم آب ہیچ

پاک کردم خانۂ دل را ز خاشاکِ دیار
نیست جز برگ توکل دیگر از اسباب ہیچ

جگر از طولِ امل بردار دستِ آرزو
پیشِ ما ارزش ندارد بہمن و داراب * هیچ

در چمن تا چهرهٔ گل رنگ نازم ابجدی
چون مقابل گشت شد گلدستهٔ شاداب هیچ

غزل ۵۳

شعر ۶

(ح)

ای خوشا آن کس که شد مضمونِ احسانِ صباح
گشت گلچینِ امیدی از گلستانِ صباح

می‌دهد داغِ غلامی بر جبینِ آفتاب
گر شود کس محرمِ اسرارِ پنهانِ صباح

تا نه گردد دل دو پاره در نیاید آرزو
دیده ام خورشید در چاکِ گریبانِ صباح

می‌کشد دامانِ جان خود پر از گنجِ مراد
هرکه زد از صدقِ دل دستی بدامانِ صباح

نعمتِ هفت خدا خوانِ ظهورِ بامداد
مرهمِ زخمِ جگر شورِ نمک دانِ صباح

دیده وا کن ابجدی این خوابِ غفلت تابکی
میفروزد شمعِ جان نورِ درخشانِ صباح

---

* بہمن و داراب ، بہمن ایران کا بہادر بادشاہ اور اسفندیار کا بیٹا تھا - داراب اسکے بیٹے کا نام ہے - یہ ایران کے نامور بادشاہ ہیں جن کا ذکر شاہنامے میں آیا ہے ، ایران کے اور نامور بہادر بادشاہوں کے نام بھی اس دیوان میں آئے ہیں جیسے منوچہر وغیرہ

غزل ۵۵

شعر ۷

باز شد بر خاطر من بارِ صبح — گشت چون طوفانِ آتش بار صبح
رفت شبها در خمارِ بیخودی — کرد از غفلت مرا بیدار صبح
دردمندِ معصیت آلوده را — نیست باکے گر کند تیمار صبح
دیده ام امروز از قطراتِ * ابر — همچو چشم مر دود گوهر بار صبح
اے خنک آں کس که او را در کرم — شد چو یار دلربا غمخوار صبح
شب اگر چه شد جہاں را کار ساز — مهر کار ماشود درکار صبح

ابجدی در کاروان مدعا
هست باما قافله سالار صبح

غزل ۵٦

شعر ٦

(خ)

قول ما نشنید و شد در صحبت رندانه شیخ
گشت آخر رائگاں از عقل و دیں بیگانه شیخ

راست گر پرسد نیاید وضع او بت را پسند
باز از بے دانشی میشد سوے بتخانه شیخ

مے گساراں راقبا آلوده باشد در شراب
پاک دامن کے بر آید ار در میخانه شیخ

باوجودی آنکه کشتی در ته گرداب رفت
آفریں بر همتش آید بروں مردانه شیخ

---

* صحیح لفظ قطراتبدتح ط هے ۔

اے مصلی در چہ فکری اقتدا باقی نہ ماند
رفت از عذر حدث شرمندہ سوے خانہ شیخ

ابجدی از دستِ این شہری غزالاں گشتہ تنگ
ہم چو مجنوں کرد بود و باش در ویرانہ شیخ

غزل ۵۷

شعر ۸

طالعم بیں کہ گاہ گاہے شوخ می‌کند سوے من نگاہے شوخ
طرۂ گل بدست و خندہ بلب می‌رسد ہمچو صبح گاہے شوخ
در برش کردہ جامۂ زربفت جلوہ دارد برنگ ماہے شوخ
می‌برد رشک افسر خورشید چوں گذارد بسر کلاہے شوخ
بہر نخچیر آہوان حرم می‌رود در شکار گاہے شوخ
از فلک گر بمن رسد مددے می‌کشد بار سر براہے شوخ
یک نظر کردم از پسِ دیوار می کشد بہر ایں گناہے شوخ

ابجدی نیست غیر ناز و ادا
شیوۂ شوخ و دستگاہے شوخ

غزل ۵۸

شعر ۵

دردِدن جان من شود گستاخ چوں دستِ گلبدن شود گستاخ
خانۂ صبر سخت تارج است ماہ گل پیرہن شود گستاخ
شوخیش باصبا گر آویزد گل درونِ چمن شود گستاخ
در پرستش نماند قدرِ ادب پیشِ بت برہمن شود گستاخ

ابجدی تا تو مہربانِ من است
بر زبانم سخن شود گستاخ

غزل ۵۹

شعر ۵

(د)

خسروا اقلیم جاں در کشور دل خیمه زد
خوب شد در وقتِ دیگر شه بمنزل خیمه زد

می تواں در جامه بالیدن ز جوشِ خرمی
مادح مقصود ما، در دارِ سافل خیمه زد

بعد عمرے نقشِ مادر خاطرِ او جا گرفت
در زمینِ سخت سنگستان مشکل خیمه زد

حال بے تابانِ دیدارش مپرس از هیچ کس
در میاں خاک و خوں هر یک چو بسمل خیمه زد

غم نخواهد کرد گل در سینهٔ افسرده دل
شعلهٔ ما ابجدی امروز در گل خیمه کرد

غزل ۶۰

شعر ۵

هر عقدهٔ مشکل که بیک مرتبه واشد
از ناخن تدبیر امیرالامرا * شد

اے ابر گهر بار توئی آیهٔ رحمت
تو بادهٔ مقصود ؛ تو نشو و نماشد

یک ذاتِ تو صد موجهٔ دریاے کرامت
یکدستِ تو صد جیبِ جهاں بخش سخاشد

* نواب والاجاه کے دوسرے فرزند محمد منور خاں، امیرالامرا مدارالملک روشن الدوله
جناب ابجدی ان کے استاد واتالیق تھے ۔

در گوش گل افسانۂ خلق تو بگفتم
شرمندہ آزاں گفتنِ من بادصبا شد

انعام تو عام است خصوصاً بگدایاں
گر ابجدی شد موردِ لطفِ تو بجاشد

غزل ۶۱

شعر ۶

مہ غارتِ گر ہوشم چو در میخانہ می آید
باستقبالِ او می از لب پیمانہ می آید

خداداد چہ خواهد رفت بر ارباب دیں امشب
بتِ رربفت پوش از گوشۂ بتخانہ می آید

وجود توبہ در آتش فتد از راہ بیتابی
چو در آغوش من آں دلبر مستانہ میآید

دلم گر بندۂ خالش شود جاے ملامت نیست
کہ مرغ زیرک است ایں بر امید دانہ مے آید

بکف جام و بلب خندہ ، بدلِ کبر و بدل شوخی
پری رودا چنیں ساماں برایں دیوانہ مےآید

بدل از مصرعہ ممتاز بستم ابجدی! نقشے
" نگاہِ آں مروت آشنا بیگانہ میآید"

غزل ۶۲

شعر ۷

عشق را حجت قوی شد عقل بے برهاں بماند
دل ازیں حسرت چو عکسِ آئینہ حیراں بماند
پردۂ ناموس مارا بادہ هرگز بر ندا شت
شیشہ ازدوں هستی خالی شدہ عریاں بماند

خشک شد کشت سحاب و زرد شد رنگ چمن
اشک در داماں هنوزم چوں گهر غلطاں بماند

باغباں گل در چمن در زیر فرمانم رسید
سروقد از سرکشی تا حال نافرماں بماند

چشم امید جهاں را نور حسنش بر فروخت
دیدۂ گوهر فشانم هم چناں گریاں بماند

داستان حال خود را شب بگفتم روبرو
او بلب گاهے تبسم کرد و گه خنداں بماند

ابجدی ایں مصرع موزوں نمی دانم زکیست
" شمع در فانوس شد ، پروانه سر گرداں بماند "

غزل ٦٣
شعر ٥

ظالم از خانه مست می آید سخت با بند و دست می آید
دینِ مارا دلا خدا حافظ کافرِ دست پرست می آید

شیشه هر چند هست نازک تر سنگ را هم شکست می آید
چوں کماں گوشه گیر از پیری تیر عمرت به شست مے آید

ابجدی پیش آں دت بدخو
جاں گرفته بدست مے آید

غزل ٦٤
شعر ٥

اشتیاق خدمتت دیوانه وارم میکند
یاد لطفِ جانوازت بیقرارم می کند

سوختم از آهِ آتشبار دل مانند شمع
در بهار روشنائی داغدارم می‌کند

نالشے دارم ازیں صیاد کافر مشربے
باوجود نیم جانی‌ها شکارم می کند

ممتحن گشتم محدود از سیر اقلیم جنوں
خاک بر فرق خرد کامل عیارم می‌کند

آں ممدن در عدم هم هست مشکل ابجدی
خاک گشتم خوں دل جوش از مزارم می‌کند

غزل ۶۵
شعر ٦

هرکه کارے میکند ز اندیشه بهتر می‌کند
خاک را تدبیر دانش مشربان زر میکند

مهر خدا قابلیت هست استعداد شرط
سنگ چوں لائق بود خورشید گوهر میکند

از ریاضت نفس ما تبدیل وضع خود نمود
پارهٔ سیماب را زر کیمیاگر مے کند

نیست تنها بر دل بلبل بگلشن بار غم
خارهم در سینهٔ گل کار نشتر مے‌کند

احتراز از اُنست بدسیرتاں کردن خوش است
صحبت انگوزه ضائع مشک اذفر می‌کند

ابجدی این مصرع قدسی چه برجا شد رقم
" نیم بسمل انتظار زخم دیگر مے‌کند "

غزل ٦٦
شعر ۷

مرغ بر کنده پرے تیره رواں خواهد بود
از سبک دوشی او کار گراں خواهد بود

گر تو امشب نه کمی گرم دوم تادم صبح
چشم امید براهت نگراں خواهد بود

از ستم گاری اخوان بدلم بارے نیست
انچہ کردند بما در حق شاں خواھد بود

آہ بربند لب از شکوہ کہ در پردۂ دل
یار طناز نہاں جلوہ کناں خواھد بود

محو دیدار چنانم کہ دراں روزِ جزا
رویتش گرنہ شود ترکِ جہاں خواھد بود

بعد مردن بسرِ گور بکش نقشِ قدم
تادمِ حشر مرا سنگ نشاں خواھد بود

ابجدی گرچہ دلش پردہ در افگند ز راز
راز سر بستۂ ماھم نہ عیاں خواھد بود

غزل ۶۷

شعر ۷

گوشۂ ما دیار ما باشد دامنِ ما حصارِ ما باشد

از برائے فراھم اسباب چرخِ گرداں بکار ما باشد

آں بتِ تنگ چشم سیمیں بر روز و شب در کنار ما باشد

سایۂ زلف و نور عارض او نقشِ لیل و نہار ما باشد

نسرِ طائر کہ مرغ گردون است بے تامل شکار ما باشد

قیس و فرھاد با چنیں شہرت ھر یکی در قطارِ ما باشد

ابجدی بخت گر مددگار است
خاکِ مشہد * مزار ما باشد

---

* ایران کے ایک مشہور شہر کا نام جہاں حضرت امام علی موسی رضا کا مزار شریف ھے ۔ اس کا قدیم نام طوس تھا ۔ مزار مذکور کی وجہ سے مشہد ھوگیا ۔ اور اب یہی مشہور ھے ۔

غزل ۶۸

شعر ۶

ده رنگ بیان ز شوخی از لبِ گلفام می بارد
سراپا آبِ گوهر صاف از اندام می بارد

برای انطفای گرمی بیتابیِ دلها
سود این شربت لیموں که از دشنام می بارد

بنازم لطفِ او را وقتِ تحریرِ کتابتها
صریر دلبری از خامۀ ارقام می بارد

مکن پوشیده از بهرِ خدا رازِ دل خود را
من از آغاز دانم انچه از انجام می بارد

چرا در خود نر قصد دل ز جوش خرمی این جا
امید وصلِ او امروز از پیغام می بارد

ندارم ابجدی سر رشتۀ طرز سخن گوئی
برآید از زبان رازے که از الهام می بارد

غزل ۶۹

شعر ۶

چوں مہِ شمشاد قامت سیر گلشن میکند
سرو را زنجیر دریا آبِ روشن می‌کند

حیرتے دارم ازاں نازک مزاجِ زود رنج
در بزمِ ما رسیده عزمِ رفتن میکند

با رقیبِ تیره دل هرگز نباید ساختن
در لباسِ دوستیها کار دشمن می‌کند

گل نہ رنجد از صفائی ہاے خاطر زینہار
در گلستاں تر زبانی گرچہ سوسن میکند

ظلمِ او را نیست حدے تا باظہارش شوم
کس نخواہد کرد باکس آنچہ بامن میکند

از سر راہ تنفر بر فشاند چوں غبار
ابجدی گر دست خود راسوے دامن میکند

غزل ۷۰

شعر ۵

جامہ بافانِ چمن چوں جبۂ گل بافتند
جامۂ گل دوزِ ما از چشم بلبل بافتند

صوف پوشاں را پریشانی ازاں داد است دست
خرقۂ یک رنگ شاں از تارِ کاکل بافتند

تار پود بافِ ما اول بمی تر کردہ اند
بعد ازیں مستی کناں بر بانگِ قلقل بافتند

بستۂ زلفِ ترا منسوج بافانِ بہار
شالِ پستائی ز برگ سبز سنبل بافتند

بود عریاں ابجدی ایمانِ من از بہر او
خلعتے در کار گاہِ شاہِ دلدل * بافتند

غزل ۷۱
شعر ۵

نیست تنہا در چمن خوبی بمن گل میکند
گل چہ خواہد کرد با من آنچہ بلبل میکند

---

* اس خچر مادہ کا نام خرشاہ اسکندریہ آنحضرت کی خدمت میں ہدیۃ بھیجی تھی - اور حضور نے سیدنا علی (رض) کو عنایت فرمادی - اسکا رنگ سفید مائل بہ سیاہی تھا - شاہ دلدل سوار سے مراد حضرت علی (رض) -

می‌زند دادصبا بررو طیانچه در سحر
همسری دا رلفِ او گر شاخِ سنبل می‌کند

اولاً دودم گرفتارِ کمند زلفِ او
دار یمخ‌مِ اسیری دامِ کا کل می‌کند

جاں دہد ا چاہِ زنخدانش کہ در تسخیر دل
سامری را بند زیر چاہِ بابل می‌کند

ابجدی دیوانۂ مایپشِ آں گل پیرهن
رقصِ مجنوں در یکی گابانگ قلقل می‌کند

غزل ۴۷

شعر ۷

بدل عشقِ بتانِ سیمبر پنهاں نمی‌ماند
درون خرمن پنبه شرر پنهاں نمی‌ماند

نهاں در پرده جاے داردآں ماهِ دری پیکر
شود یک هتکۂ عالم اگر پنهاں نمی‌ماند

برنگِ شیشۂ ساعت دلم را بادلش بستم
که راز هر یکی بریک دگر پنهاں نمی‌ماند

بعشقش لب فروبستن ر شور ناله می‌شاید
ولیکن درد دل از چشم تر پنهاں نمی‌ماند

توانی همچو غنچه در نهاں خونِ جگر خوردن
ولی چوں نشۂ می ایں اثر پنهاں نمی‌ماند

رقیب ز شت خوهر چند جامن دوستی دارد
غبارِ خاطرِ آں بد گهر پنهاں نمی‌ماند

بلوح دهر ثابت هست نقش ابجدی صائب
" هنر ور گر شود پنهاں هنر پنهاں نمی‌ماند "

غزل ۴۳

شعر ۵

نیست بر عمر کلانی منحصر موے سفید
صبح از بدو تولد کرد ابروے سفید

هست چوں طفلِ پریشاں هوش مرد زر پرست
گاه سوی زرد آید گه رود سوے سفید

درچهِ فکری اے تغافل کیش نادان مشربی
از اجل پیغام آورد است گیسوی سفید

نیست جز برگِ تجرد در طریقت دال و پر
هست از تنها روی خورشید را روے سفید

ابجدی ایں یادگار از خونِ فرهاد است و بس
شد رواں از شیر شیریں در زمیں جوی سفید

عزل ۴۴

شعر ۸

وقت سحر ز چرخ صدا می تواں شنید
بانگِ ملک ز بانگِ درامی تواں شنید

هر چند نیست تاب شنیدن تراز ما
یک دو سخن براے خدا می‌تواں شنید

حرفِ پسند طبع اگر نیست در لبش
دشنام هم دعاے دعا می‌تواں شنید

دیروز آنچه رفت ز گلچیں بفرق گل
امروز از زبان صبا می‌تواں شنید

گر درد عشق از لب واعظ بدل رسد
پند است آں بگوش رضا می‌تواں شنید

اوراد صبح شیخ مزور ستم کند
مرغ چمن خوش است نوا می‌توان شنید

از آسمان حکایتِ گردش شنیدن است
دردکمر ز پشتِ دو تا می‌توان شنید

نشتر بدل ز مصرع صائب شد ابجدی
از زیر خاک نالۂ ما می‌توان شنید

غزل ۷۵
شعر ۷

شمیم زلفِ مشکین ستان پنہان نمی‌ماند
بمغز جان اثر دارد ازان پنہان نمی‌ماند

خراشے در جگر باقی گذارد حرف دل ریشے
جراحت به شود اما نشان پنہان نمی‌ماند

اگر در پردہ باشی یا نباشی هر دو یکسان است
فروغِ جلوۂ تو در جہان پنہان نمی‌ماند

نتاند کس نہان کردن عطاے بے کرانش را
کہ فیضِ آفتابِ زر فشان پنہان نمی‌ماند

مشو در سعی ایذاے غریبان اے پری دیگر
شکستِ شیشۂ نازک دلان پنہان نمی‌ماند

گرفتم گر بظاهر داشت رنگ آشنائیها
خیالِ خاطرِ آن بدگمان پنہان [نمی‌ماند

نیم من ابجدی قاصر ز خود در پرده‌داریها
چو لب از ناله وا گردد فغان پنہان نمی‌ماند

غزل ۷۶
شعر ۵

ماه عالم فریب می‌آید یا بدستِ جامه زیب مے آید
بر سمند سبک رو چون جان شاه زرین رکیب مے آید

هست فیضِ سحر بہ منتِ دل   آنچہ از دستِ غیب مے آید

ناز او هم بکین در آویزد   چوں بزجر و عتیب مے آید

ابجدی ! از بہارِ دیدارش
دیدلاں را شکیب مے آید

غزل ۷۷

شعر ۷

آناں کہ لوحِ قسمت مارا نوشتہ اند
دیوانہ را برات بصحرا نوشتہ اند

تا برقدِ بلندِ تو چسپیدہ ماندہ دل
تنخواہِ ما بعالمِ بالا نوشتہ اند

آسودگاں ز نعمتِ غم آشنا نیند
دردِ دلی بطورِ معما نوشتہ اند

زاهد اگرچہ رزقِ تو در غیب شد رقم
جاگیرِ ما بشیشۂ صهبا نوشتہ اند

تا گشتہ ایم عاملِ شاہِ بلادِ عشق
برما حسابِ کشورِ سودا نوشتہ اند

واقف نیم ز بیع و شرائے برادراں
نامم دریں معاملہ بیجا نوشتہ اند

پوشیدہ نیست ابجدی ! برما ضمیرِ کس
طومارِ دل بلوحۂ سیما نوشتہ اند

غزل ۷۸

شعر ٦

چند در هجر توائے جاں بارِ غم باید کشید
محنتِ آہ و فغاں و چشمِ نم باید کشید

بادشاہ لشکر غم ہر کجا صف بر کشد
نالۂ مارا دراں جا چوں علم باید کشید

ہمچو تخم زیر گل اول فنا باید شدن
بعد ازیں بر صفحۂ ہستی رقم باید کشید

تا نفس باقیست اے سر گشتۂ صحرائے عشق
ہر زماں از دستِ مہرویاں ستم باید کشید

زیر دستر آسماں ہر منزلِ خونخوار نیست
از چنیں جائے ہلاکت ہا قدم باید کشید

گر دریں دنیائے دوں صد سال مانی ابجدی !
باز چہ سر در گریبانِ عدم باید کشید

غزل ۹۷
شعر ۸

در ازل چوں نسخۂ گلروی خوباں ساختند
نقطۂ خال ترا فہرست دیواں ساختند

از برائے رونق حسن بہارستان جاں
از خط رخسار تو در باغ ریحاں ساختند

تا شود راز قد تو فاش در اہل چمن
سرو را در قامت موزوں نمایاں ساختند

بہرمن سعی عزیزاں اے فلک بے فائدہ شد
وحشی نا آشنا را بند فرماں ساختند

خوبرویان بنارس بر لب دریای گنگ
ہر سحر از جوش بحر حسن طوفاں ساختند

یا رب ایں ابر و کماناں را چہ باشد دست رس
پردۂ دل را نشاں از تیر مژگاں ساختند

طرفه جشن گل عذاراں دیده ام از سر خوشی
خون عالم ریختند و عید قرباں ساختند

نیست غیر از طالع بیدار امشب مهوشاں
ابجدی را از کمال لطف مہماں ساختند

غزل ۸۰
شعر ۸

آناں که در بجانب خود سر کشیده اند
آب شرافت از رخ گوهر کشیده اند

دنگر دمهد ماکه مگس طیستان جسد
خود را بسلک آں بیمسر کشیده اند

دیدم که رهروان طریق محبتش
بار تعلقات سبک تر کشیده اند

حادم فدائے آں صف مترگاں گل رخاں
بر قلب یک غریب دو لشکر کشیده اند

بگذر ز تیغ ابروے خوباں فتنه جو
ناز و ادائے نازکی خنجر کشیده اند

یک نان شب قناعت مارا کفایت است
رخت گراں حرص توانگر کشیده اند

مشکل بود که غوطه بدریائے دل زدن
ایں رنج حاں گداز سخن ور کسیده اند

مطعوں دیند ابجدی اشعرائے* عصر ما
کانهم عروس فکر بزیور کشیده اند

غزل ۸۱

شعر ۶

لطف جاناں دہاں نه کیں باشد زهر در انگبیں چنیں باشد

---

* صحیح شعراء۔ بضم عین ضرورت شعری سے ع کو ساکن کردیا ہے۔

تیر مژگان و فسون ابرودش زخم انداز در کمین باشد
از تبسم گره ز دل وا کرد در دهنش اگر چه چین باشد
آبرو ریختن و جان دادن حاصل کار عشق این باشد
زلف را در مسیح بر دارو مار در آستین همین باشد

ابجدی با وجود هوش و خرد
بندهٔ ناز نازنین باشد

غزل ۸۲

شعر ۸

فیض والاجاه چون آرایش کشور نمود
خاک را مانند خورشید درخشان زر نمود

داد دستش هر کجا دریا دلی را اذن عام
دامن امید عالم را پر از گوهر نمود

برق تیغ او ز خرمن گاه اعدا وقت رزم
شعلهٔ آتش برون آورد و خاکستر نمود

زان یکی این است کز امداد فیض ایزدی
اولاً در قبضهٔ خود ملک را بهتر نمود

بعد ازان چون شیر در بر سیو گنگ* تاختة
خطبهٔ و سکه بنام خود دران کشور نمود

بعد از تائید افضال خدای لم یزل
بازوی همت کشاد و فتح تنجاور† نمود

خانهای بت پرستان یک قلم تاراج کرد
از برای رونق دین کار پیغمبر نمود

ابجدی بیقدر بودم من بسان ذرهٔ
لمعهٔ نور نگاهش چون یکی اختر نمود

---

* نواب محمد علی والاجاہ کے زمانہ میں اس شہر کو فتح کیا گیا اور اس کو اپنے لڑکے غلام حسین عمدۃ الامرا بہادر کی نسبت سے حسین نگر نام دیا گیا، یہ حسین پور کے نام سے بھی مشہور ہے۔

† چونکہ حضرت شاہ احمد قادر ولی ناگوری کا مزار تنجاور کے ضلع میں واقع ہے اس لئے نواب محمد علی والاجاہ نے اس کا نام قادر نگر رکھا، اس کا ذکر دارا طفر ہے۔

غزل ۸۳

شعر ۵

اے صبح ترا سود ز دوراں نرسد　　تا چاک گریباں نہ شود ناں نرسد

در دہر چرا منت عیسیٰ بہ کشم　　بیمار دلم بر سر درماں نہ رسد

در فقر بجاہست فراغت بسیار　　ایں عیش دل افروز بسلطاں نرسد

چوں جام سکندر شدہ خالی ز حیات　　لب تشنۂ ما نیز بحیواں نرسد

فرہاد عبث ابجدی جاں داد بگو *
اے وائے بداں جاں کہ بجاناں نرسد

غزل ۸۴

شعر ۵

شب کہ بر من لشکر وحشت چو شبخوں میزند
صبح زیں غم دامن خورشید در خوں میزند

عرض مطلب نیست چنداں لیک ایں افسردگی
نقش لوح آرزو در موج جیحوں میزند

رخت ہمت زیں بیاباں چوں تواں بر داشتن
کاروان عقل را در راہ مجنوں میزند

نیست کم از تیشۂ فرہاد زخمے بر دلم
آہ حسرت در سحر مسکین محزوں می زند

گل چو از صحرا در بست اسباب سفر
ابجدی! ہم از گلستاں خیمہ بیروں می زند

غزل ۸۵

شعر ۷

فغاں ز شیوۂ ایں شکریں لبانِ چمند
دگشتہ اند بکس مہرباں زمانِ سمند

* اصل میں ”بگو ہے“ لکھا ہے لیکن غلط معلوم ہوتا ہے۔ کیوں کہ وزن بحر دل جاتا ہے۔

دلم ز شوخیِ نرجست شعلہ می داند
چکید عرقِ* حرارت ز گرمِ جان چند

زمیں بہ لرزہ درآمد برنگِ عنبر گل
مگر ز حشر رسیدہ است خطبہ خوانِ چند

ز حال نرگس آشفتہ خود ہویدا شد
کشادہ اند بہم دیدہ دیدبانِ چند

ازاں ز بیخِ زمیں بر کشید سر شمشاد
نہفتہ اند دراں سرو قامتانِ چند

مرا ز خانہ بدوشِ حباب شد معلوم
کہ ہست نقشِ کفِ پائے رہ روانِ چند

یقین† ز مصرع مظہر شد ابجدی! آخر
"سپردہ اند دریں خاک سیم جانِ چند"

غزل ۸۶

شعر ۵

عمر من پیوستہ درغم بگذرد　　روز و شب با چشمِ پرنم بگذرد

شادی و غم ہر دو با یک دیگر اند　　چونکہ ایں بگذشت آں ہم بگذرد

زیر و بم خود از صدائے بیش‌وبست　　تارچوں بشکست باہم بگذرد

شان ہر کس می رود دنبالِ او　　چوں سلیماں رفت خاتم بگذرد

ہرچہ در دنیا بہ بینی ابجدی!　　زیں چمن آخر چوشبنم بگذرد

---

* صحیح لفظ "عرق" بفتح رائے مہملہ ہے۔

† غزل نمبر ۸۵ و ۸ کے قافیوں میں یائے مجہول کے اضافہ کی صورت معلوم ہوتی ہے مثلاً زمانے چند، نیم جانے چند، وغیرہ۔

غزل ۸۷

شعر ۵

نشسته اند درین خانه میهمان چند
کشاده اند بیک نان چو دهان چند

تپش به غنچه درآمد مگر به پردهٔ خاک
دریده اند چوگل جیب گرم جانِ چند

فلک نشانِ هما بر سرم ازان گردد
فتاده اند درین جامه استخوانِ چند

سبک روان که کشیدند زین دیار قدم
گُذاشتند بشیِ یاد خود نشانِ چند

اگرچه قحط سخن هست احدی! لاکن
رسیده اند برین در سُخنورانِ چند

غزل ۸۸

شعر ۶

جای توای جانِ من در دل بود — خیر مقدم این چه خوش منزل بود

صد هزاران انجمن را روشنی — از فروغِ شمعِ یک محفل بود

دست از لذّاتِ دنیا کوته کن — زین حلاوت درد سر حاصل بود

گر بدریا اوفتادی غم مخور — دستِ همّت دامن ساحل بود

پُر غلط دیدم حبابِ زندگی — دفتر عمرم خطِ باطلِ بود

دل نشاید دست باکس احدی!
زانکه دل برداشتن مشکل بود

غزل ۸۹

شعر ۵

صیاد عشق دامن بیدل چه کار کرد   مرغ دلم بزلف پریشان چه کار کرد

بیمار نیستم که طبیبم دوا دهد   سحر جمال ماه رخی بیقرار کرد

از هوش قدر بود غروری بسر مرا   آن حسن دلفریب تو بی اعتبار کرد

منصور را نبود دگر هیچ علتی   افشای راز یار سر او بدار کرد

گر عاصی است ابجدی از ما بصدق دل
در چشم خاک راهِ شه ذوالفقار کرد

غزل ۹۰

شعر ۸

شبی بکامِ من اسباب کامرانی بود
همان طریق که در موسمِ جوانی بود

سرود مطربِ شیرین مقال خوش‌الحان
شراب و صحبت یاران و شعر خوانی بود

ز موج لالهٔ و نسرین دلِ چمن شاداب
بفرق طرهٔ شمشاد گلفشانی بود

بتی کهِ صندلی رنگش نشاند درد سرم
زبانِ طوطی گویا بتر زبانی بود

نمود غارتِ سامانِ کارخانهٔ دل
دو ترکِ چشم سیاهش که خصم جانی بود

ببرد شوکتِ دارا و شانِ اسکندر
رعونتی که مرا از خطابِ خانی بود

ربود آں مہ عالم فریب نافرماں
دلم ز سینہ کہ آں گوہر امانی بود

جوابِ ناصر جنگ * است ابجدی کو گفت
سحر کہہ چہرہ ام از بادہ ار غوانی بود

غزل ۹۱

شعر ۵

دل را بدامِ زلف گرہ گیر بستہ اند
دیوانہ را بحلقۂ زنجیر بستہ اند

آنانکہ محو فیض دعاے اجابت اند
نقدِ اثر بدامنِ شبگیر بستہ اند

یارب کہ کرد چاک گریبانِ دل رفو
ایں بخیہ را بسوزنِ تقدیر بستہ اند

---

* نواب ناصر جنگ شہید آصف جاہ ثانی، کا نام میر احمد خاں اور خطاب نظام الدولہ ناصر جنگ، دہلی میں پیدا ہوئے اور بڑھے۔ پھر اپنے باپ کے ہمراہ دکن آگئے۔ سنہ ۱۱۵۰ میں جب آصف جاہ اول حسب طلب شاہی دہلی گئے تو ان کو اپنا نائب بنایا۔ بہت عمدہ انتظام کیا۔ صمصام الدولہ شاہنواز خاں ان کے وزیر تھے۔ آصف جاہ کی واپسی پر مفسدوں کے بہکانے سے بغاوت کی باپ بیٹے میں جنگ ہوئی، آخر یہ مغلوب اور اسیر ہوئے۔ سنہ ۱۱۵۵ میں قصور معاف ہوا اور سنہ ۱۱۵۸ ہجری میں اورنگ آباد کی صوبہ داری سپرد ہوئی۔ مولانا میر غلام علی آزاد ان کے استاد خاص تھے۔ آصف جاہ کے انتقال پر یہ فرمانروا ہوئے ان کے بھانجے ہدایت محی الدین خاں مظفر جنگ وغیرہ نے بغاوت کی۔ نواب ناصر جنگ اسکی سرکوبی کو روانہ ہوئے۔ کئی معرکے مختلف مقامات پر ہوئے۔ ۱۷ محرم سنہ ۱۱۶۴ ہجری کو عین معرکۂ کارزار میں ہمت خاں جاگیردار کرنول نے بندوق کی گولی سے شہید کردیا۔ شاہ برہان الدین اولیاء کے پائینتی خلد آباد میں دفن ہوئے بڑے دیندار، نیک دل، عالی ہمت اور بلند پایہ شاعر تھے۔ آپ کے تین دیوان نواب آصف جاہ نظام ششم کے حکم سے سرکاری مطبع میں چھپ گئے ہیں نمونہ کلام = سایۂ لطف خداوند بود برسر ما = ہست اقبال خدا داد مقیم در ما کہ رنجے می کشد آخر دگنجے می رسد = می کند آخر غرورِ محبت زدامن مرا

(محبوب الزمن جلد ۲ ـ صفحہ ۱۱۰۱)

خود ظلم می‌کنند و بہا می‌نہند حرف
این گل رخان چہ صورت تزویر بستہ‌اند

دشوار هست ابجدی بر کام دل شدن
دستش مراد بر دم شمشیر بستہ‌اند

غزل ۹۲

شعر ۵

(ذ)

فتاد عکس صفا بسکہ در دل کاغذ
نمود چہرۂ مطلب مستحمل * کاغذ

زدان لغو بہ بندد حقیقت سندے
محشر چرب زبان است قائل کاغذ

بہ پیش سطوت عشقش نماند ملائی
بسوخت شعلۂ آهم محافل کاغذ

گذشتن از دم شمشیر تیز آسان است
گذار صعب بود در مقابل کاغذ

کراست خط فراغ از حساب دیوانی
کہ هست ابجدی هنوز بسمل کاغذ

غزل ۹۳

شعر ۷

بحفظ امن اگر بایدت ترا تعویذ
بدون نام الٰہی بود کجا تعویذ

ز بسکہ هربن مویم شدہ است خون پالا
کسے بہ ضبط نہ بندد بقی شفا تعویذ

ز دود آہ شود بے اثر سواد حروف
رسد نہ بازوے من گر ز شیخ ما تعویذ

---

* الذیہ ۔

ز بسکہ هست دلم گرم از حرارت عشق
شود چو کاغذ آتش زدہ مرا تعوید

چکد ز خون جگر قطرہ از یمین ویسار
بروز حشر ز دستم کنند وا تعوید

اگر چہ عالم دنیا تمام مے دانند
کہ هست در اثرے بہتر از دعا تعوید

برائے رفع گزند حوادث دوراں
شدہ است داغ دلم ابجدی بہا تعوید

غزل ۹۴

شعر ۷

(ر)

حرف است میان من و فرهاد نگر
او سنگ تراشید و من لخت جگر

ای سینہ نہاں خانۂ خود پاک بکن
دل رفتہ، دگر دار در آمد ز سفر

ای نور نظر از چہ روی پیش بیا
دادیم ترا جائے دریں دیدۂ تر

حیف است دریں وقت اگر دل ندهی
مائیم و توئی نیست دریں خانہ دگر

زیں بہ چہ کند بخت دل افروز مدد
شب هست و شراب است و صنم نیز بہ در

از بہر خدا غم قدمے چند بروں شو *
کا مشب شب عیش است و ترا نیست گذر

تدبیر تو با ابجدی هم پیش نرفت
تقدیر چنیں شد ز قضا و ر قدر

---

* هو ،، زیادہ معلوم هوتا هے ۔ شعر کا وزن بدل جاتا هے ۔

غزل ۹۵
شعر ۵

ای شیخ ز اکرام فروشیم بگیر — دو حبه ببیک جام فروشیم بگیر

عصیان که سبب دامنِ آدم قلمی شد † — عصمت ز پئے نام فروشیم بگیر

دودے که رسد در عوض نسیهٔ غنیمت † — آغاز ز انجام فروشیم بگیر

آورد صبا از طرف دوست پیامے † — جان در رہ پیغام فروشیم بگیر

زاهد تو بگو ابجدی خسته جگر را †
ما بادهٔ گلفام فروشیم بگیر

غزل ۹۶
شعر ۷

باز بر تخت چمن شد خسرو گل تاجدار
گشت بر دوش صنوبر رایت ز نگار کار

گردن قمری بطوق انقیادش زیر بند
سرو را دریا بود زنجیر آب جویبار

از برائے بندوبست کشور فصل ربیع
از سپاه نونهالاں صف کشد هرسو سوار

نسترن درسایهٔ ریحاں بذوق سرخوشی
جلوهٔ دیگر کند ظاهر سمن در شاخسار

بر فریب بردن دل شد بنفشه گرم خیز
همچو ترکاں جامه نیلک کشیده درکنار

شاخ عرعر یا به گل از هوش جام بیخودی
چشم نرگس غمزه زن چوں عشوهٔ دل جوئبار

ابجدی هم جامهٔ خود می‌کند رنگیں چوگل
تا به پیش گلرخان خوش ادا یابد وقار

---

† ان تمام مصرعوں کے آخر میں ایک سبب خفیف یا ایک حرف زیادہ ہوگیا ہے۔ اور وزن بدل گیا ہے۔ دوسرے مصرعوں کا وزن یہ ہے مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن۔ اور پہلے مصرعوں کا مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن۔

غزل ۹۷

شعر ۷

بیا و نسخۂ خلد از بہار ما برگیر   گل نظارہ ز داغ شرار ما برگیر

شہید تیغ نگاہش حیاتہا دارد   قرار عمر ابد از قرار ما برگیر

پٹی مرصع تاج شہان کشور عشق   گہر ز دیدۂ دریا نثار ما برگیر

اگر تو طرۂ دستار خضر می‌طلبی   گیاہ سبز ز خاک مزار ما برگیر

مکن بکشور ایران تلاش شعر ظہیر   متاع ماک سخن ار دیار ما برگیر

زمانہ باہمہ یکساں نمی‌تواند شد   فراق یار ز چشم دو چار ما برگیر

سخن بلغت حگر ابجدی عوض دارد
رقم ز دفتر خونی نگار ما برگیر

غزل ۹۸*

شعر ۲۰

شدہ است گرم دگر بار ایں ز غال تنور
نہفت آتش جاں سوز [زیر] دامن طور

اگر بہ کشور مقصود راہ مے بردم
کلاہ فخر نہادے بر آستان فغفور

ادب طراز شریعت شکست ساغر ما
و گر نہ ہوش گرفتے ترانۂ منصور

ازاں نہ محفل رنداں نمی‌توانم رفت
کشادہ عقد نہ بینم زبادۂ انگور

بیاکہ رفت براوج فلک قدر† داني
بکشوریکہ گرفتیم ما مقام حضور

---

* غزل نمبر ۹۸ غزل نہیں قصیدۂ نعتیہ یا منقبتیہ معلوم ہوتا ہے ۔

† صحیح لفظ ” قدر “ بسکون دال ہے ۔ غزل نمبر ۹۹ کے ایک شعر میں بھی بفتح ثانی کہا ہے ۔

بہار گلشن عشق است ہر کجا گل کرد
کجا است نقش فلاطوں کہ ریخت رنگ شعور

بر آر پنبہ ازیں گوش غفلت اے غافل
کہ نیست نالۂ مجنوں چو نالۂ طنبور

بقدر حوصلہ باید قمار باختنی بحر
گلیم تیرہ بہ بادہ بہائے قدر سمور

منہ بکلاہ تکبر بہ پیش راہب ما
صنم دماغ نہ دارد ازیں ریا و غرور

تمام قبۂ گردوں کہ واژگوں بینی
بخار لجۂ کید و حباب دجلۂ زور

تنور سینۂ مسکیں چہ برق طوفان است
شہید مطلب رنگیں چہ تودۂ ناسور

تموز مہر تعلق چو یخ گداز کند
کسے کہ دور فتادہ چو سایہ از بر نور

تفنگ تیر نگاہش نشاں جگر دارد
اگرچہ صید نہان است در شب دیجور

ثنا طراز نبوت صلہ ز حق یابد
مدیح سید مرسل امام روز نشور

ثواب خیمہ زندزاں عبادتیکہ ریاست
پسند نیست حسابے چو گشت نا منظور

ثبات عمر مجوائے فریب خوردۂ دہر
برفت خسرو چوبیں گذشت ایرج و تور

جہاد عمدہ بزاداں بنفس خود باشد
چو خصم خانہ شکستی دگر نماند فتور

جہاں چو مطلع خورشید غرق نور شود
ز روے دوست اگر پرتوے فتد از دور

جناب شاہ نجف * را کہ عتبۂ عرش است
جبیں بسجدہ گذارم کہ اوست صدر صدور

اگر ز سینۂ مجروح ابجدی گویند
یکے فسانہ شود تازہ حشر اہل قبور

غزل ۹۹

شعر ٦

گریہہا کردیم در وقت سحر بر نیاید کام ما از چشم تر

غم مخورائے دل کزیں فضل و کمال تو نہ تنہا دیدۂ روے ضرر

غنچہ ہم با وصف خوبی در چمن خورد با چندیں زباں خون جگر

کو قدردانے کہ می گردیم ما با وجود قابلیت در بدر

کوہکن می‌گفت وقت واپسیں من زیاں دیدم ز اظہار ہنر

ابجدی ! ایں مصرعہ از حد من است
" قصۂ کوتہ کن کہ دارم درد سر "

غزل ۱۰۰

شعر ۵

خود بخود گردد نمایاں انتظام روزگار
میر سد در فرصت اندک امام، روزگار

رشتۂ قدرت بدستت ہست اکنوں کارکن
چیست حاصل گر رود از کف زمام روزگار

اے خمار آلود حیرت اندکی ہشیار باش
نیست غیر از بادۂ غفلت بجام روزگار

قید ہستی بر نتابد مشرب آزادگاں
وائے برآں کس کہ او گردد غلام روزگار

---

* سیدنا حضرت علی کرم اللہ وجہہ - جن کا مزار شہر نجف میں ہے

بند بگسل قوت پرواز پیدا کن بخود
تا دکے چوں ابجدی مانی بدام روزگار

عزل ۱۰۱

شعر ۵

تیر مژگان تو زاں گونہ درآمد بجگر
سینہ گژدید مشبک ز دلم نیست خبر

ہرکہ گردید سبکدوش دریں گلشن دہر
شبنم آسا بر خورشید تواں کرد گذر

انچہ کردی بشب تار جوانی کردی
صبح پیریست تواں بست کنوں رخت سفر

سوے مانیز دمے خضر! بیا بہر خدا
سبز زاریست دریں کوچہا تا مدنظر

گفت با ابجدی ایں مصرع رنگیں قدسی
" زیرپارند مرصع کہراں تا بہ کہر "

عزل ۱۰۲

شعر ۵

(ز)

ز عکس روے تو پر نور شد دلم امروز
برنگ خانۂ شمس است محفلم امروز

بذوق خنجر صیاد آشنا گردید
بپاے سر رود از شوق بسملم امروز

بہر طرف کہ نظر رفت عید قرباں است
مگر بفکر دگر ہست قاتلم امروز

فدای ناخن تدبیر عشق گل رویم
که کرد حل گره کار مشکلم امروز

زبان چرا نشود ابجدی شرر افشاں
که گشت در بر خورشید منزلم امروز

غزل ۱۰۳

شعر ۵

کماں بگیر و یکی تیر بر صواب انداز
دلم چو تودهٔ شرم است بے حساب انداز

گذشت شب همه چوں صبح بیقرار توانند
برنگ مهر درخشاں ز رونقاب انداز

دلم ز کلک جفائے تو صد رقم دارد
نظر بحفظ مراتب بریں کتاب انداز

رخ شگفته بر آور ز زیر سایهٔ زلف
شکن بچهرهٔ پر نور آفتاب انداز

فگن چو ابجدی خود را بکشتی حافظ
" که گفته اند نکوئی کن و در آب انداز "

غزل ۱۰۳

شعر ۷

یار از پرده بروں سر نه کشید است هنوز
رشتهٔ کار بدستم نرسید است هنوز

دیده بر غیر کجا وا کند از کثرت شرم
چشم او صورت آئینه ندید است هنوز

ایں قدر هم نبود سنگدلی مشرب او
نالهٔ سوختنی ما نشنید است هنوز

نقش مقصود اراں بر در عنقا بستند
دانے هست دتلاشش ندوید است هنوز

بهر آں در دطرم هست شب یاس دراز
صبح امید گریباں دہ درید است هنوز

خون نہاے سر فرهاد گران و سرما
مال مفت است و دست ما دخرید است هنوز

ادحدی ! اشک کما سبز کند کشت مراد
خون دل ار سر مرگاں نچکید است هنوز

عرل ١٠٥

شعر ٦

(س)

ز چشم شوخ تو گر داشتے نشاں نرگس
کلاه فخر کشیدے بر آسماں نرگس

کرشمۂ کہ بود فتنہ در برش پنہاں
کما بعرض تواں آورد بآں نرگس

چو دید دیدۂ گلروے من دروں چمن
بجاے خویش خجل گشت آنچناں نرگس

کہ کرد چاک گریباں شوخی خود را
ندید بار دگر روے باغباں نرگس

زباں درازی سوسن شکست خاطر گل
نہ گفت هیچ دریں باب از زباں نرگس

مرا ز مصرع عرفی است ابحدی ! ورد ے
" تو چشم عالمی و چشم بوستاں نرگس "

غزل ١٠٦

شعر ٧

غصۂ جاں گداز یار مپرس حال ایں خوار ، خستہ زار مپرس

کشتۂ تیغ گردش چشمم فتنۂ دیدۂ دو چار مپرس

ساکن گوشۂ بنا گوش است جاں مارا دگر دیار مپرس

رحم کو مورد عتاب شود از دل پر غبار یار مپرس

مغز * جاں بسان موم گداخت از چنیں آہ شعلہ بار مپرس

بستۂ دام کاکل اویم ماجرائے دل فگار مپرس

از دل ابجدی حقیقت زلف
اے پریشان † روز گار مپرس

غزل ١٠٧

شعر ٥

بسکہ خوردم بادہ از خون جگر مل گفت بس
شد گریباں چاکی من مشتہر گل گفت بس

از خیال زلف شب رنگش چو سودا مشردی
آنقدر بر خویش پیچیدم کہ سنبل گفت بس

نالہھاے دل شگافم رنگ بر گلشن شکست
از فغانم گوش گل کر گشت و بلبل گفت بس

دوش جوش میگساریہاے ما از حد گذشت
شیشہھا یکسر تہی گردید و قلقل گفت بس

ابجدی چاہ زنخدان بت زہرہ جبیں
بسکہ دارد آب جادو چاہ بابل ‡ گفت بس

---

* صحیح لفظ "مغز" بسکون غ ہے ۔

† صحیح پریشاں روزگار بدون ہمزہ کے ساتھ اعلان نون کے ساتھ صحیح نہیں ۔

‡ صحیح اور فصیح لفظ اول بکسرۂ بائے ثانی ۔ قرآن شریف میں ہے ببابل هاروت وماروت مگر بعض شعرا ظہوری و سلیم وغیرہ نے بھی بابل بفتحۂ بائے دوم کہا ہے ۔

غزل ١٠٨

شعر ٥

(ش)

زندگی اینست امید بقا دل خستہ باش
از چنیں دام گلو گیر ہوس وارستہ باش

مثنوی عمر مارا قافیہ وقت است تنگ
رو بدیوان سلامت مصرع بر جستہ باش

در بیابان تمنا عالمے سر گشتہ اند
تو دریں ویرانہ پاے آرزو بشکستہ باش

آب و تاب گوہر دریا دلاں خاموشی است
آبرو خواہی دریں جا چوں صدف لب بستہ باش

بے تامل در سخن جرأت نمودن خوب نیست
ابجدی در لب کشائی اند کی آہستہ باش

غزل ١٠٩

شعر ٦

من ہمیشہ شاکیم از دیدۂ خونبار خویش
میکند اظہار انچہ داشتم اسرار خویش

ہریکے را دست قدرت ہست بر مقدور او
من ندارم دست قدرت بر سراو کار خویش

عاصیاں را شرم ساری ناز دارد از گناہ
معصیت آلودہ گشتم من ز استغفار خویش

قرعہ چوں بر عکس مطلب اوفتد بد می‌شود
از خلاف مدعا کردم کلید دار خویش

معترف گشتن بصدق قول خود هم آفت است
شد سر منصور تاجِ داراز اقرار خویش

ابجدی ما خود رواداز زیان کس نئیم
خصم مالت میخورد پیوسته از ادبار خویش

غزل ١١٠

شعر ٥

(ص)

دل نه تنها میکند بر نالهاے زار رقص
میکند بر نوک مژگاں اشک گوهر بار رقص

بانگ مطرب چوں کشد داماں دلها را بوجد
شیخ ماهم میکند با جبۂ و دستار رقص

دیده وا کن اے تماشابین الفت مشربی
حلوۂ حیرت بہ بخشد زاں دست عیار رقص

از براے دلفریبی‌هاے مقتولان خود
می‌نماید بر سر شاں قاتل خونخوار رقص

بعد مردن نیز خواهد کرد در خاک ابجدی
شوخی طرز کلامت بر لب گفتار رقص

غزل ١١١

شعر ٥

زیادش در بدن جاں میکند رقص
پری در شیشه پنہاں میکند رقص

نه تنها شیخ بیتاب است از وجد
درون پردۂ ایماں میکند رقص

بر آواز خوش الحان سحر خیز
سر ما در گریباں میکند رقص

هنوز از نالهٔ گلبانگ مجنوں
سرشک من بداماں می‌کند رقص

چه خواندی ابجدی اشعار خود را
صدا شاهد سخنداں می‌کند رقص

غزل ۱۱۲
شعر ۹

(ض)

نیست سر سبز دوستان غرض — خار در چشم باغبان غرض

خاک بر سر کشید از ذلت — هر که بوسید آستان غرض

در بیابان عزت و تمکین — گم کند راه کاروان غرض

چوں صبا نیستند در یک جا — خانه بر دوش صاحبان غرض

تا دم مرگ اشتها باقی است — هر که گردید میهمان غرض

دیده‌ور نیستند در عالم — خانه زادان دودمان غرض

نیست سودا بدون بد نامے — وائے در مالک دکان غرض

تا بکے در بیاں تواں آورد — بس دراز است داستان غرض

ابجدی ! همتے اگر داری
دست بردار از جهان غرض

غزل ۱۱۳
شعر ۵

(ط)

چوں نه رقصد بکلک رنگیں خط — می نویسم بیار دیریں* خط

سبز شد گلشن دلم امروز — از خط نو خطان مشکیں خط

---

* رنگین اور دیرین کا قافیہ درست نہیں ۔ ایطار ہے اور پوری غزل کے قوافی میں ایطار ہے ۔ جو علم قافیہ کے لحاظ سے جائز نہیں بلکہ عیب ہے ۔

و امکن عقد چین پیشانی خوش نماید بلوح سیمیں خط
یار سر مست بادهٔ عیش است کی به بیند سواد غمگیں خط
ابجدی عمر تلخ فرهادم صرف شد در جواب شیریں خط

غزل ۱۱۴

شعر ٦

(ظ)

گرچه دارد خضراز عمر ابد بسیار حظ
هست مارا نیز از بوس و کنار یار حظ

در گلستان بهار حسن او باید گرفت
از تماشاهاے ریحان خط رخسار حظ

او درون پردهٔ پنهان است و من بیرون در
کی توان دریافتن از لذت دیدار حظ

هر یکی را هست حظے بر مذاق قدر او
هر یکی دارد بهم پیوسته از پندار حظ

شیخ می دارد ز تار سبحه امید بهی
برهمن گیرد بخور از رشتهٔ زنار حظ

در حصول زندگی شد عمر ضائع ابجدی
یافتم آخر ز فیض چشم گوهر بار حظ

عزل ۱۱۵

شعر ٥

(ع)

اے از جلاے روی تو دارد نهار شمع
پروانه وار بر تو بود جاں نثار شمع

مے در اياغ و آں مہہ زيبا دہ دربس است
در خلوت مراد چہ آيد بکار شمع

رفتيم ما بخاک و خيالش ز دل نرفت
يارب همين بس است کہ سد در مزار شمع

آتش درون سينۂ آب اندرون چشم
شايد زمين گرفت دل پر فگار شمع

از بسکہ کرد سوز نپش در جگر اثر
چوں احمدی هميشہ بود اشکبار شمع

غزل ۱۱٦
شعر ۷

(غ)

در دلم افروخت آخر داغ گلرويان چراغ
بعد مدت يافتم در خانۂ ويران چراغ

گر بسوے باغ گردد جلوہ گستر می‌شود
در چمن از پرتو رويش گل خندان چراغ

ماہ چوں در دست افتد شمع جستن ابلهی است
يار گر آيد در آغوشم کنم بيجان چراغ

شوخی حسنش جمالے ديگر افزايد بشب
بر رخ خورشيد تابش می‌شود قربان چراغ

نفس را قابو نباشد تا بود هشيار روح
دزد بی جرأت بود تا هست بر دوکان چراغ

سينۂ سنگيں شود روشن زيا قوت سخن
ميکند درج صدف را گوهر غلطاں چراغ

اندرون خانہ گر باشد نباشد عيب نيست
ابجدی اول ببايد در حريم جان چراغ

غزل ۱۱۷

شعر ۵

صیقل آئینۂ هوش است مستی در دماغ
صورت آغاز و انجام است ظاهر در ایاغ

آه برق انگیز در شب سینه را روشن کند
خانۂ پر نور مارا نیست پروائے چراغ

کاغذ بی مهر در دیوان ندارد اعتبار
نیست دل را ارزشے تا در نیاید زیر داغ

اے فلک بهر خدا پابند ایں و آں مکن
من ز آزادی بکف دارم یکے خط فراغ

بے سراغ نقش پا راهے نیابی ابجدی
راه گر خواهی دریں وادی قدم زن بر سراغ

غزل ۱۱۸

شعر ۵

(ف)

از چه پیچیدی بخود چوں مار از سودائے زلف
بندۂ زلفش چو گشتی سر بنه بر پائے زلف

هر مریضے میرود سوے طبیب خویشتن
سر کشد در سنبلستاں هرکه شد رسوائے زلف

روز روشن گرچه دل گردید گرد روے او
وقت شب آخر سکونت گاه او شد جائے زلف

در کمند پیچ و تاب عقل گشتم پاے بند
می کشد زیں کشمکش ها گر بود یارائے زلف

عشق بگذارد نشان خود پس ما ابجدی
بید مجنوں سر کشد بر مرقد شیدائے زلف

عرل ۱۹

شعر ٦

سرمہ با چشم سیاهت مے کند کار شگرف
اینهم از دور قیامت هست آدار شگرف

بر محمں گل ار گلستاں خیال دارسا
تحم دوسیدہ نمی آرد برون دار سگرف

نکتۂ موزوں دل افسردہ را آرد دکار
میکند کار حبات تازہ گفتار شگرف

باعباں را بر چمن ریں گونہ دازشہا رچیست
گل کند از سینۂ ما نیز گلزار شگرف

بر نخیزد بی وجود حسن جنبشہاے عشق
گرمی بازار ما گردید دلدار شگرف

ابجدی را نیست غیر از آرزوے وصل دوست
حاں فدا سازد اگر آید ببر یار شگرف

عرل ۱۲۰

شعر ٥

(ق)

گر شود آں ترک بد خوبر من مسکیں شفیق
می شود هر یک بمن از اهل کفر و دیں شفیق

نیست از مهرو وفا دوے دگارویاں هند
با وجود تنگ چشمی دلبراں چیں شفیق

در مقام دوستی ناید خصومت آشنا
حیرتے دارم کہ چوں شدآں بت پرکیں شفیق

چوں غرض آید نظر بر خیزد از اهل وداد
کے شود بر بلبل غمگیں دل گلچیں شفیق

ابجدی ازوے ندارم چشم امید بہی
کی شود برحال محزونم دل سنگیں شفیق

غزل ۱۲۱

شعر ٦

هرکه میزد دست در دامان عشق   گشت در ملک جنون سلطان عشق

طفل گرچه سر کشد در گفتگو   می‌کند قطع زدان برهان عشق

کار مارا رنگ وروغن می دهند   دے تامل کار پردازان عشق

اے بسا کس بندگان الفت اند   همچو من کس نیست در فرمان عشق

در گرو ماجان خود را داشتیم   از پے سوداے این دوکان عشق

سیر چشمی نیست مارا ابجدی
اشتہا باقیست بر مهمان عشق

غزل ۱۲۲

شعر ۷

(ک)

زاهد مزن بساغر خوش آب بنگ سنگ
افتد ترا بشیشهٔ ناموس و ننگ سنگ

تا شد نگین خاتم انگشت گلرخان
مانند خون صاف پذیرفت رنگ سنگ

بگذر ز آب خنجر و زهراب تیغ رزم
فرق عدو شکست بمیدان جنگ سنگ

دیوانگان بسوی گلستان چرا روید
آید بکف گرفته بت شوخ و شنگ سنگ

روے رقیب وسیلی من هر دو باهم اند
نگذاشت هیچگاه پئے این کلنگ سنگ

گرداند سوے من چه مه من فلاخنے
درسینه کار کرد چوتیر خدنگ سنگ

خوش گفت روزے حضرت ممتاز ابجدی
باشد دل تمام بتان فرنگ سنگ

غزل ۱۲۳

شعر ۷

چوں کنم پنہاں درون دیدۂ خونبار اسک
جوش طوفاں میزند چوں یاد آید یار اشک

دوش آں غارت گردل روبرو یم شد ولے
از هجوم گریهها شد مانع دیدار اشک

نیست از ضبط نفس حاصل بدل چیزے نهاند
میکند راز دہانی سر بسر اظہار اشک

دست قدرت مے سود بیندا ز لطف اتفاق
کار دو بالا کند با ناله هاے زار اشک

زاری وقت سحر را هست مقصد در برش
زاں سبب ریزم دروں از چشم خود بسیار اشک

چشم تر دامن کش هر ذره باشد در جہاں
دیدۂ گل راز شبنم شد دریں گلزار اشک

بے اثر هرگز نباشد آب شور دیدهها
ابجدی را هم اثر بخشید وقت کار اشک

غزل ۱۲۴

شعر ۵

نه تنها هست آں ماه پری پیکر را کمر نازک
بود چوں برگ گل هر عضو سیمیں یک دگر نازک

دل من از نگاه تند ترسد اے کماں ابرو
اگرچه تیر تو سخت است اما ایں سپر نازک

مریزآں آبرو را تا توانی بر در هرکس
نمی دانی چه مقدار است ایں آب گهر نازک

ندارم در سخن لافی دیاویزم بکس هرگز
زباں چوں غنچه دارم در دهاں بسیار تر نازک

سخن از شوخی خود ابجدی در دل نمی گنجد
که می آید ز مغز سنگ بیروں ایں شرر نازک

غزل ۱۲۵
شعر ۷
(ل)

از خجالت پیش رویش آب تر گردید گل
چوں پری در شیشه پنهاں از نظر گردید گل

گرچه میزد از نزاکت لاف خوبی در چمن
چوں به پیش او در آید بے و قر گردید گل

من نمی گویم که گل را نیست عزت درجهاں
هرکجا شد از بزرگی تاج سر گردید گل

ایک پیش حسن عالم تاب آں گل پیرهن
سربرسوائی کشید و در بدر گردید گل

بر غرور جلوة دو روز خود را باخته
از فریب کار گلچیں بے خبر گردید گل

چوں نه گردد از فغاں بلبل بگلشن سینه چاک
همچو تیر ، عشق در دل کارگر گردید گل

بر سر بالیں خاک ابجدی دیدم ز دور
چوں چراغ گور بیکس بر قبر * گردید گل

* صحیح لفظ ,, قبر ،، بسکون با هے۔ اسی طرح و قدر بسکون دال صحیح هے مگر دوسرے شعر میں و قدر بفتح دال کیا هے۔

غزل ۱۲۶

شعر ۷

ز تاب روی مه حسن شد آفتاب خجل
نشان محرمی از کار ناصواب خجل

چو گفتگوے درازم بگوش[۱] یار رسید
کشید چین به جبین لیک در جواب خجل

حساب سلب جفاؤ شکست پیمان را
چو دید از نظرش شد درین حساب خجل

مکن برائے خدا عیب هیچکس ظاهر
که دل ز گفت و شنودش شود شتاب خجل

حقوق بادہ پرستان ز خود ادا کردم
نیم بروے عزیزان بهیچ باب[۲] خجل

گریخت زاهد مسکین ز جوش رندی ما
که بود صاحب غیرت، شد از عتاب خجل

غلام حافظ شیرازم احمدی لاکن
" بعهد گل شدم از توبهٔ شراب خجل "

غزل ۱۲۷

شعر ۵

بیا و صاف و مصفا کن آستانهٔ دل
که هست خواهش دنیا غبار خانهٔ دل

کشید شاخ براوج فلک ز رعنائی
هر انچه کاشت درین کشت زار دانهٔ دل

ز کلک مانی تقدیر انچه شد ظاهر
نمود نقش بمن در نگار خانهٔ دل

براتِ رزق بہرکس ز آسماں آید
براتِ قسمتِ ما ہست بر خزانۂ دل

خوش است ابجدی آں کس کہ در سحرگاہے
کشید نالۂ مستانہ بر ترانۂ دل

غزل ۱۲۸

شعر ۵

(م)

تہ چرخ ز مرد گوں بہار صد چمن دارم
ز خون برق رنگ داستاں صد سخن دارم

برنگ رنگ مینا کسوتم از رنگ می باشد
باین عریاں تنی چوں گل چو غنچہ پر دہن دارم

مگر ہم خانۂ عنقا بود مقصود دل یا رب!
بتدبیر صبا فکر سراغ سیمتن دارم

بہ بیں از سادہ لوحی ہند را بگذاشتہ آخر
تلاش آں صنوبر در گلستان دکن دارم

کنشت و کعبہ ہر دو ہست یکساں ابجدی پیشم
غلامی در جناب پاک شیخ و برہمن دارم

عزل ۱۲۹

شعر ٦

شد چمن آخر خجل از دیدن روے صنم
مغز گل عطر گلابی ریخت از بوے صنم

نیست تنہا نخل در آتش ز شوقش آفتاب
صبح ہر دا چاک دل بر آید از کوے صنم

دل بصحرا می کشد مارا برسوائی چہ سود
می شود زنجیر پا ہر تار گیسوے صنم

می رسد از هر طرف مارا پیام وصل دوست
می روم امروز یا فردا روم سوے صنم

برهمن در خدمت بتخانه عمرے صرف کن
نیست واقف شمۀ هنوز از خوے صنم

ابجدی! ایں مصرع موزوں ز شعر والد است
قابل تضمیں نباشد بیت ابروے صنم

غزل ۱۳۰

شعر ٦

صید فتراک ترک بد خویم   بسمل خنجر جفا جویم

بر جبیں داغ بندگی دارم   بندۂ زر خریدۂ اویم

شاکر نعمت خداوندم   می کند شکر هر بن مویم

با کسے رنگ اختلاطم نیست   از فریب زمانه یکسویم

مو شگافی به شعر کار من است   خوش بگویم اگرچه کم گویم

ابجدی با خرد ندارم کار
مست از جام بادۂ هویم

غزل ۱۳۱

شعر ٦

مانده تنها بدل چمن داریم   در گلستان دل وطن داریم

لاله زاریست خاطر رنگیں   سیر در گلشن سخن داریم

از فریب زمانه وارسته   صحبت یار سیمتن داریم

اشک در چشم و آتشے در دل   مشرب شمع انجمن داریم

بگذر از هند آب ایراں برد   شعر موزوں که در دکن داریم

ابجدی! وقت رفتن از دنیا
دست بر سینه در کفن داریم

غزل ۱۳۲

شعر ۷

اے خوشا آں کس کہ شد زانوش بالین صنم
در بہارستان مستی گشت گلچین صنم

بوسہ را بر لب بہنگام تبسم از نشاط
شکرستاں می‌کند یاقوت شیرین صنم

گر چہ تسکیں می‌دہد آں گردش چشمش بمن
لیک مے ترسد دل از ابروے پر چین صنم

از مئے گلفام عقل او دوبالا می‌شود
آفریں اے مے‌کشاں بر ہوش سنگین صنم

برہمن در خدمت بتخانہ تقصیرے نہ کرد
از چہ روہر روز افزاید برو کین صنم

در تکلم چوں کشاید لب بذوق خوش دلی
آب حیواں می‌چکد از لعل رنگین صنم

ابجدی ایں کم نگاہی غیر استکبار نیست
واے بر تمکیں اگر این است تمکین صنم

غزل ۱۳۳

شعر ۷

عاشق بیقرار ممتازیم بندۂ جاں نثار ممتازیم

انوری در زمان سنجر بود ما دریں روزگار ممتازیم

از لکد کوب آسماں غم نیست تا کہ ما در دیار ممتازیم

شب بود در دعاے دولت او روز خدمت گذار ممتازیم

ہمچو سر رشتۂ جہانداری در کف اختیار ممتازیم

چوں ظفر در رکاب او باشیم چوں سعادت شکار ممتازیم

ابجدی ! ما ز قابلیت خود
ہمچوں جاں در کنار ممتازیم

غزل ۱۳۴

شعر ۷

خطا کردم که دل را دامهٔ ابرو کماں بستم
دریں یک رشتهٔ جاں آفت صد خانماں بستم

دشد کرسی نشیں کارم که من از راه بیتابی
خیال خاطر خود در خیال این و آں بستم

لبم وا بود تا او داشت بر لب مهر خاموشی
چو او در گفتگو آمد من از گفتن زباں بستم

بشب رستم ز دست شحنه از یک پارهٔ نقره
دهان آں سگ عوعو کناں از استخواں بستم

بروے صفحهٔ ظاهر طرار مدعا بسته
هر آں نقشے که از روی تخیل در نهاں بستم

پریشاں روز گارم چوں صبا آشفتهٔ رنگم
رگ جاں را بتار زلف آں جادو نشاں بستم

منم چوں احدی وارسته از سر پنجهٔ گردوں
بدل نقش خیال مهوش نازک میاں بستم

غزل ۱۳۵

شعر ٦

عشق را من حبیب میگویم   درد دل را طبیب میگویم

هر که فهمید رمز من او را   نکته داں عجیب میگویم

بینوا را غنی لقب کردم   اغنیا را غریب میگویم

هرچه از خشک و تر رسد در من   النصیب نصیب میگویم

از گلستاں بپاس خاطر گل   قصهٔ عندلیب میگویم

احدی! ایں غزل دمادم بلند
در جواب خطیب میگویم

غزل ۱۳۶

شعر ۷

ما آب خضر از دم خنجر گرفته ایم
عمر ابد ز تیغ ستمگر گرفته ایم

مضمون سرنوشت پریشان روزگار
از پیچ و تاب زلف معنبر گرفته‌ایم

این سینهٔ مشبک آتش فشان ما
باشد نمودهٔ که ز مجمر گرفته‌ایم

سیماب پارهٔ که دلش نام کرده اند
در اصل جوهریست کز اخگر گرفته‌ایم

بانگ غریب نالهٔ جانکاه ما میرس
یک نسخهٔ ز شورش محشر گرفته‌ایم

بهر ثبوت عشق دل داغ خوردہ را
بر دست همچو کاغذ محضر گرفته‌ایم

آسان گزشتن احمدی ا از راه پل چو برق
در روز حشر دامن حیدر گرفته ایم

غزل ۱۳۷

شعر ۵

ز جور گل بہ بلبل شکوهٔ یک انجمن کردم
کہ‌کرداست این قدرشوخی دریں‌گلشن‌کہ‌من کردم

خیال سادہ لوحی آن قدر دست و گریبان شد
کہ در باغ خزان پرور تلاش نسترن کردم

نہ گردد رائگان هرگز کہ آخر قیمتے دارد
هر آن گوهرکز اشک تر نثار گلبدن کردم

ز عشق جانگداز شمع قامت هر سحر یا رب
ز تاب شعلہ چون پروانہ سامان کفن کردم

ندارد احمدی پکردگی ما جز جنون کارے
گزشتم از سر دانش و ترک ما و من کردم

غزل ۱۳۸

شعر ۸

خود را نه بر وسادهٔ راحت کشیده ایم
رنج گراں درد محبت کشیده ایم

باشد مرا چو ریزهٔ الماس در جگر
آں جاں خراسیٔ که ز غیرت کشیده ایم

از منصبے که داد مرا همت بلند
بر اوج چرخ بیرق عزت کشیده ایم

هرگز مپرس حال فرو رفتگان خاک
داغی بدل ز آذش عبرت کشیده ایم

وضعے که بر غلط شده ز ابنائے روز گار
تا گفته بهٔ که پرده بشنعت کشیده ایم

در دل برائے سیر دگر آرزو نماند
پائے وطن ز رشتهٔ غربت کشیده ایم

خالی برین معاش که بے دیم باں جادست
آخر ببیں بخاک مذلت کشیده ایم

از گفتگوے آذری مانند احمدی
" ما رخت دل بمنزل حیرت کشیده ایم"

غزل ۱۳۹

شعر ۷

شبے در کوے آں جادو نگاه برفتن رفتم
شدم آوارهٔ دشت جنوں از خویشتن رفتم

ز حسن برق افشانش برنگ نقش تصویرے
ز حیرت چشم واکردم و لیکن از سخن رفتم

شهید غمزهٔ اویم قتیل چشم بے پروا
سراپا ریزش خونم چولاله از کفن رفتم

نسیم خانه بر دوشم جهان در زیر پادارم
بهار گلفروشم تا بر گل پیرهن رفتم

دل وحشت پسندم سخت در بگرفته داماندم
ز دستش در شده در چشم آهوے ختن رفتم

چو دیدم مطلب دل نقش بندد در صنم خانه
ز پاے دیده بر تار نگاه برهمن رفتم

منم شایسته گو چون ایددی اما ر بیهدرے
نسان گنج گوهر خیز در خاک دکن رفتم

غزل ۱۳۰

شعر ۲۱

صبح دم در خلوت دل صورت جاں دیده ام
در بر هر ذره خورشید درخشاں دیده ام

دیده ام صد وادی ایمن بیک صحراے جاں
بر سر هر شاخ چوں گل نور عمراں دیده ام

در فضاے وسعت آباد بهارستاں دل
کوه را در زیر برگ کاه پنهاں دیده ام

در کمیں گاه تعلق خاطر کس شاد نیست
ره رواں راحاں دکف از خوف درداں دیده ام

کشتهٔ شمشیر ناحق میهماں حق بود
خون عثماں زیور آیات قرآں دیده ام

در قطار خود درسناں حز من و تو نار نیست
فیض از خود رستنی در بزم رنداں دیده ام

بیخودی در بزم گاه شوخ ما هشیاری ست
لغزش ما از شعور هوشمندان دیده ام

چون اسیر عشق گشتی این و آن از آن تست
بیستون فرهاد را در زیر فرمان دیده ام

هست مقراض محبت قضیهٔ داد و ستد
انتشار خلق را در عهد و پیمان دیده ام

آرزوگاه محبت نیست کم از کربلا
هر کجا دیدم پر از خون شهیدان دیده ام

در بیابان قناعت هر کسی را راه نیست
پای همت بر سر خار مغیلان دیده ام

شاخسار عافیت را بی توکل نیست برگ
سبزی این باغ از باد زمستان دیده ام

عیش چون بگذشت از حد غم نمایان می‌شود
در خماریهای می رنج فراوان دیده ام

مضحکه هم موجب تخم عداوت می شود
در کتاب خوش دلی این تازه عنوان دیده ام

فیض استغنا گدا را منصب شاهی دهد
من درین ظاهر یکی را صاحب شان دیده ام

مال ممسک بی تامل میرود در زیر خاک
گنج قارون در زمین هنوز غلطان دیده ام

این قدر در زندگی روی مشقت کس ندید
آنچه من از گردش گردون گردان دیده ام

بر قرار کرسی حیرت طراز کائنات
هر کرا دیدم بخود سر در گریبان دیده ام

زیر این چرخ نحوست دار ازرق سائبان
نقش شادی بر سر عنقا نمایان دیده ام

بے دلیل راہ راہ صاف کم پیدا شود
نعل واژوں بر زدہ بسیار حیراں دیدہ ام

ابجدی من صورت ایماں بچشم خویشتن
اندروں روضۂ شاہ خراساں * دیدہ ام

غزل ۱۴۱

شعر ۶

دل را بشوق آں لب خنداں شکستہ ایم
ایں شیشہ را ز لعل بدخشاں شکستہ ایم

ہمت بہ بیں کہ در دل شبہا ز اشک چشم
لولوے آبدار بداماں شکستہ ایم

اے دل کجا بمنزل مقصود رہ رسی
سنگ نشاں بریگ بیاباں شکستہ ایم

تا دیدہ روے کعبۂ دلجوے آرزو
درپاے خویش خار مغیلاں شکستہ ایم

از ما مپرس کیفیت وادی جنوں
نقش قدم براہ پریشاں شکستہ ایم

عشق بتاں ربود حواس من ابجدی
میناے ہوش را بکف شاں شکستہ ایم

غزل ۱۴۲

شعر ۵

بادۂ روشن دلی در جام رنداں یافتم
دولت وارستگی از فیض رنداں یافتم

نکتۂ سنجیدہ یک گنج جہاں معنی است
ایں لطیفہ از دل مشکل پسنداں یافتم

* حضرت موسی رضا امام هشتم از ائمۂ دوازدہ کہ مزارش در خراساں واقع است ۔

لقمۂ خوان خسیساں تخم آزار دل است
ریزۂ این سنگ را در زیر دنداں یافتم

گرچہ باشد در دل شبہا حصول آرزو
لیک ہنگام سحر فیض دو چنداں یافتم

قدر شے معلوم گردد بعد فوتش ابجدی
قدر صحت از ضمیر دردمنداں یافتم

غزل ۱۴۳

شعر ۷

(ن)

دانم کہ رفتہ رفتہ شود یار رام من
آید بر آرزوے دل من بکام من

شد اتفاق این کہ سر رہ دو چارشد
از جوش التفات گرفتہ سلام من

کارم نگر کہ از سر حسن تردّدم
امروز شد رقیب سیہ دل غلام من

اے دل چرا چو سایہ بدنبال او روے
این مرغ زیرک است نیاید بدام من

در گلشنے کہ نیست کسے را مجال دخل
پیک صبا بود کہ رساند بپیام من

دارم سخن بدون خراش دل و دماغ
باشد زبان ملہم عیسی کلام من

بس مشکل است ابجدی در رغم روزگار
گردد دریں دیار نظام مہام من

غزل ۱۴۴

شعر ۔

من نمی دانم کہ یار از خانہ می‌اید درون
یا بت طناز از بتخانہ می‌آید بروں

محتسب برخیز کامد وقت قابویت بدست
کافر بد مست از میخانه می‌آید برون

من غلام همت آن‌ام که با وصف خرد
از حریم ایزدی مستانه می‌آید برون

صاحب روشن نفس را چون صدف باشد دهان
اندکے گروا شود در دانه می‌آید برون

گنج معنی از ضمیر خاکساران کن طلب
کیں چراغ از دامن ویرانه می‌آید برون

خلوت زاهد دلیل ناتوانیہاے اوست
مرغ پر آورده از کاشانه می‌آید برون

کار هرکس نیست رفتن ابجدیؔ از خویشتن
از دو صد فرزانه یک دیوانه می‌آید برون

غزل ۱۳۵

شعر ٦

شعلهٔ آهم چو سرزد از دل بریان من
آب پاشی کرد بروے دیدهٔ گریان من

بر ندارم دست خود زاں دامن گلگوں قبا
تابود در قالب من جلوه گستر جان من

دست همت بر فراز گنج معنی برده ام
نیست گنج شایگاں گرکس دهد شایان من

زاں سبب باکس نیاویزم چو الفت مشربے
شوق وحشت کرد پیدا طبع نافرمان من

زان بت بیگانه صد بار جفا در سر کشید
باز سویش میرود رقصاں دل نادان من

ابجدیؔ تا شد بدستم معدن گنج سخن
هست جوهر پارهٔ هر مصرعهٔ دیوان من

غزل ۱۳۶

شعر ۷

اے شوخ دشنہ دوست دستے بچنگ زن
از لشکر ترانہ در ملک جنگ زن

سرکش کماں ز گوشۂ ابرو بصید دل
مژگاں ز بہر خسر دمائے خدنگ زن

اشک نقیض حسن عمل گرنہ دیدہ ریخت
آب رمد ز کاسۂ چشم پلنگ زن

شہرت بخلق کثرت اخفا است در رہش
چوں بختی حجاز دیگ را دو زنگ زن

آب زلال قسمت ما تشنگان نشد
ساقی بیار جام و در آب شرنگ * زن

دل را خراش ناخن اندیشہ می‌کند
پائے توکل است بکام نہنگ زن

کار خوش است ابجدی رسوا شدن بہ عشق
برسنگ قیس شیشۂ ناموس و ننگ زن

غزل ۱۳۷

شعر ۵

نالہ جوش شورش دیوانہ زنجیر است و من
لب فروبستن چو غنچہ شاں تصویر است و من

بر بساط لالہ رویاں از سرشک شعلہ خیز
سوختن بے جا طریق شمع شبگیر است و من

بعد مردن در کف صیاد از بس بے کسی
خوں بہا دادن بخوں قانون نخچیر است و من

---

* حنظل صحرائی کا خوش رنگ خوب شکل ہوتا ہے لیکن بہت تلخ اور بد مزہ
اردو میں [illegible] کہتے ہیں

ژاژ خوایان سواد نکتہ سنجی را بہ‌رزم
بے تامل سر بریدن کار شمشیر است و من

ابجدی! از حلقۂ خود بہر سود دیگراں
سربرہنہ پاکشادن شیوۂ تیر است و من

غزل ۱۴۸

شعر ٦

(و)

بسکہ یابندم بدام استوار آرزو
مثل من کم بودہ باشد کس شکار آرزو

می دود ہر سو اسیر ربقہ حرص و ہوا
نعل در آتش ہمیشہ بیقرار آرزو

خوش مقیمان سواد مینو آباد خرد
پاے ہمت در کشیدند از دیار آرزو

در قیامت ہم بصحراے تمنا سر کشد
گر کسے گردد شہید انتظار آرزو

در گلستان جہاں بسیار کردم سیرہا
یک گلے راحت نچیدم از بہار آرزو

روے آزادی نہ بیند ابجدی بار دگر
ہرکہ افتد در کمند روزگار آرزو

غزل ۱۴۹

شعر ٥

کردم بسے بقوت گفتار گفتگو   آخر نہ گشت سر بسر یک کار گفتگو

تا حال بود مہر خموشی بلب مرا   اکنوں فتاد بابت عیار گفتگو

باشد سخن بقدر مناسب پسند طبع ورنه چه حاصل است ز بسیار گفتگو

اینهم بود ز کاوش قسم مکابره کامد بروں ز لعل لب یار گفتگو

مارا مجال حرف زدن نیست ابجدی!
کو عندلیب کرد به گلزار گفتگو

عزل ۱۵۰

شعر ۵

یار آمد یا در آمد در کنارم آرزو
بر مراد دل ازیں هر دو برآرم آرزو

هر کسے را آرزو داشد که یار آید بدست
او اگر آید بجز دیگر ندارم آرزو

وانه گردد یک گره از مطلب سر دسته ام
کو که در دل مانده داشد صد هزارم آرزو

میتوان برداشتن گنج تمنا در حیات
خوب مے دانم که باید در مزارم آرزو

بر خلاف دیگراں در گلشن امیدها
کرد آخر ابجدی رنگیں بهارم آرزو

عزل ۱۵۱

شعر ۷

(ه)

ای مه روشن جبین شمع شبستان کۀ
آفتاب دلفروز مطلع آن کۀ

چوں در یکتا نهادی زیب تاج کیستی
رونق افروز کدامی گوهر کاں کۀ

نسخۀ صد فتنه یک مضمون باب حسن تو
معنی نازک خیال فرد دیوان کۀ

از تبسم ناز تو همدست با رمزو ادا
با چنیں جادو طرازی آفت جان کۀ

خواند بلبل پیش تو امروز طومار صبا
من نمی‌دانم که تو گل روے بستان کۀ

عالمی بر آستانت جبهه سائی می‌کند
راست گو ای جان من تو شاه ایوان کۀ

دوش اوقات تو صرف صحبت رنداں شده
ابجدی ! امشب بگو با ما که مهمان کۀ

غزل ۱۵۲

شعر ۵

چو برق از آب تر گردد بدل آتش فشاں شیشه
بریزد گوهر پرویں ز روے مهوشاں شیشه

چرا در حیرت از خود رمیدن شیخ بیتاب است
کند از منت یک جام می‌خاطر نشان شیشه

تماشاے بهار ارغوانی مستواں کردن
چو ماه سروقد ایں جا رسد دامن کشاں شیشه

نگویم می بساغر می رسد از جنبش مینا
بخورشید درخشاں ریخت عرق کهکشاں شیشه

تنک ظرفاں که بے یادش خورند اے ابجدی باده
بخندد از دم قلقل بجوش سست شاں شیشه

غزل ۱۵۳

شعر ٦

گر شود در پیش رویش جلوه گستر آئینه
آب گردد از خجالت بار دیگر آئینه

سخت می ترسم ز ترک چشم آں کافر نگاه
میکند از تیر مژگاں همچو مجمر آئینه

در مقابل دیده ام از پرتو رخسار او
بی مشقت می‌شود روشن چو اختر آئینه

تا توانی دردی اسباب خود دیمی مشو
می‌کند این جا همیشه کار خنجر آئینه

جای دارد گر زیان بینم ز اظهار هنر
داغ بر دل می‌کشد از فیض جوهر آئینه

وقت دیدن ابجدی گردود آه توفتد
آتش از دل برزند مانند اخگر آئینه

غزل ۱۵۴

شعر ٦

طالع کامگار والاجاه هست پیوسته یار والاجاه
آسمان سر نهاد در حکمش دید چون اقتدار والاجاه
بخت و اقبال هر یکے باهم هست خدمت گذار والاجاه
شیر گردون ازآن چنان هیبت گشت آخر شکارهٔ والاجاه
داد نصرت عنان قدرت خود در کف اختیار والاجاه

ابجدی با وجود آزادی
بندهٔ جان نثار والاجاه

غزل ۱۵۵

شعر ۵

وانه گردد زینهار از زلف عنبر گون گره
تاب چون در رشته افتد می‌شود افزون گره

غم محقد شد بدل چون دانهٔ تخم انار
کے کشاید یا الهیٰ از دل محزون گره

عقدۂ سر دستہ . . . .
لیک کے وامی شود از رشتۂ گردوں گرہ

ریخت عشق ہر یکے بر یک دگر رنگ دگر
شد خیال روی لیلا در سر مجنوں گرہ

ابجدی مغز سخن را کردہ ام ناخن زدی
لیک خاطر خواہ ما دکشود از مضموں گرہ

غزل ۱۵۶

شعر ۹

میرسد امروز جانم یللے باعث امن و امانم یللے

جلوہ گر گردد بہ تخت دلبری کار فرمائے جہانم یللے

در چمن آید خراماں چوں بہار باغبان بوستانم یللے

فارغم از آفت دام و کمند بلبل باغ جنانم یللے

نرم سازم سنگ را چوں کوہ کن خسرو شیریں زبانم یللے

زبدۂ خیلم بہ بزم عاشقاں بلکہ فخر دودمانم یللے

بندۂ خدمت گذار ساقیم خادم پیر مغانم یللے

واردات طبع من جز سحر نیست در سخن گوہر فشانم یللے

ابجدی! در خدمت صاحبدلاں
از یکے فرماں برانم یللے

غزل ۱۵۷

شعر ۶

بشب دیدم کہ در آمد ربت خانہ سیہ مستے
برہمن دخترے زنار دارے شمع در دستے

شدے ہنگامۂ محشر بر ارواح شہیدانش
* . . . .

اگر در مرقد مقتول خود ظالم گذر دارد
ز خاکش جای گل فوارۂ خونش دروں جستے

نہ دیدند از رمیدن کس چو بوے گل نشانش را
اگر آں صید سرکش باز از دامم بروں رستے

دلم داهر کسے اُنست نمی‌گیرد کہ در صحبت
پریروے، دل آرامے، سخن پرداز با یستے

چہ خوش بودے کہ پیش محتسب در زمرۂ مرداں
نہرق زاهد ما ابجدیؔ ایں شیشہ بشکستے

غزل ۱۵۸

شعر ٦

اگر از سادہ لوحی نقش در دل از گماں بندی
یقیں دانم کہ بر قتل من بیدل میاں بندی

شکایت در طریق دوستی راهی نمی یابد
مناسب آں بود چوں من ز حرف بد زباں بندے

مکن کارے کہ کس بر تو زبان طعن بکشاید
توانی آں بکن کز وے زبان مردماں بندے

بودیک نرخ عیش و غم تفاوت نیست در قیمت
ولے می باید ایں جا تا در سود و زیاں بندے

رقیباں را ملاقات تو دست آویز مےگردد
بحسوانے کہ می‌دانی زبان ایں و آں بندے

صفاے دل نیابی ابجدیؔ جز صحبت کامل
کمر در خدمت مردان روشن دل دلاں بندے

---

* بالکل کرم خوردہ ہے۔

غزل ۱۵۹

شعر ۵

گویند کہ از ما بدلش رفت گرانی
اینم نہ یقین است مگر حرف گمانی

پوشیدہ نماندہ است دریں قافلہ ہرگز
چوں بانگ جرس شور کند راز نہانے

در حالت پیری بکشد بار ندامت
آں کس کہ نہ دانست دخود قدر جوانے

غمخوار رعایا نہ شود حاکم ظالم
ار گرگ نباید بعمل کار شبانے

از دور دہ تو ابجدی خستہ دل آمد
بر حاست [1] اگر نیز باو فیض رسانے

عزل ۱٦۰

شعر ۵

سالہا بگذشت دارم برزباں ورد کسے
توتیاے چشم من گردید یا گرد کسے

عفلت من بیں کہ دارم آں قدر آسودگی
خواب می آید بمن ز افسانۂ درد کسے

می زند آتش بدل آہ دل افسردگاں
می طپد جاں در تن من از دم سرد کسے

تیرہ شد دل ار غبار شکوۂ بیگانگاں
مستعد ہستیم در ساماں دا ورد کسے

در بیاباں ابجدی از نا توانی جاں دہد
ہر کہ دارد چشم بر خوان رہ اورد کسے

---

[1] اصل میں ,,بر حاست،، غلط ہے ۔

غزل ۱۶۱

شعر ۷

من نمی دادم درا ای جان که جان کیستی
دا نمیپن دارک مراحی مهربان کیستی

هر یک آسمش ... رحم گاردگ تو
دو جدا داد که از اسمگان کیستی

هر کجا دام تو روشن ... خود از آفتاب
در صفوف عاشقان صادب ...سان کیستی

خانه بر اندار عالم گشتهٔ از یک نگاه
آفت ناموسهاے خاندان کیستی

کشتگان تیغ ابروے تو هر سو تودہ اند
مرهم جان و حیات جاودان کیستی

درمیان روز روشن بزم افروز منے
در شب تاریک تر همداستان کیستی

ابجدی در محفل سیمین تنان دلفریب
چشم بررو ے که داری دیده بان کیستی

غزل ۱۶۲

شعر ۵

بزم ما عالم آب است تو هم میدانی
غرقهٔ موج شراب است تو هم میدانے

بسکه رفتیم دریں بحر ته گردابے
نقش پا چشم حباب است تو هم میدانے

بی تو رفتن بتماشاے گلستان ارم
دوزخے پر ز عذاب ست تو هم میدانے

پیر گشتیم کنون ضعف بدن غالب شد
در جگر داغ شباب است تو هم میدانے

کشتہ گشتند بسا اهل هنر بردر او
ابجدی! درچہ حساب است تو هم میدانے

غزل ۱۶۳

شعر ٥

ای فلک از تو نمی داریم اُمید بهی
هست آواز تو چوں آوازۂ طبل تهی

کومنوچهر و قباد و بهمن و اسفندیار
کو فریدون و کجا کاؤس کو کیخسروی

دست بر دست است طاهر انقلاب روزگار
حال عالم هست پیدا بر تو نیکو اگهی

ما فریب کس نمی خوردیم تا حال اے پسر
ایں تکلفها کہ میداری رما یکسونهی

هر یکی را رتبۂ باشد بقدر امتیاز
ابجدی را نیز باشد رتبۂ صدر مهی

غزل ۱۶۴

شعر ٥

بزم امشب ز شراب است تو هم میدانے
نالۂ چنگ و رباب است تو هم میدانے

در شب تار بمن هم نفس خلوت راز
حقہ و سیر کتاب است تو هم میدانے

نیست امروز صنم جلوہ گرخانۂ زیں
عمر ما پا برکاب است تو هم میدانے

آتش هجر مگر سوخت بدل رخت نشاط
آه چون بوی کباب است تو هم میدانی

ابجدی ! رنگ فلک جمله فریب است و دغا
نور خورشید سراب است تو هم میدانی

غزل ١٦٥

شعر ٥

گشت امروز دلم بندۂ فرمان کسی
دام افگند بمن منت احسان کسی

هست امشب بجنوں ولوله شاید که بود
زلف مشکین کسی سلسله جنبان کسی

نیست هرگز بنظر جلوۂ مهتاب مرا
هست بد نظرم عارض رخشان کسی

رفت یکسر بهوا گردش گردوں خیال
بسکه چسپید بدل گردس داماں کسی

بود کالاے خرد ابجدی ! در کلبۂ من
کرد غارت بنگهه دیدۂ فتان کسی

غزل ١٦٦

شعر ٥

کرد عکس رخ خودش بدلم جلوه گری
کیست جز من که کند بند دریں شیشه پری

منفعل گشت زمن کار بدایش برسید
گرچه بسیار فلک کرد بمن خیره سری

بسته در سینه گره خون دلم جاے اشک
رفته از چشم بروں لخت عقیق جگری

دوش چشم زغمت دسکه فرو ریخت سرشک
خشک امروز چناں شد که نماند است تری

باعث منزلت ابجدی ام هست دو چیز
نالهٔ نیم شبی گریهٔ وقت سحری

تمت بالخیر

رباعیات

(۱۷)

(۱)

صاحب نظراں خیال عالی دارند
مستی ز شراب لا ابالی دارند

سوزند بیک آہ رسا جبهٔ چرخ
در لب اثر از اسم جلالی دارند

(۲)

در بازی من هیچ دغا بازی نیست
فتنه افروزی و حادثه پردازی نیست

شنگرف جگر موم کنم ز آتش دل
سیماب کشی نیست و کیمیا سازی نیست

(۳)

جادو نگهاں بند فسونم کردند
سر گشتهٔ وادی جنونم کردند

بردند گماں اینکه بود رنگ حنا
از شوخی خود دست بخونم کردند

(۴)

گویند که ما حرص و هوا میداریم
از خوان طمع برگ و نوا میداریم

آری داریم بقدر خودها لیکن
کے حرف جگر دور روا میداریم

(۵)

آن بوالهوسی که دل بداغی دارد
گویند که از خلق فراغی دارد
کو دل و کدام داغ و فراغش معلوم
چون کرمک شب تاب چراغی دارد

(۶)

آنانکه بدل عشق آلهی دارند
ظاهر بخود اسباب تباهی دارند
در کنج خمول مثل در در صدف اند
در خرقهٔ خویش پادشاهی دارند

(۷)

ای زهره جبین صبح دنا گوش توئی
آرایش خلوت گهه آغوش توئی
امروز علی‌الرغم دگر سرو قدان
شمشاد گل آگین شب پوش توئی

(۸)

در مجلس ما هیچ دل نادان نیست
هنوز یک دیدهٔ خون پالان نیست
خواهم که اگر زخم بدلها نشتر
جاے دارد که جاے خوش حالان نیست

(۹)

مارا بزمانه دستگاهے نیست
قرب امرا و پادشاهی نیست

خواهم که اگر راه خدا را گیرم
منزل دور است زاد راهی نیست *

(۱۰)

در دهر کسے رفیق و هم یاری نیست
در نیک و بدم کسے مشیر کاری نیست

خواهم که اگر جمع کنم چند دغل
آنهم بزر و بدست دیناری نیست

(۱۱)

اے شوخ بیا روز شکار است این جا
نخچیر براه انتظار است این جا

تا هست تر و تازه گلستان حیات
یک جلوه بصد رنگ بهار است این جا

(۱۲)

اخوان زمانه بس ذلیلم کردند
از مکر و حیل نیز علیلم کردند

دیدند آخر چو عیارم کامل
در آتش نمرود خلیلم کردند

(۱۳)

اے راحت جان من دل تنگ توئی
چشم † امید من بندهٔ یک رنگ توئی

دانم که زمانیست قصورے ظاهر
ما طالب صلحیم و در جنگ توئی

---

* یہ رباعی کا وزن نہیں ہے -
† یہ لفظ وزن سے زاید ہے -

(۱۴)

هر چند ترا قدر گرامی باشد
در پیش سران رتبۂ نامی باشد

یک لمحه فرو سر بگریباں میکن
بر ناصیه ات داغ غلامی باشد

(۱۵)

اے نیر تابندۂ فرخندۂ بخت
در وقت سحر جلوۂ روے تو تواں دید

تا هست تر و تازه گلستان حیات
از گلشن حسن تو گلے باید چید

(۱۶)

نقصاں ز مـلازماں والا
در دویم ماه شعباں افتاد

در بارۂ امداد علے هر طرفے
گویند که در غرۂ رمضاں افتاد

(۱۷)

در وصف دلفریب بت شکریں لبے
جانم فدائے او که هستم غلامه

تحریر کرد ابجدی با وصف صد ملال
رنگیں صحیفۂ که تمت کلامه

تمت بالخیر

فہرست غزلیات دیوان ابجدے

RAGHIB WA MARGHUB

BY

MIR ISMAIL KHAN ABJADI

EDITED

BY

MUHAMMAD HUSAYN MAHVI

Junior Lecturer in Urdu, University of Madras

UNIVERSITY OF MADRAS

1951

کلیات ابجدی حصۂ سوم

راغب و مرغوب

مصنفۂ

میر محمد اسماعیل خان ابجدی

ملک الشعرائے دربار والاجاہی مدراس

مرتبۂ

محمد حسین محوی لکھنوی

جونیر لکچرار اردو

مدارس یونیورسٹی

سنۂ ۱۹۵۱ عیسوی

مثنوی راغب و مرغوب از ابجدی

بسم الله الرحمن الرحیم

و تمم بالخیر

اے شام تو حرز جان عالم　　حمد تو بود زمان عالم

در کنه تو عقل راهگر چاک　　افگند سر از سمند ادراک

صنع تو بروں ز دانش ما　　ناید بخیال بینش ما

افلاک ز حکم تست گرداں　　سیارہ یکی ز رہ نورداں

مہ از تو بشب چراغ دارد　　در سینہ ر عشق داغ دارد

خورشید بیاد تو سحر خیر　　اما تپ اوست آتش انگیز

سنگے کہ در آب هست پیدا　　از تو شررش بدل هویدا

هر ذرہ نہد مودت تو　　حامی بکف از محبت تو

در جنب صدف چو ماہ انور　　روشن کردے چراغ گوهر

بستی ز حباب قبہ بر آب　　شنجرف کشی بروں ر سیماب

از فیض تو مکرمت فراخ است　　الماس بمغز سنگ لاخ است

از آتش و آب لعل رخشاں　　گردید ز امر تو درخشاں

گهہ زآب بروں گهر برآری　　گهہ از کف خاک زر برآری

مشاطۂ لطف تو بصحرا　　گردید چناں بہار آرا

شد در بر سرو سبز دیبا　　مانند قبای چست زیبا

(۲)

پوشید بنفشه در چمن نیز　　از نیلک صاف پیرهن نیز

لاله ز کلاه سرخ برسر　　سر برد بر اوج چرخ اخضر

در ناز شده سمن به گلشن　　گردید زبان دراز سوسن

در راه تو سیل بیقرار است　　سر بر سر سنگ در گذار است

هستند همه فتادهٔ تو　　مدهوش ز جام بادهٔ تو

وز هستی تست هستی گل　　چه خار بود چه گل چه بلبل

ما مشت غبار را چه قدرت　　سازیم برون زبان جرأت

تو هرچه کنی همان صواب است　　این جانه سوال و نه جواب است

در عرصهٔ کارگاه ایجاد　　هستند بسے بلند بنیاد

لیکن چو حباب هستی شان　　موهوم بود درستی شان

از ریزهٔ ذره تا بخورشید　　دارند تمام با تو امید

از رشحهٔ آب ابر رحمت　　گلشن شده مرغزار کثرت

آید بسرش دگر علامت　　افتد خلل اندرین نظامت

وقت است که وقت هم نه ماند　　منت ز سرور و غم نه ماند

اول ز تو نقش بست عالم　　و اخر سوی تو شود فراهم

تو شاه سریر لاوبالی　　دارای جمالی و جلالی

نا بود ز تو ببود آمد　　معدوم درین وجود آمد

پروای تو نیست هستی ما　　کزدوغ شده است مستی ما

موجودی ما چه کشت دارد　　معدومی ما چه تخم کارد

هر دو بر تو بود مساوی　　فرقی نبود درین تساوی

هرکس که براه تو شتابد　　بر باز شدن عنان بتابد

یارب چه بود عمیق دریا　　یک دامن موج تا ثریا

چندیں رفتند و کس نیامد　یک دانگ ازاں حرس نیامد
ماهم برویم دریں شاں　با ایں دل چاک سینہ ریشاں
جز حق بکسے بقا نشاید　باطل برود چو حق در آید

در مناجات

اے آرزوی نیازمنداں　جاں داروی درد دردمنداں
بنیاد من غریب رنجور　ار تو شده سر بلند و معمور
سرسبزی کشت من ز آبت　نوری بدلم ز آفتابت
خواهم کہ چناں نگار رنگیں　هرگز نہ فتد ز طاق تمکیں
بر کردهٔ تو بہار گیرد　پیوستہ دگر نگار گیرد
شمعے کہ ز تو شود منور　ار نور تو ، همچو خور مصور
مسپار بدست باد طوفاں　کز باد بشمع هست نقصاں
گیرم کہ گناه گار هستم　بد و ضح و سیاه کار هستم
اندر بر رحمت فراواں　چوں خس نبود بموج عماں
روزی کہ فلک ز سر در افتد　ویں چادر نیلگوں بر افتد
از دست رود نظام انجم　سر رشتهٔ هر یکی شود گم
آندم کہ بود کہ دست گیرد　عذر من خستہ دل پذیرد
جز درگہ تو پناه من نیست　چوں عفو کنی گناه من نیست
از شعلهٔ آتشیں نیر　چوں گرم شود زمین محشر
چوں ابر گراں عرق بریزم　در سایهٔ مصطفے گریزم
او دیده مرا پر از ندامت　گیرد تہ دامن شفاعت

در نعت سید عالم صلی اللہ علیہ و سلم

اے مطلع دورۂ مکمل خورشید یسین و نور اول
وی سایۂ رحمت الہی در ہر دو جہاں ترا است شاہی
ای تخت نشین قاب قوسین حکم تو رواں درون کونین
چتر تو نبود سحاب مشکیں گر ہست بہ بر قمیص پشمیں
دخل تو بود ز تاج کسرا محصول تو زرع چرخ خضرا
در صرف تو ہست گنج جبروت * تحصیل زر از بلاد ناسوت
فوج تو ملائک سماوی نقش تو بکائنات حاوی
خورشید کہین قبۂ تو یک درع فلک ز جبہ تو
جبریل امین ترا سپاہی زین گونہ کہ کرد پادشاہی
زاں سرو تو شد ز سایہ آزاد کہ مہر بسایۂ تو افتاد
خورشید چو زیر سایہ آید بس سایہ چگونہ رو نماید
چوں لوحۂ ماہ سادہ دیدی ز انگشت الف بر او کشیدی
حاشم بخدا تو طرفہ امی داری بقلم خط کریمی
زین گونہ کہ کرد جز تو ترقیم کز یک الفش دونوں شود میم
از حسن تو پشت ماہ انقض تو املح و یوسف است ابیض
در مغز چمن رسیدہ بویت گل منفعل از بہار رویت
شد ظلمت کفر دور از تو در مردم دیدہ نور از تو
جسم تو لطیف تر ز جان است در جاں نہ ذباب را مکان است
تو خود احدی ز میم بگذر کاں میم بود حجاب اکبر
تقفیہ تو گرچہ ہمچو اطلاق دارد اثرے بروی آفاق

---

* صحیح جبروت ۔ بفتح با

باید که ز پردهٔ یمانی   آئی به برون چو لعل کانی

سازی بعمامه دستگیری   بر فرق مبارکش پذیری

تو خود ز نخست جامه زیبی   چون صبح بهار دلفریبی

یک پیرهن سپید چون ماه   پس هست ترا ز نور ای شاه

نعلین کن از ادیم طائف   تا بوسه زنند برو طوائف

بر مسند یثرب جهان صدر   برآ چون ماه لیلةالقدر

ما جمله امیدوار هستیم   در دام تو چون شکار هستیم

از دیدن تو نجات یابیم   باز از سر نو حیات یابیم

از ما یکی ابجدی است احقر   فتراک ترا چو صید لاغر

جز بردر تو سرش نیامد   سر در در دیگرش نیامد

او هم بره تو خاک گشته   اُفتاد چو مرغ پر شکسته

از لطف برو دمی نظر کن   چون باد سحر برو گذر کن

یاران تو صاحبان دینند   ارکان عمارت یقینند

زان چار شهان شیر تاثیر   مانند کنون چهار تکبیر

بوبکر نخست شمع احمد   بی فصل خلیفهٔ محمّد

گردید پسش عمر مسلم   در مسند او امیر عالم

عثمان پس او مدار بگرفت   در صدر دمی قرار بگرفت

سلطان نجف جهان عرفان   گردید خلیفه بعد عثمان

ترتیب خلافت است این جا   بحث است درین مقام بیجا

یا رب بمصادقات حسنین   بر خیر دهی جلای کونین

بر آل نبی فدا بود جان   کین حب بودم جزای ایمان

در معراج نبی صلے اللہ علیہ و سلم گوید

در غرب چو آفتاب پررزد از مغز زمیں بخار سرزد
آمد چو سحر شبے مبارک از رحمت ایزد تبارک
در پردۂ طیلسان مشکیں چوں قطعۂ سایہ عنبر آگیں
می‌بود چناں سواد معمور در رشک آں کلالۂ حور
چوں مردم صاحب جمالاں سرمہ کش دیدۂ غزالاں
میتافت چو ماہ در سیاہی شد غالیہ زاں بحذر خواہی
مفتوح دراں در سعادت وا گشت دریچۂ ارادت
سیارہ بسعدیت دمیدہ بر لوح مراد نقش دیدہ
ر اندیشۂ کاوش ملامت ورزید جہاں حضور فراغت
ہرکس ز خوشی بخواب شیریں تن زیر لحاف و سر ببالیں
گردید تہی جہاں ز غوغا در کام جرس شکست آوا *
شاہ رسل و کریم اخلاق بحر کرم و عمیم اشفاق
بالای سریر کامرانی می خفت بقصر ام‌ھانی
وارستہ ز شورش زمانہ وز مکر معاندان خانہ
چوں آئینۂ خستہ دیگر بسپرد جسد بنرم بستر
ناگاہ رسید پیک یزداں از گنبد نیلگون گرداں
می‌دید کہ آں مہ جہانتاب دل بیدار است و چشم در خواب
میگفت لبش پر از تبسم قم‌قم یا ایہاالنبی قم
بر کردہ ز رو چو ماہ چادر پرسید چہ حکم شد ز داور
گفتا کہ ترا دریں شب داج خواند است خدا برای معراج

---

* آواز۔

اینک دارم براق جنت از بہر تو با براق جنت
رخشے و چہ رخش برق کردار چوں رخش خیال گرم رفتار
مانند فرشتہ پر کشاید از اوج سوی نشیب آید
از جنب نشیب باز چوں جاں طی میکند ایں چہار ارکاں
نہ وہم ناورسد ز چستے نہ فہم رود بہ پیش دستی
زاں تیز بپویہ کز گلستاں آید بو در دماغ مستاں
آں گوہر لجۂ قدیمی واں آبروی در یتیمی
پیغام خدا شنید و برخاست گل در بر پیرہن بیاراست
بنشست درون خانۂ زیں بر تافت عناں اسپ مشکیں
سالار رسل گرفت چوں راہ ارواح پیمبرانش ہمراہ
موسیٰ برکاب خاص اوشد عیسے چو نقیب پیشرو شد
از آدم تا مسیح ہر یک دامن بکمر رواں بیک یک
صف صف ہمہ در صف سواری قائم قائم دجاں نثاری
سبحان اللہ چہ دولت است ایں چہ کوکب و چہ شوکت است ایں
آسودہ اراں رہ مصفا آمد ز حرم درون اقصا
از ناف زمیں بہ بیت اقدس نازل شدہ چوں دم مقدس
در مغز ضمیر پاک کافہ می ریخت زنافہ مشک نافہ
انگاہ بگنبد نخستیں افگند کرنگ * نعل زریں
مہ رابہ جبیں ز نیک نامی داغی افروخت از غلامی
زاں مرحلہ بر سر عطارد آں رحمت عام گشت وارد
بگزشت اراں بہار امید بر چنبر سیومیں ناہید
چوں بر در چارمیں در آمد خورشید بخلعت زر آمد

---

* اسپ سرخ رنگ (غیاث)

بر پنجمیں طاق چوں گذر کرد — بہرام فرو ز سر سپر کرد
برجیس کہ قصر ششمیں داشت — زیر قدمش عمامہ بگذاشت
سر کرد فرو بسجدہ کیواں — از مسند ہفتمیں ایواں
چوں گشت سمند او سبک سم — زد نقش دلوح کاخ ہشتم
کرد از سر ناصیہ فروچیں — زاں چہرۂ دل فروز پرویں
نالید بزیر پائے چوں خس — آں سطحۂ فرش چرخ اطلس
در سدرہ ورا گذر فتادہ — از حامل وحی پر فتادہ
اسرافیلش رسید آں جا — رفرف پیشش کشید آں جا
زاں جا چو قدم فرا کشیدہ — در محفل عرشیاں رسیدہ
بالا تر آں علم چو افراخت — از دائرہ مکاں بروں تاخت
نہ یاروئے بار کی بماندہ — مہرہ ز جہت بروں فشاندہ
عشق آمد و شست رنگ کثرت — افگند نقاب حسن وحدت
سرخیل سخن وران افضل — حسان عجم حکیم اکمل
زیں گونہ بگفت کاں مکرم — چوں رفت سوی سواد اعظم
آں راہ بنور بسر رفتہ — زی مقصد جاں بجسم رفتہ
بشنید نود ہزار اشارت — لا احصی راند در عبارت
واپس بحرم چناں سبک تر — آمد کہ گرم بود بستر
از درگہہ خاص برگزیدہ — انچہ کہ شنیدہ بود دیدہ
زاں بادۂ تند جرعۂ چند — افگند بکام ہر خردمند
من نیز ازاں شراب مستم — چوں کلک زباں بریدہ ہستم
رخصت نبود ازیں زیادہ — بفروشم زاں قرابہ بادہ

در تالیف کتاب گوید

در پردهٔ شب بروی بستر   بودم بخیال خویش مضطر

سرخاب نظر که در قفس بود   در بند تفحص قصص بود

ذهنم سوی نلدمن گذر کرد   منظومهٔ او پسند من کرد

الحق که بود ز لطف مشحون   پر از همه جادوانه افسون

هر نکتهٔ او بشعلهٔ پیوند   چون حرز خرد بجان حلی بند

فیاضی را نگار باشد   در پنجهٔ او شکار باشد

من نیز بشرط آن که نقشے   گر هست بدل سرور بخشے

بر کردن آن کمر به بندم   از نظم بر آن گهر به بندم

بنیاد شگفت را برآرم   این مایه به خشت زر در آرم

بومی که بذات سست باشد   بنیاد بران نه چست باشد

بودم همه شب درین تدبر   سرگشتهٔ وادی تفکر

دامان سحر چو گنج زر شد   خورشید زکوه جلوه‌گر شد

ناگاه یکے ز در در آمد   نوواردی از سفر در آمد

محجوب شدم که آشنا نیست   با اجنبی همدمی روا نیست

ناگاه بمن زبان کشاده   چون درج گهر دهان کشاده

گفتا کای کن گوهر آگین   گشتی ز چه رو بفکر غمگین

خواهی که بنظم در کشی خوب   افسانهٔ راغب است و مرغوب

زان هر دو یگانه زمانه   گردید فسانه خانه خانه

انگاه تمام قصه در گفت   درهر سخنش دو صد گهر سفت

معلوم نشد که او که بوده   ابدال صفت بمن نموده

یا خضر چنان گرفت هیکل   یا ملهم غیب شد ممثل

من موجب گفتۂ بزرگی زاں مطرب پردۂ سترگی
کردم تحریر داستاں را بردم سوغات راستاں را
در هند سخنوران کامل گردند بسے گهر حمائل
انچه که نه جست همت شاں می‌ماند بروں ز قدرت شاں
در ذمۂ من چو قرض گردید در حکم ادای فرض گردید
کردم عوض ادای آں دین زیں تحفۂ نادر العراقین
چوں رتبۂ من شناختم من رایت بعکس فراختم من
تا من که بدست کلک کردم ناسفته گهر بسلک کردم
ایں گنج جواهر معانی ویں جوهر گنج شائگانی
دادم به یکی گهر شناسے روشن منشے گراں قیاسی
کو شمع دل و چراغ دین است همنام امام پنجمین است
ذکرش بزداں حیات جانها سرمایۂ عمر جاودانها
باشد بعروس علم داماد صد گونه نتائج یقیں داد
ای ساقی بزم گاه مستاں وی پیر کن کأس مے پرستاں
جام د گرم فراز آور عمری که گذشت باز آور
کن دور رمن زوائد من دسپار مرا بشاهد من
تا غرق شوم به بحر مستی آتش فگنم برخت هستی
آں کس که بخویش خود پرست است چوں شیشه همیشه در شکست است

دربیان عشق گوید

اے عشق جنوں بهار عالم وی شیر خرد شکار آدم
ای آتش کاروان جانها روشن ز چراغ تو روانها

شور است بکائنات از تو روز است دهکنات از تو
از مجمر تو دخان برون شد این فتنهٔ چرخ نیلگون شد
دردی که نشست از مئی تو گردید زمین دگر پئی او
سودای فلک ز عشق باشد تسبیح ملک ز عشق باشد
عشق است نهان درون هر شے چون سکردرون پردهٔ مئی
نیلوفر سر برون کند ز آب تا بیند نیر جهان تاب
چون جوهر عشق دلربا شد دیوانهٔ کاه کهربا شد
مقناطیس ازنه گشت جاذب آهن چون شد ورا مصاحب
تا دیده کشاده در چمن گل شد سرمهٔ عشق چشم بلبل
پروانه بدل گرفت آتش افتاد ازان بشمع سرکش
بر عشق بشر کنون نظر کن زان اخذ فوائد دگر کن
عشق است که می کشید دامان از مور ضعیف تا سلیمان
راغب را خرد نگشت مسلوب دل برد ز دست حسن مرغوب
مجنون چه کشید در جگر تب از غمزهٔ لیلی شکر لب
از وامق و از خروش عذرا پر گشت دماغ کوه و صحرا
فرهاد چو یافت بوی شیرین جان کرد نثار روی شیرین
دل را بامید نقد مقصود در زلف ایاز بست محمود
از عشق چه رو نمود یارب مقصود ازین چه بود یارب
افگند برو نقاب ز اغیار چندر بدن و غریب مهیار
اینها همه صاحبان عشقند یک رنگ مصاحبان عشقند
هر ذرهٔ پر ز نور عشق است هرجا بینی ظهور عشق است
بی عشق دمی مباد پیدا بی عشق مباد کس هویدا

أنچه که ز عشق در گرفتم زان آتش تیز در گرفتم
غیر از اثر جنون نباشد جزبوی گل فسون نباشد
عشق است شه و جنون وزیرش دی آنکه بود دگر مشیرش
من پابجنون ازان فشردم در زیر قدم خرد سپردم
عقلی که ز عشق هست منکر درکار من است سخت قاصر
أنچه که بود شرف مجنون دارد به جنون کجا فلاطون
در محفل عاشقان فسانه گویند رقیبس در ترانه
ذکری که زبوعلی بر آید سیماب بمغز من در آید
دیوانهٔ ما چو خاک گیرد مشهور جهان بخاک گیرد
تحریر کند چو خط طغرا صغری خندد بروی کبری
دانش که ازان معاش گیرند نزدیک سبب تلاش گیرند
چون جنبر عنکبوت باشد از صید مگس بقوت باشد
دانا آنست که عقل بازد چون شیر براه عشق تازد
جز عشق بکس تعلقی نیست بااهل خرد تعلقی نیست
خوبان که زجلوه بر طرازند برنطع جمال قرعه بازند
دیوانه شود دل خردمند برخاست شود زبند و هم پند
عشق آید ودست او بگیرد در حالت تنگ تا نمیرد
عقل است که صد هزار فرسنگ بگریزد سر شکسته زان سنگ
یارب دل من چوآتش طور روشن گردان زشعلهٔ نور
در عشق خودم تو مست گردان تاهست شوم به نیک مردان
آن مغز خوشا که نرم گردد از بادهٔ عشق مست گردد

دربیان اغاز کتاب و ذکر بهرام شاه بادشاه یمن

گویند مورخان پیشین کاندر یمن از شهان پیشین
می بود شهی بنام بهرام بهرام فلک بدکم اورام
پیوسته بملک کامرانی می کرد نشاط خسروانی
زیر قدمش سریر شاهی بر چرخ زدی دم مباهی
در عدل و کرم یگانهٔ بود مشهورتر زمانهٔ بود
از خیل و سپه دوصد هزارش هر یک بهزار شهسوارش
از نسل کیان مفاخرت داشت اماز پدر مهاجرت داشت
شمعے که فروغ چشم او بود در خانهٔ او نبود موجود
ازبے ولدی جگر همی سوخت از آتش دل چراغ افروخت
حقا که کسے ولد نه دارد از بی‌ولدی سند نه دارد
روزی بدرش رسید سائل از تشنه لبی بآب مائل
زد بانگ همین که ایها الناس هرگز نشوید چون تہی کاس
یک جرعه بمن ز آب ریزید یک قطره برین سراب ریزید
پاشید بمن سحاب رحمت سیراب کنید زاب رحمت
چون شاه شنید بانگ درویش برداشت بدست کوزهٔ خویش
می برد بنزد مائل آب بنهاد به پیش سائل آب
چون دید گدا مروت او پرسید ازو که ای جهانجو
از بهر رواج شهر یاری داری ولدی و پانداری
شه گفت بدو که ای ملک فر نه هست مرا پسر نه دختر
در قسمت من ز کلک تقدیر مانند رقمی چنین نه تحریر
گفتا که حرام هست بر من از جام عقیم آب خوردن

ایں گفت و زچشم غیب گشته — از پیش نظر چو جاں گذشته
بهرام ازیں سخن خجل شد — از آب سر شک پا به گل شد

. . . . — . . . .

. . . . — . . . .

دیده که ملک بسے ملول است — افتادۂ بستر خمول است
دل برد نخستیں از سخنها — از رنگ بهار و از چمنها
انگه سبب ملال پرسید — پیدا ز چه شد نکال پرسید
شه گفت باو فسانۂ خویش — از تیر جگر شگاف درویش
دانو چو شنید ایں حکایت — برد از دل شه غم شکایت
گفتا که آرسید وقت اقبال — اندوه مکن تو باش خوشحال
برخیز و تلاش آں گدا کن — دل دریئے طالب خدا کن
ایں بستۂ گره ازو کشاید — ایں رشته ازو بدست آید
شه کرد قبول آنچه زن گفت — ایں راز درون پرده بنهفت
انگاه بفکر خود در آمد — در جستن آں گدا در آمد

دربیان گوش ناکردن بهرام شاه نصیحت وزیر را و رفتن او بطلب درویش در بیابان

. . . . — . . . .

. . . . — . . . .

بشنید وزیر راز خسرو — کاورد ترانه ساز خسرو
لختی بفرات غم فرورفت — دردجلۂ چشم نم فرورفت
انگاه ز جیب سر برآورد — دوداز شرر جگر بر آورد

گفتا که ترا خیال بگرفت　　اقبال ترا زوال بگرفت

درویش نبود، بود ابلیس　　بر خواند بتوفسون تلبیس

شیطان دنی لباس دارد　　در چند لباس سربر آرد

بالفرض اگر ولیست درویش　　اما پئی اوشدن جگر ریش

از ملک و منال تیره گشتن　　در وادی عول خیره گشتن

دور است ز کار اهل بینش　　بد هست به پیش اهل دانش

ابدال بیک مکان نمانند　　پیوسته بسیر چون روانند

آن کس که بیک صفت نباشد　　در جستن او که جان خراشد

در کف ز نشان سراغ آید　　خستن پئی بے نشان نشاید

جاسوسان شهان در این جا　　هستند نهان نهان درین جا

گر این خبر تو فاش گردد　　زهری بدرون آش گردد

در مملکت تو فتنه آید　　فردا شب حامله چه زاید

ملکی که وجود شه ندارد　　شب هست و لیک مه ندارد

دل از چه دهی بکارسودا　　باز آ ز سر بخار سودا

در بیخردی کسے نه کوشد　　این شربت تلخ کس ننوشد

بر گفته زن چه نرد بازی　　عنقا بخیال صید سازی

زن قابل مشورت نباشد　　اندیشه او جگر تراشد

از پهلوی چپ زن آفریدند　　مردان ازو راستی نه دیدند

زن بهر دو کار خوشتر آید　　چون زین گزرد ز سر در آید

اول بتناسل است ظاهر　　ثانی پی رفع حزن خاطر

چون مرد بسوی غم شتابد　　در صحبت زن نشاط یابد

ورنه همه بود بذات اینها　　دانند همه صفات اینها

آنها که بعقل بد گمانند   از کثرت صحبت زنانند

بهرام ازین سخن نه پیچید   که رای وزیر بر قوی دید

بر هوش رساش آفرین کرد   اما سخن دگر برین کرد

گفتا باو کای وزیر عاقل   من نیستم سفیه و جاهل

دانا دلم و سخن شناسم   از بیم زمانه بی هراسم

لیکن دلم از گدا بر آشفت   گوش از دم آن صدا بر آشفت

شیطان عملی بدل نه دارد   دیو از در دل گریز دارد

دل جوهر معدن الهی   دل مخزن راز پادشاهی

دل مخبر صادق خبرها   از ملهم غیب در اثرها

اکنون دل من درین تباهی   در مقصد من دهد گواهی

بی ره نتوان قدم فشردن   بادل نتوان ستیزه کردن

القصه ز شه نه شد فروجوش   از پند وزیر پنبه در گوش

آخر شده رفتنش بناکام   در جستن آن گدای گمنام

بر بست امور خانه داری   آئین مراسم حصاری

گلفام گرفت ذمهٔ خویش   کرد از سر صدق لا ذمه خویش

قانون نظام مملکت را   انواع مهام سلطنت را

تفویض وزیر کرد سلطان   خود بست کمر بنام یزدان

انداخت ردای خسروانی   افگند عنان زندگانی

رکوه * بکف و ببرکهن دلق   یکسو شده از محبت خلق

میرفت ز شهر سوی صحرا   رو کرد بسوی روی صحرا

سبحان الله چه همت است این   در عزم چه قدر نهمت † است این

* ابریق چرمین که هندی آن را چهاگل گویند (غیاث)

† بالفتح مقصد و ارادهٔ چیزی و در چیزی حریص بودن -

چوں مرد بکار خود شتابد   آخر بمراد یار یابد
از عزم بود سپہر گرداں   عزم است کمال نیک مرداں
در دائرۂ جہاں پیدا   بے عزم مباد کس ہویدا

دربیان یافتن شاہ بہرام درویش را دربیابان بخار کوہ از رہنمونی بوزینہ

نقاش نگار سحر سازی   داناے فنون دلنوازی
زیں سان بفسوں دادوانہ   بر بست طراز ایں فسانہ
کاں شاہ یمن برنگ آزاد   در بادیہ پا ز بند بکشاد
در وادی ہولناک می رفت   چوں نقش قدم بخاک مے رفت
میرفت پیادہ در بیاباں   بے مرکب و زاد رہ شتاباں
چوں برق دمی بہ گرم خیزی   چوں ابر دمی باشک ریزی
گر تن محرق زتف نیالود   در سایۂ خار بن بیاسود
دشتے کہ نسیم آں سموم است   سنگ سیہ پیش او چو موم است
ریگش ہمہ اخگران منقل   دودش ہمہ چوں بخار مرحل *
چوں رنگ ہوا بتاب مے شد   مغز سر غول آب مے شد
نی آب نہ ہادیاں راہش   نہ غیر خدا کسے پناہش
بومش چہ بود ہزار فرسنگ   مرغی نپرد دراں بآہنگ
اطراف زمین رکان گوگرد   چوں ابر براں دخان گوگرد
مانند دماغ افعی دوں   بے آب و لیک در دہاں خوں
در گرسنگی طپد چو جائے   خورشید بود بشکل نانے

* دیگچی

بہرام دراں چو باد صحرا کرد ایں ہمہ تاب و تب گوارا
گہہ پند وزیر یاد می کرد گہہ دل بامید شاد می کرد
گاہے بخیال روی درویش گہہ غم زمعاند بداندیش
دیوانہ صفت دویدہ ہر سو میرفت رہے ندیدہ ہر سو
شش ماہ گزشت اندریں تاب آرام ندید از خور و خواب
ناگہہ نظرش بمرغزارے افتاد بسوی کوہسارے
کوہے کہ گزشت سر ز گردوں در دامن آں ہزار آموں
از وحش و طیور گونہ گونہ اشکال غریبہ را نمونہ
شہہ چوں سوی کوہ رہ بریدہ بوزینہ برہ نشستہ دیدہ
بہرام بدو خطاب مے کرد چوں دوست برو عتاب مے کرد
کای شیر دل خجستہ سیما دانندۂ رمز دل بایما
شش ماہ دریں (سفر) بسر آمد یک صورت تو نظر در آمد
داری خبری اگر ز رازم باید کہ نمائی سرفرازم
باشندۂ ایں مقام ہستی سیارۂ ایں بلند و پستی
ہر چند تو دور تر زمائی اما ز زبانم آشنائی
بوزینہ ز سر اشارہ کردہ شہ را باشارہ راہ بردہ
سختی چو زمیں کشید دریا بوزینہ فرا گزاشت زانجا
شہہ دید فرو کہ ہست غارے بنشستہ بغار شہسوارے
ابدال جہاں بفرش خاکی کرد است جلوس در مغاکی
در ہر دو شناختن رسیدہ اخلاص چمن چمن دمیدہ
درویش چو دید روی بہرام بالید بخود چو نخل فرجام
اول بتبسمش در آمد اسگہہ بتکلمش در آمد

گفتا که کنون شدی مصاحب ‌ ‌ ‌ یارنج * تو برمن است واجب
دادش ثمری سیه چو هامون ‌ ‌ ‌ در قدر بزرگ جسم لیمون
چون سیب بهشت تازه و تر ‌ ‌ ‌ بویا بگهر چو مشک اذفر
گفتا بخورید وقت خفتن ‌ ‌ ‌ تو نیمهٔ و نیمه دگر زن
شرط است مباشرت نمودن ‌ ‌ ‌ با حفت، مبادرت نمودن
شه زان تعجبے که دید ظاهر ‌ ‌ ‌ در گشت ازان تعجب متأخر
یکساله مشقتے کشیده ‌ ‌ ‌ در خانهٔ خویشتن رسیده
بر خورد چنانکه درویش ‌ ‌ ‌ گلفام شریک شاه در عیش
قطره ز شرف چکید آخر ‌ ‌ ‌ گوهر بصدف دمید آخر
گلفام ز شاه بارور شد ‌ ‌ ‌ بس کن که فسانه مختصر شد

دربیان تولد شدن راغب پسر بهرام شاه

گویندهٔ راز داستانها ‌ ‌ ‌ دانندهٔ سر بآستانها
زین گونه ز لب گهر برون ریخت ‌ ‌ ‌ از تنگ دهان شکر برون ریخت
کز صحبت پادشاه بهرام ‌ ‌ ‌ گردید گران شکم چو گلفام
بر عالم شهر کامرانی ‌ ‌ ‌ وا کرد درے ز شادمانی
چون ماه نهم بران بر آمد ‌ ‌ ‌ جنبش به رگ جنین در آمد
پیدا گردید ماه انور ‌ ‌ ‌ زیبندهٔ نور تخت و افسر
شه بهر وقوف بے کم و کاست ‌ ‌ ‌ بزمی ز ستارگان بیاراست
روشن گهران آفرینش ‌ ‌ ‌ بیدار دلان تیز بینش
میزان ستاره راست کردند ‌ ‌ ‌ ادراک نهانی خواست کردند

* انعام ورر یکه بقاصد یا مهمان داده می شود (غیاث)

آمد بیرون ز هفت اختر   کاں پور سعید نیک جوہر

چون طالع آفتاب روشن   ویرانه کند به رنگ گلشن

اقلیم جهان ز قاف تا قاف   در زیرنگین * آورند لاف

اما چو رسد بیازده سال   گردد خلشے نمایش حال

در عشق یکی بت پریزاد   ناید ز پری دگر باو یاد

آشفته شود بسان مجنون   گردد چو صبا بکوه و هامون

با این همه فریب ایام   بر خیر رسد زمان انجام

بهرام ازاں نشاط فرزند   زاں گونه بخویش بود خورسند

ناورد بدل خیال دوراں   در کرد ز خود ملال دوراں

از مشورت جماعت نیک   در وقت جمیل و ساعت نیک

راغب شده نام شاهزاده   در رغبت دل ز جان زیاده

فرمود که جشن چون فریدون   بر رسم کیان نیک قانون

ترتیب دهند از سر نو   از نمرق و از بساط خسرو

سیمیں بدناں نار پستاں   محبوب چو مهر در زمستان

زنگوله بساق خویش بستند   بازار ستارگاں شکستند

زهره منشان ارغنون ساز   بردند دلاں ز نرم آواز

رامشگر رمزدان اشعار   میریخت شکر شکر به گفتار

ساقی ز جمال خویشتن مست   مینا به بغل و جام در دست

از نقل و کباب و از مئی ناب   بودند بعیش جمله احباب

شه باب سخا چو وا کرده   دامان فلک دراز کرده

آری بجهاں کجا بود آز   مفلس چو غنی شود سر افراز

---

* فارسی میں اس قسم کا اعلاں دوں نظر سے نہیں گذرا ۔

دنیا ز شہاں بہار گیرد دستاں ز بہار جاں پذیرد
یارب چہ خوش است گرچنیں شد از عمردمی بصرف ایں شد
شہ سرخوش نوش کامرانی عالم ہمہ خوش بزندگانی
هیزم کش مرغذی چہ گفتا روزے بچمن گلی شگفتہ
کیں هیمہ تر ز باغباں ست ورنہ ہمہ زیر دیگدان است

دربیان پرورش یافتن راغب

استاد سخن طراز ایام میگفت چنیں کہ شاہبہرام
در پرورش علم بر افراشت خاطر ز دگر مہام برداشت
راغب چو در خجستہ مایہ اندر صدف کنار دایہ
از شیر شکر سرشت یک چند میشست لبان شکریں خند
انگہ عمل دگر رسیدہ دو روز فطام * سر کشیدہ
چوں مدت ترک شیر آمد دل را ہوس پنیر آمد
بر نعمت خواں رسید دستش دانست رہ بلند و پستش
از جنب سریر مہد بر جست در زین فرس چو نقش بنشست
استاداںش ز صد زیادہ گشتند تعیین شاہزادہ
از علم ادب کمال اندوخت از فیض خرد ہنر در آموخت
از راز نہان آسمانی از غیبت پردۂ نہانی
از داب امور سلطنتہا ار رنگ نقوش مملکتہا
از رشتۂ بندوبست عالم ار مرتبت صنوف آدم
از صنعت کلک و حسن تحریر از حسن مزاج و حسن تقریر
از چابکی مہیں سواری از تودۂ سنگ و تیر کاری

---

* دودہ چھوڑائی۔

از جوهر ذاتی شجاعت | از بخشش دولت سخاوت
سر آمد این زمانه گشته | در عهد خودش یگانه گشته
گاهی بشکار شیر می رفت | در مرتع او دلیر می رفت
گه از دهنش ز زور حربه | می‌کرد رها گوزن فربه
در قوت زورتن چنان شد | پنجه کش دست همگنان شد
با پیل دمان نبرد کردی | فرقش ته پایه گرد کردی
شه بهر او قصر نو بنا کرد | اسباب مهیا از غنا کرد
پیرامن او بهار بستان | در صحن زمین پر از گلستان
حوضش همه بسته سنگ مرمر | نهرش همه پر ز آب کوثر
ازگلبدنان خور پرستان | از سیم تنان سحر دستان
در صحبت شاهزاده کرده | رنگین همه را ز باده کرده
راغب چو دران محل درآمد | خور منفعل از حمل درآمد
با همعمران * خود دران کاخ | می‌بود همیشه شوخ و گستاخ
جز عیش و طرب نبود کامش | سیمرغ هوس بزیر دامش
از فکرت دهر غم نمی‌داشت | در دیدهٔ خشک نم نمی‌داشت
روزش همه صرف در شکارش | شب بامی و رود بود کارش
ناگاه رسید وقت معهود | که در عمل ستارگان بود
در وقت ولادتش ز انجم | کردند منجمان تکلم
آخر ز فلک درون اثر کرد | بر راغب ساده دل نظر کرد

دربیان دیدن راغب مرغوب را در خواب و عاشق شدن بر جمال او

از جنبش چرخ طاق افلاک | و ز جوش دخار مرکز خاک

* صحیح : عمران بسکون -

خال شب قیر گون هویدا   شد بر رخ روزگار پیدا

آمد برون از مسافت دور   از الکهٔ زنگ قرص کافور

سلطان قلمرو تجمل   پوشید قباے چشم بلبل

زرین کمران خدمت انگیز   گشتند روان به پشت شبدیز

بر تخت حبش نشست چینی   چون شاخهٔ گل بگلزمینی

رومی نسبان سیم پیکر   کردند برون ز غرفه ها سر

برسطح هوا بنفشه گون فرش   روشن شده چون سرادق عرش

در طاق مقرنس ملائک   روشن نظران علی‌الارائک *

درپیش خلیفه چند اطفال   اما همه ساگریس چو ابدال

شد دیدهٔ خلق در نظاره   چون ماه نمود گوشواره

خورشید فگند خیمهٔ دور   مهتاب نمود چهرهٔ نور

از جلوهٔ ماه نور گستر   شد خاک سیه مبدل از زر

هر سو بنظر در آمدے آب   از دور نمودی بحر سیماب

چون تختهٔ نقره گون زمین بود   تا بنده چو گوهر نگین بود

از بسکه فشاند نور انجم   خفاش نهان شد از توهم

چون ساقی شب ز بادهٔ خواب   کرده همه ذی حیات سیراب

عالم ز خودی خود گزشته   بر بستر خود دراز گشته

چون مستی خواب گشت در جوش   هریک شده زین شراب مدهوش

نی دست شهان بکار مردے   نی پاے گدا بکوچه گردی

شد دور ز پاے عاشقان بند   با دلبر خویش جمله خورسند

از عشوهٔ و ناز گرم بازار   بریک گوهر دو صد خریدار

---

* جمع اریکه تخت آراسته ، و سریریکه برو حجله یا شامیانه باشد (غیاث)

آرے بسواد پردۂ لیل — هریک سوی جنس خود کند میل

زیراکه شب است پردۂ راز — در پرده خوش است نغمۂ ساز

شب هادی راه عاشقان است — شمع ره کاروان جان است

راغب چو دران شب خسته — از مشغلۂ حواس رسته

بر . . . سریر خواب آمد — بیداری را جواب آمد

سر کرد بروی نرم بالیس — تن کرد حوالۂ نهالیس

رفتند بکار خود نگهبان — خفتند بجای خود رقیبان

شاهزاده بخواب راحت اندوز — گردید چنان فراغت اندوز

نه از خودونه ازدیگر آگاه — میدید بهار حسن ناگاه

آمد بتے با کلاله * حور — چون مه بتمام جشه نور

سر تا بقدم فریب عالم — می برد زدل شکیب عالم

حوران عدن خجل ز رویش ، — صد فتنه بیک گره ز مویش

سر تودۂ مشک ازفری بود — پر مغز ز راز دلبری بود

گیسو بشکن محیل فتنه — چون مار سیه دلیل فتنه

زلفش رسن گلوی خورشید — رویش چو گل بهار جاوید

خال سیهش فراز رخسار — رنگی بچگان درون گلزار

از ریزه بران لطیف جوهر — بر تختۂ عاج نقطۂ زر

پیشانی او چو لوح سیمین — اما به ملاحت چو نسرین

آن ابروی عنبرین دلجو — باشد چو هلال عید ابرو

طاق است ولی بود بهم جفت — اره کش لخت دل توان گفت

چشمش که چو نرگس مکحل — بی نرگس ازان شده مکمل

---

* سهر دوکاف موے پیچیده و بمعنی زلف نیز امده ۔ (غیاث)

سرمایهٔ سحر ساحری بود　　افسون رموز سامری بود

بینی الفے کشیده از ثلث　　سیمیں رقمی دمیده از ثلث

لب برگ گل و دهن چو غنچه　　زاں بود دل چمن چو غنچه

گوشش صدف در رموز است　　مهر سر مخزن کنوز است

راز دل عالم است دروے　　شور سر آدم است دروے

سیب ذقنش دماغ دارد　　برماه دو هفته داغ دارد

چاه ذقنش برائے هرجاں　　لبریز بود ز آب حیواں

حسرت ده جان عاشقانش　　صد یوسف مصری اندرانش

غبغب بودش نشان آفت　　چو ترجمهٔ بیان آفت

گردن چو صراحی بلور است　　کروی بجهاں مدام شور است

چو تختهٔ عاج پشت هموار　　زیبق بصفاے او گرفتار

یا هست برنگ سطحهٔ آب　　گیسوش برو چو موج درتاب

چوں آئینه هست سینهٔ او　　مهر است نهاں بکینهٔ او

کردند نمو دراں گلستاں　　بر شاخ گلی دو نار پستاں

هر یک بنظر چو گوی عاج است　　برقبهٔ سیمگوں خراج است

یا آمده اند از ره چیں　　رومی بچه با کلاه مشکیں

از نقره خام هست بازو　　گنجینهٔ حسن بے ترازو

مانند گل است گرچه پنجه　　لیکن دل خلق در شکنجه

دستے زحنا بهار بسته　　از خون جگر نگار بسته

باشد شکمش چو قاقم روس　　دروی همه پردهاے ناموس

رخشنده بسان لوح سیماب　　نافست دراں چو ورطهٔ آب

دارد کمرے و لیک موهوم　　کس جز کمرش نه کرد معلوم

زیں پیش براز آن گل اندام رهوار قلم . . . . . .
شکلے کہ بعید تر زفهم است . . . . . .
چون نافۂ مشک هیئت او پر شست . . . .
ساق و فخذش بمهرہ بازی هر دو بسر فسوں طرازی
رنگیں قدمش چہ هست نارک دورست زبرگ گل تدارک
شهزادہ برو نظر چو بکشاد افتاد برو هر انچہ افتاد
نہ سالہ بت پری فریبے از جان پری برو شکیبے
بالای سریر خویش دیدہ از ماہ تجلی پیش دیدہ
چوں گم شدگان خود فراموش لختے زهراس ماند خاموش
انگاہ کشاد درج گوهر گفت ای کہ توئی زمہ نکوتر
از مشرق کیست آفتابت رخشندہ ز کیست آب و تابت
برج تو کجا است گر تو ماهی تخت تو کجا است گر تو شاهی
از آدمیاں خمیر تو نیست در جنس پری نظیر تو نیست
از خلد بریں رسیدہ باشی بر حور قدم کشیدہ باشی
. . . . ازیں سخن بہ پیچید از کثرت شرم آب گردید
. . . . از خندہ ناز غنچہ وا کرد
. . . . . نۂ دهر درپردۂ دل تراشۂ دهر
مرغوب [چو]دید حسن عامم مرغوب پدر نهاد نامم
من دختر پادشاہ چینم بر خاتم شاہ چوں نگینم
باشد ملک همام نامش شیر فلک است زیر دامش
گل چهرۂ بنت کیوتانی مادر بودم اگر تو دانی
معلوم نہ شد کہ تو کدامی در عرصگہ کدام نامی

یا خود تو فرشتهٔ ز گردون ‌‌ نازل بزمین شدی بافسون

گر از بشری سراغ در ده ‌‌ از نام و نشان خود خبر ده

راغب بدو گفت قصهٔ خویش ‌‌ از مادر و از پدر کم و بیش

القصه بهر دو بود حیرت ‌‌ در هر دو بهم نمود حسرت

نشناخت کسے سرای خود را ‌‌ دادند ز دست رای خود را

هر دو بگمان که شهر خود هست ‌‌ از جام مظنه هر دو شد مست

عشق از سر هر دو گشت در جوش ‌‌ برداشت ز دیگ هر دو سرپوش

راغب بکشید در برش تنگ ‌‌ نوشید ز لب شراب گلرنگ

در بوس و کنار گرم تر شد ‌‌ از لذت بوسه بهره ور شد

لیکن نه رساند زیر دامن ‌‌ دستے که شرر زند بخرمن

از گنج نهانیش عنان تافت ‌‌ آن در حک سیمگون نه بشگافت

آن هر دو گهر بعهد و پیمان ‌‌ بستند گره که تا بود جان

باشیم بزیر نیلگون طاق ‌‌ بی جفت بدون یار مشتاق

راغب باو داد خاتم خویش ‌‌ تا یاد خودش بدل بود بیش

او نیز باو سپرد خاتم ‌‌ تا خود نشود ز دل غمش کم

جز دست دگر نبود حائل ‌‌ در گردن شان بهم حمائل

خواب آمده سنگ راه آن شد ‌‌ خار کف پاے هر دو جان شد

خواب است نشان غفلت دل ‌‌ از خواب شود بلاے نازل

از خواب مباد کس پشیمان ‌‌ از خنجر خواب سینه ریشان

دربیان بیدار شدن راغب از خواب در وقت سحر و زاری کردن او در عشق مرغوب ۔

چون مرغ سحر پرے بر افشاند ‌‌ دامان فلک زری بسر افشاند

از چشمهٔ خود نشان آتش ‌‌ زد سیل برون بجان آتش

مستان شراب ناب دوشین   هستند درون ز خواب دوشین

راغب ز نظر نقاب برزد   از چشم برون حباب برزد

زان دیدهٔ خواب ناک مفتون   گردید بخار شب چو بیرون

یاد آمده سر گذشت عشرت   در دل بخلید خار فکرت

نه ماه شب گذشته پیدا   نه حالت عشق شب هویدا

در دست بدید خاتم او   گردید علاوه ماتم او

افتاد بخاک از سریرے   چون نقش فتاد بر حصیرے

از ناخن درد دل خراشید   از خنجر غم جگر تراشید

از حسرت یار خیره گشته   از صدمهٔ عشق تیره گشته

نه هوش خورو نه هوش دیگر   شد محودران خیال بے سر

گاهے بدرو گهے بدیوار   میکرد درون خویش اظهار

چون از لب او فغان گذشتے   دود از دل انس و جان گزشتے

آتشکدهٔ ز سینه افروخت   رخت خرد و دماغ می سوخت

بیگانه ز خورد و خواب گردید   دور از اثر شراب گردید

در رعشه تنش چو شاخ عرعر   یرقان بدو دیده همچو عبهر

از پرده دل هوس برون شد   آخر سر اوسوی جنون شد

زین فتنه چنبر ستمگار   گشتند خبر رسان پرستار

از مادر و از پدر خرد رفت   اندیشهٔ دل زنیک و بد رفت

چون مویه کنان برش دویدند   دیوانه صفت ورا بدیدند

کج رفته چو تیربے نشانه   نی غیر شناس و نی یگانه

مبهوت بسان نقش تصویر   نه حس نه حرکتش * نه تدبیر

---

* صحیح : حرکت بفتح را.

شه گفت که جمله کار فرما | از قوم منجماں و حکما *
آیند بہم فراهم ایں‌جا | ازوی ببرند ماتم ایں‌جا
گشتند تمام داخل بزم | بر حکم مطاع واصل بزم
هر یک سخنے به مذهب خود | بر حکمت خویش و مشرب خود
گفتند ولے بروں ز کارش | آگه نه شدند زاں خمارش
گفتند قدر شناس انجم | کیں هست هماں قیاس انجم
در وقت ولادتش که گفتیم | گوهر ز ستارگاں بسفتیم
حکما گفتند کیں مرض هست | دیوانه شدن دریں عرض هست
ایں جمله بخار معده باشد | در سر چو رسد خرد تراشد
پرسید چوشاه کاهناں را | دادند بسحر ایں نشاں را
هرکس پئی هر دوا فتاده | کردند علاج شاهزاده
تخفیف نه شد فزود دردش | از حرقت طبع و آه سردش
چوں سرخ گلی که بود رخسار | شد زرد ازاں هوای خونخوار
کارش شده هر زماں دگرگوں | از شربت و از خوراک معجوں
حکما و فسوں گران عالم | گشتند خجل بجاے خود هم
شه گشت دژم برای فرزند | بر گشته بدید راے فرزند
زانو شده کرسی سر او | کس نیست بعقل رهبر او
عقلای بهار باغ دانش | دانشمندان آفرینش
ارکان سریر سلطنت را | دانای رموز مملکت را
یک جا همه ها فراهم آورد | آں دانۀ خوشه باهم آورد
مهری ز زباں خویش برداشت | در سینه دگر ز ریش برداشت

---

* صحیح : حکما ۔ بفتح کاف ضرورت شعری سے اکثر جگه میر اسعدی نے امرا اور حکما کو بسکون ثانی لکھدیا ہے

گفتا چه توان نمود فکرش — بس تنگ شده است دل ز ذکرش
افسانۀ او دراز گشته — رشته بدهان کار گشته
دادند جواب کین ز عشق است — آتشکدۀ کمین عشق است
شاید بنظر کسے در آمد — شیدائی او ز سر بر آمد
در دیده کسے گرفت جاے — افتاد ازیں مهر ز پاے
بر ماه رخ بت پری زاد — در خواب نگاه او در افتاد
بیچاره طبیب تپ شناسد — از عشق کجا سبب شناسد
گردد بمزاج چوں موثر — درد دگر و دوا ست دیگر
آں را که بدل فتاد ناسور — حاصل چه شود ز قرص کافور
تاب و تب عاشقاں دلگیر — دور است ز شربت طباشیر
بیماری عشق را دوا نیست — بر عاشقاں ایں ستم روا نیست
شه شد چو ازیں مزاج لاچار — خود آمده پیش آں نکو کار
گفتا باو کای مراد شاهی — از بهر چۀ دریں تباهی
بر اوج فلک بود ستاره — آرم بزمیں فرو ز چاره
گر عاشق حور بوده باشی — آرم زعدن بجاں خراشی
یا هست پری بگو بیارم — در خواب گهت و را سپارم
یا دختر پادشاه باشد — بر چرخ بریں چو ماه باشد
از بهر تو سازگار سازم — بر طاق نهم سرت فرازم
راغب بپدر نگفت حرفی — در پاسخ او نه کرد حرفی
لب بسته فرو ز گفتگویش — ناکرد نگاه سوی رویش
شه نفرتی کرد و سر بجنباند — از دیدۀ تر گهر برافشاند
از نزد پسر برفت غمگیں — برلوح جبیں کشیده صدچیں

رفتن پئی راز خفیه مشکل ناید بظهور خفته دل
در راز کسے چه نیک و چه بد پی اوقدمی نمی توان زد

دربیان ظاهر شدن راز راغب از استفسار ناسک پسر وزیر

ناسک پسری وزیر بهرام دانش منش و سعادت انجام
همسالهٔ شاهزاده بوده در بزم شریک باده بوده
با او همه وقت یار می بود هم خلوت و هم شکار می بود
شه گفت باو که ای خرد مند آگاه بشو ز راز فرزند
این شور دماغ از چه راهست وین سرد چراغ از چه راهست
از حالت او خبر بیابم تا درپئی کار او شتابم
ناسک بدو گفت کای شهنشاه در پایهٔ تخت تو سر ماه
من بندهٔ خانه زاد شاهم خاک ره پای پادشاهم
واقف شده از ضمیر شهزاد انچه بود آزشاد و ناشاد
در عرضگهه ملک رسانم از بند الم دلت رهانم
چون مهره در آب نیلگون شد سودا ز دماغ شب برون شد
از زیور کوکب درخشان گردید فلک چو لعل ارخشان
شد رنگ هوا چو نقرهٔ ناب از خاک دمید فرش سیماب
مهتاب بکرسی بلورین مانند عروس کرد تزئین
ناسک سوی شاهزاده رفته چون مه برخور پیاده رفته
بنشست پس از ادای تسلیم لیکن دل او زبیم دونیم
راغب برخش نگاه کرده باشورش چشم آه کرده
پرسید ورا که خیر باشد در پردهٔ شب چه سیر باشد

ناسک ابدو گفت اکز در ارب عمرابد تو خواهم امشب

دادم که مقاصد تو اکنون حاصل گردد زدور گردون

هرنقش که در زمانه باشد برلوح جهان یگانه باشد

دارد رنگی و رای رنگی از صلح بود و یا ز جنگی

در پردهٔ کسے چه رنگ بازد برآخر خود فرس چه تازد

در آدر صدف است نازپرور تا بسرنه شود نه شد بافسر

سری که نهان درون دل شد آخر دل زان نهان خجل شد

از شدت اختفا دود راز بانوک زبان جمله دمساز

مشهور شده است نام عنقا از کثرت پرده های اخفا

کس گر به سخن به لب کشاید اصلاح بدست کی در آید

درجی که ز قفل بر کران ست محتاج کلید زر گران است

بکری که بود بپرده دل شاد بیرون بودش تلاش داماد

راز تو مرا بدون گفتن روشن شده چون چراغ روشن

لیکن ز زبان تو دگرگون گفتن بودم بصدق مقرون

تا کس بزبان سخن نه گوید دانا به سخن رهی نجوید

دانم که ترا خیال عشق است در مغز سر وبال عشق است

بر سیمتنی نظر نمودی تا دیده ز اشک تر نمودی

خوبان حرم سرای شاهی گلگون بدنان پادشاهی

باشند همه بمثل گلفام هم بستر بادشاه بهرام

هستند چو گل اگر چه خندان در حسن نیند جمله چندان

کی نیر چشم تو بتابد عشق تو بشان کجا شتابد

در شهر کجا تو سیر کردی برکس نظری بدیر کردی

از لاله رخان کشورستان هستند هزار گونه بستان

در خواب مگر تو دیده باشی گل از رخ کس تو چیده باشی

از نام و نشان او خبر کی جان در تن مادر و پدر کی

دل درپئی کار تو گذارم سررشتهٔ آن بدست آرم

راغب چو شنید حرف تسکین گردید سبک ز بار سنگین

در خواب هر آنچه در نشانی میدید ز شکل یار جانی

از نام و نشان شهر یارش از خطهٔ چین و اردیارش

از حسن جهان فریب مرغوب و ز خندهٔ شکرین محبوب

از بستن شرط عهد و پیمان مانند گره برشتهٔ جان

چون باده بکاسهٔ بیان کرد از مستی خون دل عیان کرد

انگاه نهاد خاتم یار درپیش وزیرزاده لاچار *

گفتا کاین است ای نکو نام انگشتری دست دل آرام

من خاتم خود باو سپردم ره جز پئی دوستی نبردم

چون عشق بمن معارضه کرد زین هر دو بهم معاوضه کرد

این گفت و کشید نالهٔ زار چون ابر ز اشک شد گهر بار

ناسک بقدوم شاهزاده گریان گریان ز سر فتاده

گفتا که رسیده است اقبال از بهر خدا تو باش خوشحال

در آئینهٔ نشاط جاوید بینی مادام روے امید

گردد ز جناب حق تعالیٰ کار تو درین جهان دوبالا

مطلوب ترا بحسن انجام در کم مدت دهم سر انجام

زین گونه بگفت و راست برخاست باشاه نمود دے کم و کاست

---

* صحیح . ناچار -

شاه و بت شاه هر دو خورسند　　گشتند روانه سوی فرزند

گفتند که سهلے هست ایں کار　　غم خوردن تو نشد سزاوار

مکتوب به سوی چیں نویسم　　قاصد سوی چیں فریسم

مرغوب ترا بتو رسانیم　　ما دزد نئیم پاسبانیم

دادند طمانیت بدینساں　　چوں موم گداختند میہماں

دربیان نامه نوشتن بہرامشاه درخدمت ملک همام بادشاه چیں درباب خواستگاری راغب پسر خود

در روز دگر شهه از گرانی　　آمد بسریر خسروانی

دل از سوی پور حیرت اندوز　　خاطر بملالت جگر دوز

لب تا بدماغ آتش انگیز　　از آه دهن بروں شرر ریز

از فکر پیام خواستگاری　　در وسوسه دل ز بیقراری

اندیشه بایں که من کمینم　　نه در خور پادشاه چینم

او عالی و من فرو ترازوی　　من آبم و او بقدر چوں می

او پایه زمن رفیع دارد　　امرم حکم شنیع دارد

گر بشنودش ز دل سوالم　　از خاطر من رود ملالم

ورنه چه بود بلای خفت　　مرگست چنیں صلای خفت

در باد خزاں رسد چمن هم　　ایں طفل رود ز دست من هم

افتد بنقاض کار آخر　　از دست رود شکار آخر

وزرای جناب خاص بہرام　　امرای * رکاب نیک فرجام

گفتند که ایں صدای چینی　　نزدیک بود ز دور بینی

---

* صحیح ، امرای بفتح میم۔

اکنون که چراغ دود دارد — اندیشه دریں چه سود دارد
الحق بتوکل است ایں کار — جهدی کن و بر خداش بگذار
بر راے صواب دید نیکاں — گردید ملک پس آفریں خواں
زیں مژده بسی بدل طرب کرد — مکتوب نویس را طلب کرد
فرمود که ای دبیر دانا — در نیک و بدم مشیر دانا
بر کاغذ زر نگار انور — بنویس خط خوش معنبر
از ماسوی بادشاه جیپال — فغفور جهان نیک آمال
از تیر قلم بکن روانه — آداب سلام دوستانه
انگاه ز نوک کلک تحریر — بر بند ز نو طراز تقریر
کای خسرو تاج بخش شاهاں — شاه دوجهاں ترا نگهباں
حکم تو بساں حکم خورشید — در عرصهٔ دهر باد جاوید
در عالم جلوه‌گاه ایجاد — در کارگه حدوث بنیاد
بهتر ز تودد و توفق — امری نبود دریں تحلق
پیوند امر پذیر ایں طاق — گردید جلای چشم آفاق
زیں سلسله هرکه هست عاقل — چوں دور مسلسل است باطل
لذات جهاں پئی او باشد — فرزند یکی پدر دو باشد
یک خسرو دگر پدر بعالم — هر دو باپوت است باهم
خواهم که پسر بتو سپارم — در سایهٔ لطف تو گذارم
خواهم که غلام کن که کارت — آید بهزار سازگارت
یا کن بیگانگاں سرافراز — فرزند بود بعزت و ناز
مولای منی تو در اجابت — که بشنوی میکنم نیابت
ای گوهر درجک کیانی — پروردهٔ دایهٔ یمانی

دید است بخواب خویش مرغوب گردید بران جمال مشغوب
انگشتری خودش بداده بر خاتم او دلش نهاده
هستند بخود ازین توسل هر دوا بمعاوضه توسل
عشق است برنگ مشک اذفر ز طبلهٔ خویش برزند سر
بیند عاشق نه خواری خویش معشوق ازین زیاده دل ریش
پروانه بشمع گر بریزد دود از سر شمع نیز خیزد
این فتنه کند بهر دو سورو گه زین طرف است و گاه زانسو
ناموس من و توهست واحد احباب دگر ، دگر معاند
منشی چو نبشت نامهٔ نو شه مهر برو ز دست خسرو
ناسک بتحائف دل افروز گردید روان ز شاه فیروز
منزل منزل برید چون ماه آمد چو صبا درون درگاه
پیش ملک همام آمد با نامهٔ و با پیام آمد
دانندهٔ معنی صحائف خوانند بلوحهٔ تحائف
بر خواند و رساند جمله مرسول شد پیش همام جمله مقبول
ناسک بهمام بود مهمان جا یافت درون کاخ ایوان
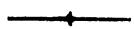
در بیان متغیر شدن احوال مرغوب از غلبهٔ عشق راغب و واقف شدن کنیزان و ظاهر کردن انها با مادر او ۔

آهنگ سرای عود گفتار رامشگر پردههای اسرار
زین گونه نشید سار کرده قفل از در عشق باز کرده
کان دختر ارجمند فغفور چون از بر یار گشت مهرجو

زاں خواب جگر فگار جاں سوز   می سوخت چو آفتاب در روز
در باطن بیقرار بودے   دریادش اشکبار بودے
چوں شمع بعشق یار می سوخت   چوں ابر چراغ برق افروخت
در حجرہ فگندرخت خود را   برداشت خیال نیک و بدرا
بر بستر بیکسی فتادہ   بر زانوی خویش سر نہادہ
لب گشتہ بآہ و نالہ همدوش   گردید دہاں ز خندہ خاموش
ہر چند بخویش ضبط می‌کرد   اما بیروں شدے دم سرد
اول عشقش نہاں نمودہ   پوشیدہ ز همدماں نمودہ
آخر چو فتاد طشت از بام   شد متہم از فریب ایام
تہمت چہ کہ واقعی همیں بود   ظاہر شد کانچہ در کمیں بود
دیدند کنیزکاں گلرنگ   زیں گونہ چو ریخت مشتری رنگ
افگند بجیب خویشتن سر   می دید یکی بروے دیگر
حیرت زد و ہولناک گشتند   چوں سبزہ بروی خاک گشتند
گفتند بہم کہ ایں چہ باشد   ہر وقت بچیں جبیں چہ باشد
از ما چہ بود تنفر او   تازہ روش تکبر او
پیوستہ بود بساں بیمار   از صحبت ما شد است بیزار
تنہا بچمن بسیر باشد   نفرت بدلش ز غیر باشد
نالاں نالاں برنگ سیلاب   بی ما رودش بسیر مہتاب
سابق کہ زما جدا نمی ماند   گر ماند دلش بجا نمی‌ماند
اکنوں شدہ دور دور ار ما   در طبع نہد نفور از ما
چشمش همہ تر ز آب گریہ   دارد اثر از شراب گریہ
در یک سخنش دو صد خیال است   پاسخ نہ مطابق سوال است

یک چند اگر بریں بماند	این سیرت هم چنیں نماند
واژوں ز جنون و تیره گردد	از دست زمانه خیره گردد
از ناله کشد چو آه فریاد	از راغب و از یمن کند یاد
در هر سخنے ازایں دو گوهر	تسکین دلش شود نکوتر
معلوم نه شد که ایں کدامند	بر مرغ دلش بسان دامند
ایں جمله اثر ز عشق باشد	ایں فتنه بسر ز عشق باشد
باید که بمادرش بگوئیم	سر رشتهٔ او ازیں بجوئیم
زیں گونه بخود کلام کردند	ایں قصه باو تمام کردند
گلچهره شنیده بانگ برزد	افتاده زپا بخاک سرزد
لیکن بملک نه کرد آگاه	تا پی نبرد رأخود دریں راه
تا بر دل کس نه راه یابد	کردن بدگر سخن نشاید
دیدن دگرو دگر شنیدن	فرق است بهر دو در رسیدن

دربیان فرستادن گلچهره دایه را بنزدیک مرغوب و واقف شدن او از عشق آں پری پیکر و آگاه‌شدن ملک همام ازاں

چوں صبح دوم ربود سایه	گلچهره طلب نمود دایه
گویند خجسته بود نامش	چوں نام خجسته بود کامش
در علم طلسم اعلم‌الناس	شاگرد کهین روبلیناس
می‌کرد ز زور سحر ساری	با چرخهٔ چرخ چرخ‌بازی
دیروی فسون او چه پرسی	بر آب شدی رواں به کرسی

بستیٰ زبلور عقد الماس یغنی پز اوست دُیگ قرطاس
از دم زدی آتشے بدریا در داس او خوشۂ ثریا
رفتی بہوا ز تار موئی بردی دل شیرنر ز ہوی
در حکم مطیع دیو خناس چوں آدمیاں بکار نسناس
در عرصۂ کید یکہ تازی چوں حقۂ عشق مہرہ بازی
لخت چش خوان عاشقی بود دل ہمچو کباب تر نمک سود
گاہے بنہاں شکار کردہ محشوقی خود بکار بردہ
کد با نوی چیں بخواند ز اخلاص نزدیک خودش نشاند ز اخلاص
گفت انگہے کاے رفیق دیریں جز تو کہ بود شفیق دیریں
دانم کہ ترا بغیر مرغوب دیگر نبود بدیدہ محبوب
آغوش تو بود مأمن او دوش و برتست مسکن او
از شیر تو آں مہ درخشاں شد ہمسر آفتاب رخشاں
گردید نہال آں صنوبر از پرورش تو سایہ گستر
امروز بہ بیں کہ حال او چیست زیں حالت تنگ چوں تواں زیست
دریاب مزاج دختر من چوں است بتاب اختر من
انچہ کہ بمن کنیزکانش گفتند فسانۂ نہانش
می‌داں کہ ہنوز باورم نیست ظاہر بضمیر داورم نیست
تو نبض شناس دل شو اکنوں از حالت او خجل شو اکنوں
بشنید چو دایہ راز یکسر گردید رواں بسوی دختر
چوں گل بچمن پیادہ رفتہ نزدیک بغل کشادہ رفتہ
بگرفت ببر چو خرمن گل وا کرد دہن بسان بلبل
از خوش سخنان مادرانہ بکشاد لبے زہر بہانہ

گفتا باو کای فروغ جانم قوت دل و قوت روانم
زین گونه چرا گرفته حالی بر جان تو چیست این گرانی
گر چشم بدست از ستاره لردانم که نوان شدن بچاره
گر دیو و پری ست بر تو بدظن در شیشه کشیده آورم من
یا غیر ازین دگر خیال است اصلاح سراسرش محال است
آن نیز بمن شده است آسان تو بهر چه چنین هراسان
دارم بخود آن چنان تحمل بار تو کشم بلا تامل
حیف است که تو هنوز زینسان پوشیده کنی ضمیر پنهان
جز من که ترا است غمگسارے زین گونه کنیز جان نثارے
آن دم که زمام تو مرا بود چو مهد کنار من ترا بود
دانی که چه رنجها کشیدم ای چون تو نهال پروریدم
از بهر خدا نهان چه داری بیرون آور بخوان چه داری
گر شربت خوشگوار باشد از خوردن او قرار باشد
گر تلخ بود چو زهر قاتل حقا که بود سم هلاهل
من طالب خوبی تو هستم از بادهٔ خوبی تو مستم
مرغوب ازین حروف دلکش از سینه برون بریخت آتش
ار شرم فرو ربود سر را از چشم بریخت اشک تر را
هر چند بخویش ضبط می‌کرد عشق آمده جمله حبط * می کرد
آخر سوی اعتماد دایه افتاد خیال ماه پایه
گفتا که توئی مرا چو مادر در حکم تو من نهاده ام سر
بشنو که عجب حکایت است این از بخت مگر شکایت است این
گشتم به شبی به بستر خویش در خواب خوش حلاوت اندیش

* باطل شدن ثواب و عمل (عمات)

رفتم بحرم سرای شاهی دیدم بسریر عاج ماهی
خورشید کہین بندۂ او چون خادم سر فگندۂ او
چون ماه دو هفته چهره تاباں نور از رخ او بروں شتاباں
یک بار مرا کشیده در بر آمیخت بمن چو شیر و شکر
او درمن و من درو فتاده لب بر لب شکریں نهاده
چون شاخ گلی شدیم همدوش چون سوسن و نسترن هم آغوش
لیکن نرسید هیچ ازو رنج سر بسته بماند مخزن گنج
از غنچه نسیم دور مانده از گل شدنی نفور باده
او از خود و نام خود نشاں داد در قالب مرده باز جاں داد
اقصای یمن سریر گاهش از فرق سراں بدر کلاهش
و از مادر و از پدر نشانے از چین و بهار شیروانی
من نیز باو کماں دادم دل را در اتصال دادم
شد شرط چناں که گر بماند بی جفت بیک دگر بماند
او بی من و من بدون او هم تا هست بقا مدار عالم
خاتم که بهم معاوضه شد از عشق دریں معارضه شد
اینک که بدست خود در آتش دارم موجود از نشانش
در دست ویست خاتم من چون گل ز شگفتگی به گلشن
معلوم نشد که ماجرا چیست در پرده خواب ماجرا کیست
اما بجمال آں جوانی دل عاشق شده چه جای حانے
بی او نتواں شدن به دیگر گر ماه بخود به چرخ اخضر
وابسته باوست زندگانی این است سخن دگر تو دانی
من پردۂ شرم بر فگندم این نرد بنطع در فگندم

از تیغ پدر هراس رفته قهر فلک ار قیاس رفته

عشق آتش و شرم بیمه زاری است عشق است چو شبر دل شکاری است

کی عسق ر سرم راه دارد دسپند چه کتاں بماه دارد

بآں دل زار و سینهٔ گرم لیلا چه کشید آخر ار شرم

رسوائی زیب عاشقانست در ز حر شکیب عاشقان است

ایں گفت دکرد پیرهن چاک چوں سایه فتاد بر سر خاک

هوش از تن او فراز رفته دل از نفی * در گداز رفته

شد ناله بلند تا به گردوں از دیده ربود موج جیحوں

بیچاره خسته گشت حیراں زیں گونه چو دید خانه ویراں

از خاک ورا کشید دربر بر تارک او نهاد معجر

از مشک و گلاب شست گل را داد از لب او حیات مل را

از رسم طمانیت دهن باز کرده بدو از بلند آواز

گفتا که ای باغ نوجوانی آرایش حسن جاودانی

کن اندکی صبر اندریں کار آساں شود ایں مهام دشوار

از وصلت یار شاد کردی فارغ دل زیں فساد کردی

یک چند بباش تا شود فکر هر وقت میار در زباں ذکر

زیں نوع سخن نمود بسیار بر خواست چو باد دایه ناچار

با مادر او سخن نهفته از دید و شنید خویش گفته

گلچهره شنید داستاں را در گوش ملک رساند آں را

شه گفت عجب که ایں چه بوده یک خواب دو جا چه رو نموده

گر راقم دفتران تقدیر کرد است بایں طراز تحریر

---

* صحیح بسکون تادی ـ

بر گشتن ما ازاں رقمہا　　ہرگز نہ شود بصد قدمہا
گر فاش شود سخن دناکام　　مرغوب ز راغب است بدنام

دم غیر رضا نمی تواں زد
پنجہ بقضا نمی تواں زد

دربیان رسیدن رسولان بادشاهان اطراف با تحائف برای خواستگاری مرغوب و جواب دادن ملک همام انہا را و طلب کردن تصویر راغب از پادشاه یمن

از شہرت پاک حسن مرغوب　　چوں گشت خرد ز حور مسلوب
دیوانہ شدند جملہ شاہاں　　گشتند چو جان خویش خواہاں
ہر یک ز برای خواستگاری　　وز بہر حصول کامگاری
کردند رواں رسول و قاصد　　در درگہ شہہ پی مقاصد
از نامۂ و از پیام ہر یک　　با باد صبا شدند ہمتک
یک خرمن مشک مغز تاتار　　یک تودۂ عود کوہ انبار
یک اقمشۂ * حریر و دیبا　　یک بستہ کش از سمور زیبا
یک رشتۂ از طروف الماس　　یک اشتر پر فروش پر طاس
زیں گونہ بسا بسا تحائف　　بیروں ز ازیں دگر ظرائف
پیش ملک ہمام بردند　　از ہر طرفی سلام بردند
شد شاہ ازیں رسول و سوغات　　حیرت زدہ از چنیں رعایات
از بہر نزول شاں مکاں داد　　ماہر ہمہ نزل میہماں داد
از جنبش دور چرخ فیروز　　یک چند گذشت از شب و روز

* جمع قماش - بمعنی جامہاو رخت و اسباب - (غیاث) معلوم نہیں مصنف نے گٹھڑی کے معنی میں کیوں کرلے لیا ہے -

روزی شده شاه چمن دایوان — در فکرت خویش بود حیران
گلچهره نه پیش شاه آمد — چون زهره به پیش ماه آمد
شه گفت باو ای که پریزاد — ناید بتو در دلم پری یاد
زن گرچه برنگ کهربا شد — افتد ز نظر چو بی حیا شد
او پردهٔ شرم را بر انداخت — بر دا محرم نظر در انداخت
در عشق فقیر بینوائے — هر لحظه بانگ های هائے
گیرم که او والی یمن شد — در تحت او کشور ختن شد
لیکن نرسد بپایهٔ من — او غنچه بود منم چو گلشن
شاهنشه الکہاے بینم — بخشندهٔ افسر و نگینم
هستم منم از نژادهٔ تور — از نطفهٔ بادشاه فغفور
اندیشه شده ست عاقد حال — کو هست ز کی منم ز حیپال
بنگر دمی اختلاف ما را — از بهر خدا خلاف مارا
در کفو قرابت است پیدا — این جا چه تفاوت است پیدا
گلچهره چو این تمام بشنید — راز ملک همام بشنید
خندید چو گل بروی شوهر — گفتا که توئی زما نکوتر
دانش آموز این و آنی — خوش نافذ امر خسروانی
مرغوب نه کرد هیچ تقصیر — این سر زده از حجاب تقدیر
در خواب گنه ز کس بر آید — تعزیر درو کجا در آید
گر شاه یمن ز تو کهین است — لیکن بدگر شهان نگین است
تعظیم سران نسل جمشید — وادب آمد بماه و خورشید
چه ایرو چه تور از فریدون — هستند دو گوهر همایون
اینها همه شاخ یک درختند — در میوه ز یک درخت بختند
آن حرف کنون چه کار آید — تقویم کهن بکار ناید

راهی که بود صواب برگیر	این نقش کهن بر آب برگیر
ناسک ره انتظام بسته	چون محتاجان بدر نشسته
بر خیز و صحیفه ساز گردان	دروازهٔ مهر باز گردان
پاسخ بنویس چون یگانه	با هدیهٔ رسم دوستانه
سوی یمنش روان کن امروز	این کار مبارک است و فیروز
تاخیر مکن که دقت آرد	دل را بهجوم رقت آرد
شه گوش بران بلند کرده	طوعاً کرهاً پسند کرده
از عذر مقاصدان شاهان	گفته کای دوستی پژوهان
گردید دهن زبان دگر جا	رفت است کف عنان دگر جا
درکاس دگر چمن نهفت است	گل در چمن دگر شگفت است
مهمانان تعجب فراموش	کردند جواب صاف چون گوش
نزدیک سران خویش رفتند	انچه که شنیده بود گفتند
شه کرد طلب شبیه راغب	آن عاشق پاکباز غالب
هم نامهٔ نامی جهان شاد	دربات جواب او فرستاد

دربیان فرستادن بهرام شاه تصویر راغب را نزد ملک همام و عاشق شدن او بران و شیفته گشتن مرغوب از سرنو بدیدن ان نقش و قرار یافتن نسبت از طرفین

نقاش نگارخانهٔ عشق	جادو رقمی فسانهٔ عشق
بر صفحهٔ این پرند گلرنگ	بر بست چنان طراز نیرنگ
کان شاه یمن مصوران را	صورت گر ناز پیکران را

* مصور - بکسرهٔ و آر ، پیکر کا قافیہ نہیں ہوسکتا

فرمود کہ جمع باہم آیند　پیش ایواں فراہم آیند
زاں جملہ یکی بسان بہزاد　در صنعت خویش بود استاد
از زور فنون کلک مانی　ارژنگ ربای دست مانی
چوں درفن خویشتن رسیدے　در برگ سمن چمن کشیدے
نقشے کہ ز خامہ اش برآید　در قالب مردہ جاں درآید
رسا می جادوانۂ او　از خوشہ نمود دانۂ او
در خوش نمط حریر سادہ　دنگاشت شبیہہ شاہزادہ
زاں گونہ کشید نقش صورت　ازوی سرموئے شد تفاوت
راغب چوں دید صورت خویش　زد بوسہ یکے بہیئت خویش
بہرام ملک شبیہ شہزاد　نزدیک ہمام چیں فرستاد
خاقان جہاں چو دید تصویر　بر نقش ملک ز نور تخمیر
چوں غنچہ نخست بود مقبوض　شد حجت او زنقش منقوض
دشگفت چو گل دلش دراں دم　زد خیمہ بروں ز خاطرش غم
عاشق شدہ در حمال راغب　شد حسن دلیل حال راغب
گفتا کہ اگرچہ من بزرگم　مانند فلک بخود سترگم
ز انساں بکفم رسد چو خورشید　شکر است براں بہار امید
گویند دراں خجستہ ایام　دستور ہمام نیک فرجام
ی بود چناں کہ ار سلاطین　تصویر کسی رسد بتزئین
می برد بپیش دختر خویش　می‌داد بدست اختر خویش
امید بآں کہ گر پسندد　با او در خود بہ عقد بندد
لیکن نظری نہ کرد مرغوب　زاں نقش یکی نہ گشت مرغوب
افگند فرو زچشم ہر یک　گردید ازاں دلش مشبک

چون چشم به نقش راغب افتاد — بر خواست ز سینه آه از یاد
چو سایه بفرش سر فگنده — از جان بشبیه گشت بنده
زان بادهٔ تند رفت از هوش — از هستی خویش شد فراموش
بعد از دم چند در تگ و تاز — آمد بمقام خویشتن باز
وا کرد نگاه مهر تاثیر — در پردهٔ شرم شد ز تصویر
زان گونه خجل شده پری زاد — گویا که عروس پیش داماد
انگاه بدید سوی مادر — افشاند گهر بروی مادر
کین دزد منست و دشمن من — در خواب شده است رهزن من
غارت گر نقد دل همین است — خوار افگن مشت گل همین است
در پردهٔ سینه طائر دل — از خنجر اوست نیم بسمل
گلچهره چو دید حال دختر — بشنید چنان مقال دختر
گفتا بملک دمی نظر کن — بیمار مرا دوا دگر کن
چون نبض دلش شناختن بود — اکنون نه دهد توقفش سود
فرمود ملک بکار پرداز — تا برگ سفر کند بهم باز
از زیور و از جواهر آلات — از خیمهٔ و پردهٔ سقرلات
بسیار تحائف دل افروز — رشک افروز بهار نو روز
هر یک به بها خراج کشور — در قیمت از ستاره بهتر
همراه خواص چند درگاه — بودند همه مصاحب شاه
نزدیک شه یمن روان کرد — بر دولت دوستی نشان کرد
گردید قرار این که شهزاد — کان زبدهٔ خاندان امجاد
از ملک یمن بچین رسد گر — با او بشود زفاف دختر
از بهر وزیر زاده یکسر — صد خلعت و اسپ و لعل و گوهر

ناسک بپزرفت دخش فغفور بوسید زمیں و گشت مسرور
آں عہد امید کرد ایجاب گردید بسے چو سبزہ شاداب
گشتند ازو وداع یکسر بر سمت یمن دلیل و رہبر

دربیان غلبه نمودن عشق بر راغب بعد رفتن ناسک و اشفته ماندن شاهزاده از استیلاے اُں

گویندۂ داستان راغب جویندۂ راز آں مطالب
از طوطی خامۂ شکر بار زینساں برداشت بند منقار
کآں عاشق مست بادۂ غم گلچیں بہار دیدہ نم
می بود در انتظار ناسک در خویش امید وار ناسک
در آمدنش درنگ چوں شد دل از غم عشق یار خوں شد
از دست عنان صبر رفته ناچار بجنگ جبر رفته
در یاد بت پری وش خود جنگید بہ بخت سرکش خود
گہہ بر سر و سینہ دست می‌زد گہہ سر بہ زمین پست مے‌زد
چوں لفظ سرشک گرم از غم چوں آتش پارسی لب ازدم
از نالہ گلوش شاخ در شاخ آهش بسحاب رفت گستاخ
چوں دود جگر ز لب بر آمد در سینۂ سنگ تب بر آمد
گاہے ز ہلال بدر می‌جست رنگ از رخ لعلگو نہ بشکست
گہہ ابر سیہ بر آفتابش از سنبل تر بگل نقابش
شاهی بہ تباہی از جنونش چوں لالہ پیالہ پر ز خونش
خورشید بغرب چوں نگوں شد در چشمۂ آب نیلگوں شد

در حجرهٔ تیره خاک رفتے — از نوک مژه گهر بسفتے
می گفت که اے فلک چه کردی — زینسان بمغاک غم چه بردی
پروردهٔ ناز بود جانم — آسوده ز چرخ در امانم
ناگاه چه رنگ باختی تو — بر بستر من چه تاختی تو
شبخون زدی برمن غریبی — کردی چه ستم به بے نصیبے
دشمن شده دشمنی چه کردی — رهبر شده رهزنی چه کردی
گاهی نه بتو دو چار بودم — نه باتو گهی دو چار بودم
در معرض پر عتابم از چه — چون بیهوده خرابم از چه
من پیش تو از سلوک میرم — نیکی کنم و بدی بگیرم
این از چه بود بدور عالم — انصاف نهان شده مگر هم
نیکی به بدی نه گشته دمساز — نیکی کن و هم در آب انداز
باتو نه ستیزه داشتم من — تخمی به بدی نه کاشتم من
بامن به خصومت از پئی چیست — زین گونه حکومت از پئی چیست
بیدادی و دادگر نه گشتی — بر تیر بلا سپر نه گشتی
تو خود چو فرشتهٔ نه ابلیس — لیک ابلیسی بکار تلبیس
کهتر شده این چه بد نمودی — خود را ببدی پسند نمودی
افعی به بدی چو کرد آهنگ — هرجا که (رود) بسر خورد سنگ
شیطان بدغا رسید چون غول — خورد از سر هول ضرب لاحول
تو بیش نهٔ ازین دو چنبر — روزی بزمین در آی از سر
چون صبح دویم نظاره می‌کرد — جیب شب تیره پاره می‌کرد
از غصهٔ جگر دو نیم کرده — آویزش با نسیم کرده
کای پیک جهان نورد یکتا — وی قاصد تیز گرد هرجا

داری بنظر پری رخاں را / سیمین‌بر ماه طلعتاں را

حاسان مرا دو دیده باشی / گل از رخ او تو چیده باشی

من کنده به بارده نشینم / تو بینی و من ورانه بینم

تو گرد سرش نسار کردی / پیرامن آں نگار کردی

هم گوش کنی تکلم او / چوں گل شوی از تبسم او

من خود چه بلا گناه کردم / املاک کسے تباه کردم

با خانهٔ حور غارنیدم / یا در بر ماه آرمیدم

باری بکدام جرم گیری / ایں عذر زمن نمی پخیری

انصاف نه شد که هست بیجا / تو پیش وی است و من در ایں جا

باری زمن جگر تراشے / یکبار بکن ورا تلاشے

بر عادت خویش پیش او شو / از سر بزمیں او فروشو

باید که پیام من رسانی / از عجز سلام من رسانی

از حادثهٔ منش خبر کن / از دیدهٔ من برو نظر کن

از من بقدوم او بنه سر / سر تا بقدم فراز بگذر

بنگر بچه حالت است آں ماه / دارد بکدام عرصه بنگاه

با ما و من است در دل او / یا در دل غیر منزل او

دانم که بغیر من بدیگر / دل کی دهد آں بت ستمگر

وز دیدهٔ نظر بسوی او بیں / انگشتریم بدست رنگیں

دارد ز نشان من در انگشت / ظاهر شودت چو واکند مشت

انگاه چو گل دریده دامن / چوں بادصبا رود به گلشن

از یاد قدش نظیر شمشاد / از سینه کشیدی آه و فریاد

از شوق گرفتی در برش تنگ / کردی سو بوسه نیز آهنگ

گل را بشبیه عارض او گشتی ز جنون معارض او
آں عقدۂ دیدۂ مکحل از عبهر داغ می شدش حل۔
چوں بر سر جوئبار رفتی با دیدۂ اشکبار رفتے
حیحوں ز سر شک آب مے خورد سیحوں هم پیچ و تاب مے خورد
هرکس بامید می شتابد سر را ز امید بر نتابد
ایں دهر نه کس نه سا زوار است مینائے فلک چه سنگ بار است
هاں شیشۂ خویشتن نگهدار از سنگ بود بشیشه آزار

دربیان آمدن ناسک نزد بهرام شاه و روانه شدن راغب طرف شهر ختن

یک چند بریں گذشت ایام ناسک آمد بنزد بهرام
زاں گونه شه از نشاط بالید در جامۂ خویشتن نه گنجید
راغب چو مراد قلب خود دید آمد بشعور و شاد گردید
باز آمده آب رفته در جو آمد بسرش زمان نیکو
رنجی بخوشی مبدلش شد غم از عشرت ممثلش شد
بهرام رسید کاں چیں را واں مژده رساند نازنیں را
از زیور و خلعت و جواهر از گنج زر و قماش فاخر
پدرودنمود سوی جیپال نزدیک همام نیک اعمال
خود برگ سفر نمود موجود گردید تمام اُنچه فرمود
صد زورق زر نگار رنگیں چوں کشتی آفتاب زریں
خم چوں خم ابروان خوباں محراب عبادت بزرگاں
قرباں برو ماه نو دو صد بار هرخانه چو برج چرخ دوار

هر عرفه چو منظر درختاں چوں منزل ماه نور افشاں
یا مهر تحلم رگیساں نو نیست ز کلک خوش نویساں
در حکم شهیس ز اسباب آماده شددند در رخ آب
سوغات شگرف رسم شادی سامان سرای کیقبادی
از (بهر) صلاح نوردیده چندی ز خواص برگزیده
حکما و منجمان دیرین خوبان گهرفشان شیرین
رستم منشان خصم افگن ندمای ظریف شکرین فن
دیگر همه چیزهای لائق یک بر دگری بوصف فائق
ناید بزبان کلک تحریر بیروں بود از حصار تقریر
بردند بکاخهاے چوبیں دریا شده زاں بهار رنگیں
شه با همهٔ قبائل خویش با معتمدان خیراندیش
چوں ابر رسید بر لب بحر چوں خور افروخت کوکب بحر
ایں خرمی که بدل جاں بود گرچه بضمیر همگناں بود
لیکن دل والی یمن را آں شمع بساط انجمن را
می‌سوخت نهاں ز آتش غم از فرقت پور دیدها نم
راغب بحوالهٔ خدا شد از مادر و از پدر جدا شد
بوسید زمین خدمت شاں افتاد بپاے عزت شاں
شه نیز کشید در بغل تنگ جاں در تپ و دل بناله همرنگ
شهزاد درون کشتی آمد گوئی که بعشق پشتی آمد
شه گشت نه بخت خود ستیزاں مانند سحاب اشک ریزاں
چوں اشک نه ریزد از خرابی خورشید گرفت برج آبی
تنها نه بلا بود جدائی مرگست که بعد آشنائی

گویند مهاجران جاهد الموت و الفراق واحد

این زهر بکس مباد هرگز این قهر بکس مباد هرگز

هر کس که درین بلا فتاده چون شمع در آتش ایستاده

در دهر بدون این مصیبت دیگر نبود بحق عزت

این برق اگر بکوه افتد آنهم ز سر شکوه افتد

ای چرخ بغم عنان توان تافت دود از دل ابجدی توان یافت

او خستهٔ ناوک جدائی است آشفتهٔ رنگ آشنائیست

تلخی کش زهر روزگار است در پنجهٔ دهر دد شعار است

از شمهٔ راحت زمانه در خواب نه دید آن یگانه

محو چمن خیال عشق است پامال ره خیال عشق است

چون دایه بعشق مرورا دید از خنجر عشق ناف ببرید

در بیان غرق شدن زوارق در دریا و بر آمدن راغب بدستیاری تختهٔ بر ساحل بحر

سازندهٔ این نوای جانسوز بربط زن نغمهٔ جگر دوز

زین گونه کشید بانگ ناله از سینه نمود داغ لاله

کان جمله زوارق ملک زاد میرفت بروے آب چون باد

چون عمر کهن خیال هستی گاهی بفراز و گاه پستی

رفتند بهم بسطح دریا رایت زده بر سر ثریا

ناسک برکاب شاهزاده چون سرو بپا در ایستاده

از رونق چمن و از دیارش از گلشن شاه و از بهارش

از ناز و کرشمه های مرغوب از حسن دمی فریب محبوب

از سیم تنان لعبتانش — از سرو قدان گل برانش
می‌کرد حکایت دل افروز — تا روز شدی شکایت روز
چون زورق خورشدے بگرداب — مہہ کشتی خود کشیدے از آب
می‌بود دگر ترانہ شب را — افسانہ نواز مہر لب را
بر کردہ روایت نو آئین — می‌کرد ز قصۂ سلاطین
گاهی ز پری رخان رقاص — بودے ہمہ گرم مجلس خاص
نقال ظریف نرم گفتار — می کرد گہی کمال اظہار
شہزادہ بایں . (خرم) — می رفت بخاصگان ہمدم
جز یاد پری‌وش دلارام — یک ذرہ نبود غم ز ایام
هر روز زمیں کہ در کشیدے — قربت بمراد دل رسیدی
نزدیک شود چو منزل وصل — گردد چو زگال آتش فصل
از گردش اختران بد خواہ — وارد شدہ زخم چشم ناگاہ
رفتند زوارق سبک خیز — در زیر زمین جوش انگیز
گشتند نہاں درون غاری — کاں بود نہاں بکوهسارے
در زلزلہ هر یکی چو سیماب — آرام نداشت بر سر آب
گفتند بہم گروہ ملاح — دور است ز کف عنان اصلاح
کیں غار نہ در بر زمین است — تا تحت ثری کمیں کمین است
فوارہ صفت بچرخ اخضر — موجش ز نشیب برکشد سر
ایں ورطہ قریب شصت فرسنگ — دور است و تمام دامن سنگ
در آب عمیق بحر سوراخ — بشگاف دماغ کوہ گستاخ
سازندہ شدند حملہ کشتی — از سنگ جبل گرفتہ پشتی
( ) ازیں غار بر شدی آب — میر . . . فرو بگرداب

زین گونه نهان جدا جدا شد   معلوم نشد که آن کجا شد

از یک دگرش اثر نبوده   زان رفتن شان خبر نبوده

رفتند تمام در ته آب   در آب شدند جمله غرقاب

جز کشتی شاهزادهٔ راد *   آنهم پئی شان براه استاد

راغب چون دید حالت خویش   از بخت سیه ملالت خویش

گردید رجوع سوی خلاق   دارای جهان و شاه آفاق

کای نور چراغ خانهٔ دل   آسان کن کارهای مشکل

تو دانی و من ترا چه گویم   از ره شده ام ترا بجویم

راهم نه شود بسوی بختم   دل تا جگر است لخت لختم

بر گشته ز راه مکنتم من   سر گشتهٔ دشت نکبتم من

نه یار ببر نه یاورم کس   درمانده و بیکسم دگر بس

از مادر و از پدر رمیدم   درآرزوی صنم دویدم

آخر نه شدم رفیق آنها   چون فرزندان شفیق آنها

نه وعدهٔ این صنم وفا شد   از چرخ برین بمن جفا شد

اکنون که بود بجز تو دیگر   تا من ببرم پناه یک سر

این گفت و کشید نالهٔ زار   بگریست زار زار بسیار

چون کرد کشش کمان ضمیرش   شد بر هدف مراد تیرش

دو ماهی سهمناک چون کوه   سر کرد برون ز آب انبوه

یک کوچک و دیگری بزرگش   در قوت ازان بسی سترگش

از بهر شکار کوچک آمد   مانند جوان بکودک آمد

در کشمکش دو هول جانکاه   پر بست سحاب بر هوا راه

---

* ای جوان مرد - (مص)

پیچید بخار آب ز انسان   در مغز فلک برون ز امکان
ظلمت زده چترچون شب تار   گم گشت ز تاب روز اثار
از صدمهٔ موج آب گرداب   کشتی بشکست اندران آب
یک تختہ ازان نصیب راغب   می بود رسیدزان مصائب
غلطان غلطان چو در یکتا   آمد بلب مغاک زانجا
چون ماهی مرده ز افت چند   بر ساحل بحر رخت افگند
ای دجلهٔ نیلگون گردون   وی بحر نهنگ چتر پرخون
در ورطهٔ تو چه پیچ و تاب است   صد نعش نهان بیک حباب است
هر موجهٔ تو چو اژدهاے   در هر جوشی دو صد بلاے
صد گونه جفا حفا نمودی   کشتی کشتی فرو ربودی
از تو نه رسد بدون نقصان   نقصان بدر تو هست رقصان

دربیان گرفتار شدن راغب در دست سیاهان حبش و فروخته شدن بدست مهرخان سوداگر ملک تبت

راغب چو ازان محیط خونخوار   آمد بکنار لاغر و زار
زان نادره بازی مشعبد   زان خدعهٔ گنبد زبرجد
گه حسرت و گاه شد بحیرت   می سوخت گهی ز برق غیرت
نه دولت و نه رفیق همراز   نه زاد سفر نه بخت دمساز
می بود ازین سبب جگر چاک   می ماند همیشه سخت غمناک
میرفت بوادی خطرناک   چون پیغوله بسر زده خاک
جز اشک نبود آب برلب   جز قرص فلک نه روز و نه شب

در هر قدمش دو صد بلا بود   زین گونه برنج مبتلا بود

بگذشت برین نمط چهل روز   هر روز یکی قیامت افروز

روزی بدم ستم کشیده   در زیر درخت آرمیده

گردید دراز ورفت تابش   چون سایهٔ شب ربود خوابش

ناگاه زمردم حبش چند   زان گوشهٔ دشت هول پیوند

پیدا گشتند همچو دیوان   چون غول درین زمین نمایان

شهزادهٔ خفته بخت در خواب   اصلا خبرش نبود زین باب

دیدند ز دور همچو خورشید   روشن کن روزهاے امید

بردند گمان که آفتاب است   بر خاک رسیدن از چه باب است

از تاب رخش چو گل شگفتند   چون گنج ز خاک بر گرفتند

چون گلدسته بخدمت شاه   بردند براى خواهش جاه

چون شاه نگاه خود برو کرد   حیرت زده گشت و سر فرو کرد

سر تا بقدم ز حسن معمور   ناید بنظر چو چشمهٔ نور

گفتا ز کجا است این ستاره   آمد برمین پئی چه چاره

از گلشن کیست نونهالش   از مطلع کیست این جمالش

کردند مزوران * بدکار   از نوع دگر سخن نمودار

کین طفل غریب نیک تصویر   آمد بہ بہاے ما ز کشمیر

سوداگر آن بلاد رنگین   میداد باجتیاع سنگین

گر خسرو ما پسند سازد   ما را بنوازشی نوازد

شه گفت خریدنش ضرر نیست   کشمیری غلام خوبتر نیست

دوراند ز مهر اهل کشمیر   دارند بسی بخویش تزویر

* مزور = دروغ گو و مکر و فریب کنده (غیاث)

ایں رنگ چمن صفا ندارد بوی ز گل وفانه دارد
آں تیره دلاں چو ایں شنیدند داماں رضا ازو بچیدند
بردند بکاروان تبت دادند بمیر خاں تبت
بر درهم چند آں شه جاں رفته بکفش چو ماه کنعاں
آں سرو قد مه شکرخند شد بنده ز بند در هم چند
یا رب چه بود بهائے ارزاں از بهر پشیز † لعل رخشاں
گر هست بدهر ایں تجارت فرخنده بود چنیں تجارت
نگاه روانه کاروان شد چون تیر سبک تر از کماں شد
از بهر تلاش مشک ازفر وز بهر کنیزکان گلبر
از ملک حبش بصد تب و تاب شد سوی ختن برخت و اسباب
اینک ز فلک قمار بازی تو دریی ایں قمار تازی
آخر چه بری حصول زیں طاس کزخون جهاں پرست ایں طاس

دربیان فروختن میرخاں سوداگر راغب را بدست پادشاه ختن و عاشق شدن دخترشاه بر جمال راغب

از گنج سخن گهر فروشان زیں گونه شدند گوهر افشان
ایں قافله در ختن شد چون بادصبا دراں چمن شد
گردید بشهر خانه خانه از راغب و حسن او فسانه
کز دور رسید کاروانی آورد غلام دل ستانے
چون شاهد دلفروز کنعاں در رشک ازو گل گلستاں

---

† پول ریزهٔ کوچک که از مس باشد پیسه دمڑی وغیره (غیاث)

شمشاد بہ گل ز قامت او   مہ را بچنین علامت او

مانند ہلال خورد * سال است   چوں ماہ دو ہفتہ در جمال است

یاقوت لبش چو لعل شستہ   پیرامن گل نہ سبزہ رستہ

شاخیست مگر ز نخل شاہی   پروردۂ سایۂ الہٰی

یا ہست فرشتۂ سماوات   آمد بزمیں پئی ملاقات

زیں شاں شدہ ہر یکی سخن گو   زاں مظہرحسن و شکل نیکو

حتی کہ ملک ازاں بر آشفت   از غیرت خویشتن چنیں گفت

کیں شہر ختن جہان حسن است   بل معدن گوہران حسن است

آنچہ کہ دریں سواد بستاں   پیدا شدہ چوں گل گلستاں

نو بادۂ گلشن جمال است   در باغ کمال نو نہال است

فرمودٔ کہ جملہ خوبرویاں   آیند بہم بہ پیش ایواں

گشتند منادیاں بہر سو   کای سرو قداں عنبریں مو

بانقش و نگار نو بہاری   با ناز و ادای گلعذاری

از خانہ بروں صف قیامت   بندند بہم باستقامت

گشتند بتان ماہ پیکر   یک رنگ ستادہ چوں صنوبر

راغب بہ عماری شتر شد   براوج فلک بسان خور شد

از ہر طرفش پری نژاداں   گشتند براں خیال قرباں

زاں حسن نظر بچشم فرسود   کارایش بزم عنصری بود

شہ گشت خجل ز دعوی خویش   یک ذرہ نہ گشت داوری بیش

---

* صحیح خرد ۔

بروفق مراد میر تاجر از گوهر و مشک عنبر وزر
داده ببهاش تودہ تودہ آں شاہ غلام را خریدہ
راغب بغلامیش در آمد زاں جا بجناب دختر آمد
چوں دختر خسروختن دید کاں غنچہ برنگ صد چمن دید
عاشق گردید در جمالش دل بست بگلشن وصالش
میخواست کہ کامیاب گردد زاں نور چوں آفتاب گردد
گوید بہ پدر نہان خود را یابد ز رضاش جان خود را
شربت خورد از لب شکرخا سازد بغلام چوں زلیخا
از عقد باو قمار بازد در لہو و لعب شریک سازد
آری بدماغ چوں رسد عشق دل را بشکنجہ میکشد عشق
دورست ز کفر عشق سرکش در پنبہ کجا بماند آتش
دارد چہ علاقہ جان بلبل گردید نثار بر سر گل
پروانہ بلا مناسبت هست بر فرق چراغ چتربر بست
با عشق نسب چہ کاردارد ایں بادہ دگر خمار دارد
نیک است غلام پیش کارش شرم است کنیز جاں نثارش
راغب کہ نصیب اوست فریاد چوں مرغ اسیر دام صیاد
از جام رحیق یاد مرغوب از هستی خویش بود مسلوب
میدید طریقۂ کواکب آئین و فای ایں کواعب
چوں عمر دوگاں دوگاں دویدن چوں لعل دہای خویش دیدن
گاہے لب او بخندہ چوں گل گاہے بخمار خویش چوں مل
می بود ولی نظر بہ گردوں کاں شیشہ نہد گلاب با خوں

دربیان رهائی یافتن راغب از قید شاه ختن و ملاقات او باآں درویش که بهرام شاه را ثمرۂ مراد داده بود و عنایت کردن او کلاه سر خود راغب را

قفلے که بود در انسدادش — پیدا نه بود ره کشادش
از قدرت کارساز دل خواه — در دست آید کلید ناگاه
چوں مادر دختر فسوں گر — دانست چناں خیال دختر
اندیشه گرفت دامن دل — گردید چو مرغ نیم بسمل
نا کرده درنگ آں نکوکار — با شوهر خویش کرد اظهار
شه زیں سخنش بحیب سرزد — نشتر نه سر رگ حگر زد
از غیرت آنکه او غلام است — نه قابل عزو احترام است
ایں حره باو چساں بسازد — ایں بازی بدچه رنگ بازد
چوں دختر پادشاه طیموس — بر گشته ز دودمان ناموس
تاریخ نویس ایں زمانه — دارند هنوز بر نشانه
ایں طرفه که آں غلام نیکو — گاهے نه نمود میل با او
پیوسته بگریه کار دارد — از خون حگر نگار دارد
آه دم سرد آں شرر بار — چوں شعله رود بچرخ دوار
ایں از که بود تظلم او — بسته است درو تکلم او
شاید به کسی گرفت خوئی — الفت دارد به ماه روی
ایں حمله نشان عشق باشد — بی عشق نه کس حگر تراشد
من خواب دریں ولا بدیدم — چوں غنچه نفس بخویش چیدم
دی گفت چنیں بمن بزرگے — مانند ملک بسے سترگی

کیں بندهٔ حق که نو خرید است — در کار گه خدا مرید است

آزاد بکن که اجر یابی — زیں امر بخیر سر نتابی

چوں چشم ز خواب وا نمودم — زیں در بکسی نه لب کشودم

ایں گفت و بخواند سست جانرا — آں کشتهٔ تیغ آسماں را

آزاد نمود بهر یزداں — در راه خدا چه کرد احساں

راغب چو دریں زماں فرصت — از شاه ختن گرفت رخصت

چوں مرغ قفص شکسته برجست — بر پشت نسیم رخت بربست

می رفت دروں بادیه گرم — می خورد ز رفتنش فلک شرم

نه ره نه سراغ راه حائل — ص، سنگ ستم بسینهٔ دل

ناگاه باتفاق گردوں — وارد شده درمیان هاموں

می دید نظر نموده از دور — رخشنده چو مهر کلبهٔ نور

نزدیک قدم قدم فرا رفت — ترساں ترساں سوی سرا رفت

درویش دراں بساں خورشید — زانو زده بر سریر جاوید

فارغ ز جهاں نشسته دروے — در بررخ خلق بسته کروے

از زانوی خود مراقبه داشت — بایک رنگی مکاشفه داشت

راغب ز خیال یار خسته — پیشش استاد دست بسته

دید از دم چند آں خدا مرد — بر روی شکسته دل نظر کرد

دانست که ایں هماں ولد هست — کز من به شه یمن سند هست

زاں برکه زمن گرفت خسرو — بشگفت ازو چنیں گل نو

لیکن ز تجاهل شگرفش — پرسید ز مهر حرف حرفش

گفتا تو کهٔ و از کجائی — در جای چنیں بلا چرائی

کس را گذری دریں مکاں نیست — از نوع بشر دریں نشاں نیست

از جنس پری کسی در آید	از هول بزیر پا سر آید
تو بهر چه آمدی درین جا	واگو ز چه واشدی درین جا
شهزاده بگفت قصهٔ خویش	از اول و آخرش بدرویش
کای من پسر شه مهینم	بر خاتم جم یکی نگینم
در ملک یمن سریر دارد	افزون ز دو صد امیر دارد
بهر من خسته دل بهامون	گردید بسی برنگ مجنون
آخر بجناب پاک درویش	بر خورد و فگند سر فراپیش
او یک ثمر لطیف در داد	زان ذائقه مادرم مرا زاد
بگذشت برین چو چند سالم	شد در چمنم قوی نهالم
آمد شبی دختر شه چین	در خواب من غریب غمگین
من در پئی او خراب گشتم	با کشتی خود در آب گشتم
از جور حبش ختن بدیدم	صد جا ستم زمن بدیدم
با وصف چنین مصیبت آگین	معلوم نه شد که شد کجا چین
این گفت و بپای او در افتاد	از ریش جگر کشید فریاد
درویش ز گفتهٔ ملک زاد	از اشک فشاند آب برباد
بر کرد کلاه خود ز تارک	گفتا که بگیر این مبارک
تو غیب شوی بسر گذاری	حاضر شوی گر ز سر برآری
چین است هنوز راه دو ماه	خوش رو که خدا ترا ست همراه
ایام حوادثت سر آید	مقصود تو زود سر برآید
راغب ز گدا کلاه شاهی	چون یافت گذشت از تباهی
از مطلع آفتاب امید	آمد بنواح چین چو خورشید

در بیان مرخص شدن راغب از درویش صاحب کمال و رسیدن او در شهر چین بدستیاری پری نژادان

خوانندهٔ قصه های شاهان داننده راز کج کلاهان

می‌گفت چنیں که آں ستم کش دیوانه وش رخ پری وش

از خدمت آں فرشته پیکر چوں یافت کله برنگ افسر

گردید ز خورمی مرخص وزلوث تفکرش ملخص

می‌رفت درون کوهسارے چوں بادصبا بدست زاری

از زخم تراکم درختاں مجروح شده چو تیره بختاں

در سایهٔ قیر گون وادی چوں شیررواں بدون هادے

گهه بر سر خود کله کشیدے چوں سایه بدیو بدرمیدے

گهه کژدم اژدهای خونخوار رفتی بفراز باد کردار

غائب شدی چوں بلا رسیدی حاضر شدی چوں فلاح دیدی

زیں گونه بزیر پا منازل یک ماه کشید از تپ دل

در ماه دویم گذشت روزے در دامن کوه دل فروزے

میدید بهار دل ستانی ازوی ارم است داستانی

هر جا گل و لاله بود همدوش ایں سینه نمودواں بنا گوش

آغوش کشاده سرو گستاخ افگند نقاب غنچه از شاخ

یک چشمه دراں ز آب معمور در تاب نظر چو چشمهٔ نور

چندی ز بتان سیمزاداں از سرو قدی پری نژاداں

مانند گهر در آب بودند رشک دل آفتاب بودند

گردیده قمیص دور از بر عریاں بدنش چو لولوی تر

شهزاده چو دیدگان گلستان　　کردند تمام آب بستان

بر فرق زده کلاه درویش　　شد بهر نظاره اند کی پیش

گلگون بدنان حور سیما　　در موج شدند آب پیما

این آب زند بروی دیگر　　وان بررخ این فشاند کوثر

مشغول همه در آب بازی　　غوطه زن آب بے نیازی

راغب لب آب چون صنوبر　　پوشاک بتان کشیده دربر

شد منتظر خروج آنها　　گردد بچه سان عروج آنها

القصه پری نژاد چالاک　　دیدند که غائب است پوشاک

گشتند بخود بسی پریشان　　زین غصه شدند سینه ریشان

شهزاده ز سر کله کشیده　　گردید چو ماه چار دیده

در لابه شدند کای ستمگر　　این چیست که از تو گشت اظهر

از ما بکسی اگر گرائی　　داری بخیال آشنائی

بر گو که نیاز تو نمائیم　　از نسبت خویش آزمائیم

ورنه بدگر خیال باشی　　در بند دگر مآل باشی

بندیم کمر بوفق رایت　　افتیم چو سایه زیر پایت

شهزاده چنان جواب در داد　　کای سیم تنان پاک بنیاد

من بند بجان ز کس ندارم　　نه بررخ کس نظر گمارم

من طالب یار خویش هستم　　از بادهٔ او همیشه مستم

این دست نیاز من ز عالم　　رستن ز بلای وادی غم

منت ز شما توان کشیدن　　از لطف شما به چین رسیدن

گفتند همه که جان نثاریم　　این امر به چشم خود گزاریم

زین برهنگی اگر کنی دور　　آئیم بکار تو چو مزدور

شهزاده بداد لبس شاں را   در جامہ کشید گل بتاں را

آنها چو چمن بخود شگفتند   بر بال خودش سبک گرفتند

هرباد چو باد بر سر چیں   گردند رها بیک در چیں

راغب چو دیار یار دیده   شهری که پر از بهار دیده

از خون و ملال دهر آلود   می کرد هزار شکر معبود

در بیان سکونت ورزیدن راغب در خانهٔ گلفروش مرغوب و فرستادن انگشتری اورا اندرون طره گل در خدمت اں دلبر مرغوب

راغب چو رسید بر در چیں   بیروں شده از جبیں او چیں

بشگفت چو گل بتازه روی   یافت از سر نو دگرنکوئی

از رنج سفر گرفت آرام   شد دور ازو فریب ایام

آسود ز گردش زمانه   آمد به نشاط جاودانه

بر وضع قلندران محجوب   در خانهٔ گلفروش مرغوب

افگند بساط استقامت   پوشید ز شاں خود علامت

چوں بو بدماغ گل نهاں شد   چوں در بصدف بصد اماں شد

گه بر سر خود کله کشیده   چوں سرو بباغ شد دمیده

می کرد نظاره گل رخاں را   می جست هماں عزیز جاں را

گاهے بنگار خانه رفتی   در یاد مه یگانه رفتی

گاهے بسرای شاه فغفور   رفتی پئی جستجوی آں حور

گاهے بکنار آب مے شد   آتش زن آفتاب میشد

کاں نیر حسن انتخابی   جاکرده بود به برج آبی

گاهی شدی در دل شب تار کافتد بنظر مه ستمگار
لیک آن مه دودمان فرخ در چشم نه شد چو حان فرخ
هر چند نمود سعی حاں کاه نامد بظهور تاب آں ماه
راغب چو گزشت زاں تمنا صورت نه گرفت آں تمنا
بر داشت ازاں تلاشها دست با مادر گلفروش پیوست
بر بست باو اساس الفت تا دور شود ز خویش کلفت
می کرد سخن زهر بهانه می حست ز تیر او نشانه
آں سادہ عجوز سال خورده راز از دل خود باو سپرده
گفتا که شه قلمرو ما شاهنشه ملک خسروما
دارد بحریم خویش دختر رخ چوں گل و قامتش صنوبر
چوں غنچه هنوز نا شگفته در پرده ز باد رو نهفته
برجیس کنیزک کهینش ناهید نثار حرحبینش
از پرده بروں نیاردش سر ترسد که فتد بچشم اختر
در روز ز آفتاب ترسد چوں شب شود از نقاب ترسد
دایه که خجسته هست نامش از شیر دهی شده است مامش
آغوش و یست مسکن او اندر بر اوست مامن او
اکنوں یدرش که نامزد کرد با پور شه یمن سند کرد
شهزاده اگر رسد بریس در یابد شرف زفاف دختر
من گل ببرم برای آں باغ در سینه نهم چو لاله زو داغ
هر شام و صبا روم بر او بوسم بمراد دل در او
راغب چوشنید داستانش وز رفتن زن بر آستانش
نوعی ز طمانیت بر آسود ز الایش یاس دل نیالود

آشفتهٔ دسکر نگاری — سر گشتهٔ دست اضطراری

یابد چو نشان یار جانی — گردد داو تازه زندگانی

گویند که راغب پریشان — خاطر غمگین و سینه ریشان

در وقت گذشتن وطن را — آن گلشن تازهٔ یمن را

در بازوی خود شگاف کرده — این خانه ز رنگ صاف کرده

آن خاتم یادگار جانان — می کرد چو در بدرج پنهان

روزی یعنی آن دست ستم کش — در کرده نگین ز بازوی خویش

در طرهٔ گل نهان نموده — زین طالع خویش آزموده

آن زنگهٔ گلفروش غافل — زین تعبیه بود سخت جاهل

بر عادت خود بلا تامل — گلدسته به پیش خرمن گل

می برد و سپرد و باز بر گشت — زین رمز بکس خیال نگذشت

این عشق چه ترک تازداری — در پرده چه رنگ سازداری

نیرنگ ترا خدا نباشد — صحرای تودی دوی نباشد

در راه تو هست بس خطرها — ترسند ازان خطر نظرها

یک گونه نهٔ بحال عاشق — آسودهٔ از مآل عاشق

کندیدن کوه جان بناخن — چون سنگ فتادن از فلاخن

شد نشهٔ اولین جامت — آخر چه بود زهی قیامت

دربیان برآوردن مرغوب انگشتری را از طرهٔ گل و استفسار کردن احوال راغب را از زبان پیرزال گل فروش -

چون مالک ملک خاورستان — رونق افروز کشورستان

آمد ـ چو شه پری نژادان — بالای ـ سریر بامدادان

مرغوب ز خواب گشت بیدار　　　نشگفت چو گل درون گلزار

مانند بتان سحر سازان　　　میبرد ضمیر عشق بازان

نزدش همه گل رخان رسیدند　　　پیرامن ماه صف کشیدند

آن سرو ریاض جان عالم　　　آرایش باغ حسن آدم

می کرد نظارهٔ طرهٔ گل　　　می یافت نشاط زان چو بلبل

ناگاه فتاد رشک اختر　　　بر دامن آن بت فسون گر

چون دید فرو که خاتم است این　　　غارت گر هوش عالم است این

بشناخت که این نگینهٔ من　　　می بود چو جان بسینهٔ من

در خواب شبی بیار دادم　　　او را یتی یادگار دادم

دل زان مه سیمبر گرفتم　　　ازوی عوض دگر گرفتم

این خود ز چه رو رسید این جا　　　چون غنچهٔ بردمید این‌جا

ثعبان فلک ر بلع * یکسر　　　این مهره فشاند باردیگر

یاگاو غضنفرین دماغی †　　　افگند ز مغز شب چراغے

یا مقصد این دل شکسته　　　شد جای دگر خراب و خسته

یا دزد ز دست او ربوده　　　بروی در رنج را کشوده

یا نوع دگر گذشت برو ے　　　اصلی رنگش نماند دروی

یا او چو صبا گذر نموده　　　این جا نچمن مقر نموده

اما چه بود بایں شتابی　　　آید به من بایں خرابی

بر گشته ز عقل همچو مجنون　　　این جا برسد جگر پر از خون

دل نیز درون سینه یا رب　　　در می جهد چه روز و چه شب

چون گوهر عاج هست بے آب　　　جنبش دارد برنگ سیماب

---

* درو بردن چیزے را نگلو ـ نگلنا ـ (غیاث)

† گاوے که دماغش مثل دماغ غضنفر یعنی شیر باشد ـ

معلوم شود که یار هادی ... این‌جا آمد بسر گرانی
در خانهٔ گلفروش ساکن ... گردید شه خجسته باطن
ورنه زچه رو بطرهٔ گل ... خاتم آمد چو شام در مل
آں خانهٔ پیرزال دانم ... شد مطلع آفتاب جانم
زیں گونه بخود خیال بربست ... تا زورق آفتاب بشکست
شد شام بگفتگو هویدا ... گردید عجوز باز پیدا
از زیور گل طبق بدستش ... حیران ز دم بلند و پستش
از ضعف قدم قدم کشیده ... نزدیک پری صفت رسیده
بر عادت خود بسے ثنا کرد ... از مهر دروں در ادعا کرد
گلدسته به پیش آں گل اندام ... آورد چو گل بسروِ گلفام
مرغوب به او تپاک کرده ... زر داده و فرحناک کرده
چوں گل برخش ز خنده بشگفت ... نرمک نرمک باو سخن گفت
کای مامک دل فروز دیریں ... قربان تو هست جان شیریں
حرفی ز سرائر نکوئی ... پرسم ز تو گر تو راست گوئی
مهمان نو تو کیست بر گو ... در خانهٔ تو ز چیست بر گو
ایں اجنبی از کجا رسیده ... نزدت ز پئی چه آرمیده
ایں سرو ز گلشن که باشد ... ایں جوهر معدن که باشد
گفتا که فدای بر تو جانم ... در سایهٔ تو بود امانم
حکم تو مرا حیات دیگر ... امری تو بود نجات دیگر
گویم بتو راست ای نکورائے ... اندر سخنم نه کذب راجائے
در خانهٔ من مسافری هست ... از بادهٔ تلخ درد و غم مست
طفل است ولی بعقل بالغ ... در خرج سفر بسے مبالغ

نو خیز بود بچند سالہ   بر گرد مہش نرستہ هالہ
خور پرتوی از کمال حسنش   مہ لمعۂ از جمال حسنش
لیکن همہ وقت هست مخمور   راز ش بکسے نہ گشت معلوم
دارد همہ طور خسروانے   مانند چمن بہ گل فشانی
نطقش همہ جان مرد دانا   قوت دل مردم توانا
از اصل و نسب خبر ندارم   یک ذرہ ازاں اثر ندارم
خاموش بود چو نقش تصویر   افسردہ دلی بسان نخچیر
آگاہ نیم من از نهانی   اینست سخن دگر تو دانی
مرغوب چو ایں سرود بشنید   از قصۂ حال یارپیچید
دانست یقیں کہ اوست مطلوب   غارت گر عقل و هوش مرغوب
از دفتر سر نوشت تقدیر   ایں نامہ بیار کرد تحریر
از پردۂ چشم نم رسیدہ   رنگیں ورقی بروں کشیدہ
از اشک مداد ساز کردہ   کلک از مژہ بر فراز کردہ
مکتوب نوشت و در برناں   چوں جاں ببدن نمود پنهاں
انگشتریش دراں کمیں کرد   پوشیدہ چو آب درنگیں کرد
حلوا بسرش نهادہ شیریں   گفتا باو ای عجوزہ برچیں
باآں مہ رہ نورد خواری   از من برساں بآہ وزاری
بر گشت عجوز زاں بت چیں   آمد بر آں غریب غمگیں
در کنج سرا بخواند اورا   آں حلوہ وناں رساند اورا

نامۂ مرغوب بجانب راغب

ای شاہ سریر ملک عشاق   وی مورد مفسدات آفاق
وی رنج کش فریب گردوں   حمال بلای کوہ و هاموں

چوں بادبسی سفر نمودی بر خشک و تری گذر نمودی
دیدی تو هزار گونه آدت پیدا کردی بسے دحافت
صد رحمت بر وفائی تو بهتر ز گهر صفائی تو
من گرچه بپرده می نشینم انکس هر دم ترابه بینم
یک لحظه نیم ز تو بدوری بر چرخ بلند شد صبوری
تو در نظری چو چشم بندم آتش نهی بر سر سپندم
چوں دید بوقت صبح و اشد از بار غمت قدم دو تاشد
جاں منزل تست ای مه من دل منظر تست ای شه من
آشفتگیم ز حد گذشته یک ولوله از دو صد گذشته
بد نام شدم به پیش مادر دارد پدرم ذلیل و ابتر
خاتونان سرای شاهی دیدند چنیں بمن تباهی
صد گونه مظنه می نمایند خارج آهنگ می سرایند
آں جمله ز عشق تست ای جاں رسوا شدنم بروں ز امکاں
ایں جا گزر تو چوں فتاده یا بر سر و چشم من نهاده
چوں خاتم من به من فرستی دانستم من که خود تو هستی
من هم بر تو ازیں بهانه کردم بعوض دگر روانه
ایں از من و آں ز تست پیدا ازآں تو هر دو شد هویدا
لیکن که هنوز در گمانم چوں تیر نشسته در کمانم
شاید که توئی یگانهٔ من سر دفتر ایں فسانهٔ من
یا شخص دگر بحامهٔ تست تزویر نویس نامهٔ تست
گردید ممثل از وجودت پر بست طراز تو زبودت
از بهر خدا ز شک بر آور از ریش دلم نمک بر آور

راغب چون دید نامۂ او مرقومۂ خاص خامۂ او
انگشتری نشانی خود آن سکۂ جان فشانی خود
غلطید بخاک همچو بسمل نه عقل بسر نه در برش دل
از خون جگر نگار بر بست نقشے بجواب یار بربست

نامۂ راغب در جواب مرغوب

ای سرو ریاض شهر یاری وی رنگ رخ گل بهاری
ای رشک بتان باغ فردوس آرایش پردہ های ناموس
مکتوب تو در زمان اسعد چون وحی ز گنبد زبرجد
نازل گردید ای مه چین بر بندۂ خسته زار و غمگین
چون باد بهار در گلستان چون آب روان درون بستان
در قالب مرده یا چو جانی بر فتنه رسیده چون امانی
صد خوبی و صد شکیب بخشید چه جای شکیب زیب بخشید
انگشتر من نه خود گهر بود از انگشت تو بهره ور بود
چون باز ز دست تو در آمد در دیده چو مردمک در آمد
عشق تو چه برق جان من شد آتش زن دودمان من شد
از مادر و از پدر جدا کرد چون بنده به بنده جابجا کرد
از مال و منال در گزشتم در رنگ تو رنگ خود سرشتم
یک خواب ز جانبین گل شد صد نشاء درون ازان چو مل شد
تو هم بخیال من پریشان من هم زپئ تو سینه ریشان
حالم تو چه پرسی اے بت چین فرهاد شدم بعشق شیرین
تیشه ز سر من آشنا شد در خون دل چاک من شنا شد

مجنوں شدم و خراب گشتم بر آتش حی کباب گشتم
جز من که بود دریں تب وتاب بی صبر و قرار همچو سیماب
یا رب ز چه روز زاده ام من از سر بزمیں فتاده ام من
تا حال دریں دو چشم خوں بار از پرتو آفتاب دیدار
یک ذره نتافت ای پری وش زیں گونه شدی تو یار سرکش
از بهر خدا وفاے من بیں چوں آئینهٔ صفاے من بیں
گشتم چو نسیم خانه بردوش از هستی خود شدم فراموش
در زیر قدم زمیں کشیدم ایں‌جا به سلامتی رسیدم
چوں سایه بپا فتاده بینی در عشق رخت پیاده بینی
در خانهٔ گلفروش چوں گل صد پاره دل است از تامل
یک نقش ز سر نوشت تقدیر ناورد هنور رو به تدبیر
گوئی که گماں بخاطرم هست دل راں مئی ناگوار شد مست
ای جاں ز چه رو تو در گمانی در وسوسه های ناگهانی
من راغب دردناک هستم در کوئی تو همچو خاک هستم
عشق است میانجی من و تو در هر دو طرف برید نیکو
دل بر در او نهاد سر را برداشت ز ایمنی خطر را
می عاشق سر گزشت هستم از جام خیال خویش مستم
زیں گونه فسانه از سر کلک آمد چو گهر به عنبریں سلک
پیچیده چو غنچه در بر گل زد مهر بر او چو چشم بلبل
در دست همای عجوزه در داد در پیش مراد دل فرستاد
مرغوب چو خواند نامهٔ او مضموں نگار خامهٔ او

گردید یقین که یار جانیست سرمایهٔ عیش زندگانیست
می‌ماند بانتظار مدت بر چرخ گذاشت کار مدت

از دل بزبان نمی‌دارد آهش
لیکن ز فلک گذاشت آهش

در بیان دیدن ملک همام پدر خود را در خواب و آگاهی دادن از آمدن راغب در شهر چین

چون جعد بتان شوخ و شنگین گل کرد شب بنفشه رنگین
افتاد ز جوش سحر اخضر بیرون ز مغاک خاک اندر
کافور فروش ملک خاور شد بهر خرید مشک اذفر
گردید همام بر سر صدر گردش همه خاصگان بر قدر
از هر طرفی سخن در آمد گوینده زهر طرف سر آمد
می‌گفت یکی که بیمثال است نقاشی روم در خیال است
می‌گفت یکی که صیقل چین در هیچ دیار نیست به زین
می‌گفت یکی که طارم * روس دل چسپ بود چو قصر فردوس
می‌گفت یکی که در سمنگان تخم است هنوز رخش دستان
می‌گفت یکی که قوم هندو استاد بود بعلم جادو
می‌گفت یکی که میوهٔ تر ریزان دارد برنگ شکر
می‌گفت یکی که بهر مستان بس هست رباب زابلستان
می‌گفت یکی که رقص کشمیر دل را بنظاره کرد تسخیر

---

* خانهٔ چوبین ، خانهٔ بلند و بالا خانه (غیاث)

می‌گفت یکی که بادهٔ ناب   در ملک فرنگ هست خوش تاب

می‌گفت یکی که در یمن نان   خباز پزد به از بدخشان

قرص تنکی رقاق شیرین   بهتر ز گل و گلاب نسرین

چون غنچه ورق ورق نمایان   پر مغز و لطیف زیر دندان

شه نام یمن شنید و بر جست   بر سینهٔ خویشتن بزد دست

گفتا که کس از یمن نیامد   قاصد ز یمن بمن نیامد

دیر است که آن یمن پرستان   کردند نه عزم این گلستان

زین گونه توقف از چه راه است   یا از طرفم مگر گناه است

پابستهٔ این خیال بودن   خود را چو نمونه وا نمودن

دور است ز رسم پارسائی   بد زیب بود ز نارسائی

یا گشت سیاه اختر من   محجوب شده است دختر من

شب نصف گذشت در همین فکر   می بود همام در همین ذکر

از کار فلک نبود آگاه   واقف نه ازین فریب ناگاه

نه علم ورا ازان تباهی   نه نور بدل ازان سیاهی

انگاه سوی حرم گزشته   چون ابر ز چشم نم گذشته

در خرمن گل بخواب در شد   دو چار بخواب از پدر شد

گفتا به ملک که ای نکورائے   برکش ز بساط غفلتش پائے

صاحب خبر اند پادشاهان   از نیک و بد خبر پژوهان

از بے خبری خلل درآید   درعزت و شان زلل درآید

در شهر تو راغب است پنهان   چون لعل بمعدن بدخشان

اکنون پئی جست و جوی اوشو   چون باد سحر بسوی او شو

دامادی او بعرش و کرسی   زد نقش بجلوهٔ عروسی

شه چشم کشاد از نویدش زاں خندهٔ غنچهٔ امیدش
مانند گل چمن شگفته بیدار شده ز بخت خفته
جنبید چو باد صبح گاهی لب بر بستایش الہی

دربیان یافتن ملک همام راغب را در شهر چین و شاد شدن او از جمال جهاں آرای شهزادهٔ یمن

از پردهٔ شب سحر چو سرزد مرغ سحری ببانگ پرزد
برزد شررے سراز سیه داغ شد بر بر زاغ دیدهٔ زاغ
بالید چو رعد کوس شاهی شد سوی چمن نسیم راهی
خورشید جهاں فروز گیتی افروخت عذار روز گیتی
در شهر نمود شه منادی در داد چناں صلای شادی
کاندر شهرم مسافر نو هرکس که رسید از تگ و دو
آید بدرون بارگاهی یابد ز شرف بسر کلاهی
بر کرسی زر نشست دارد بر خوان کرم دو دست دارد
مهمان من است جمله امروز در بر کشدش لباس نو روز
از ذائقهٔ حلاوت آمود باشید همه حلاوت اندود
از طعم طعام و شربت ناب گردید چو باغ سبز و سیراب
زیں امر کسے بروں شتابد پاداش عدوی حکم یابد
در خانه اگر کسے نهاں شد سر درته تیغ بے گماں شد
از جنس ذکور هر که باشد نزدیک و زدور هر که باشد
آیند ز خرمی بدرگاه مانند نسیم در سحرگاه

بر بانگ منادیان قاهر — در شهر نماند یک مسافر
بر درگه شاه جمع گشتند — چون سیل به بحر در گذشتند
راغب بلباس خاکساران — چون ابر فشاند اشک باران
در خیل هجوم برق سوزان — چون شمع در انجمن فروزان
شه بعد ضیافت و نوازش — پرسید بهر کسی ز پوزش
هر ایک ز مکان و موطن خود — میداد نشان مسکن خود
راغب بسخن شده دگر گون — زد بر سر راه نعل واژون
از غیرت آن که با چنین حال — در پیش ملازمان حیپال
خود را چه ضرور وا نمودن — قد چون دگران دو تا نمودن
شه دید کزان گروه سیار — با وصف تملقات بسیار
بوی ز گل یمن نیامد — مقصود ضمیر من نیامد
فرمود دگر ز رای غالب — کآرند برون شبیه راغب
آمد چو حریر پارهٔ ماه — مه جلوه نمود از کمین گاه
شهزاده شد از نمود تصویر — از پردهٔ خود برون ز تقدیر
از ابر لباس خاکساری — آمد خورشید شهریاری
چون جان عزیز شه ببر کرد — تا سینه کشید و چشم تر کرد
از گرد و غبار شست رورا — تابان کرد آن رخ نکورا
از خلعت زر طراز شاهی — و ز افسر رحمت الهیٰ
پر کرد ز آفتاب روشن — بشگفت دگر جمال گلشن
بر تخت نشاند رو بروپش — لیکن ز خوشی نظر بسویش
از شورش راه و رنج هامون — از دورهٔ تیز گرد گردون
شهزاده جواب هر یکش داد — بر هر سخنش ملک در افتاد

دستش بگرفت و در محل برد　　گوئی خورشید در حمل برد
شد شهر و دیار و خانهٔ شاه　　زین مژدهٔ جانفزاے ناگاه
چون باغ بهار سبز و خورم　　شد از دل خلق دور ترغم
آری چو دمید صبح امید　　از ظلمت یاس همچو خورشید
زین به چه بود نشاط دلها　　بالاتر ز انبساط دلها

دربیان رفتن راغب بشکار و یافتن ناسک را در صحرا اندرون کلیسای راهب

طومار نویس دردمندان　　افسانه نگار مستمندان
از قصهٔ خسروان دیرین　　بکشاد چنان زبان شیرین
کاں خسته جگر اگر بظاهر　　می بود بروی شاه شاکر
لیکن بفراق یار جانی　　می سوخت چو شمع در نهانے
شب در بند خیال بودش　　چون مه بنظر جمال بودش
در روز چو آفتاب می سوخت　　در شعله چوخس شتاب میسوخت
روزی و ملال طبع او را　　می برد خیال سوی صحرا
با فوج و خدم بدشت آمد　　چون باد سحر بکشت آمد
بر گور و گوزن زد عناں را　　در دام کشید وحشیاں را
سردار پلنگ آهنیں چنگ　　افگند درون خون پر رنگ
از گرگ دو سگانه تازی　　رفته ز شغال روبه بازی
چون آمده در غضب سیه گوش　　شد پرده برون ز چشم خرگوش
فارغ شده چوں ز صید حیواں　　آمد بشکار گاه مرغاں
شد گرم صدای طبلک باز　　ذی بال فگند بال پرواز

بر کبک و کلنگ از کبوتر　　شد شهپر شان بشان خنجر

شاهین چو کله ز سر در انداخت　　برطائر چرخ پر بر انداخت

بر حزرو تدرو شد قیامت　　شد زندگی موجب ندامت

بحری طوفان چو دهر انگیخت　　از مغز طیور موج خون ریخت

در چنگل چرغ تیز ناخن　　دراج چو سنگ در فلاخن

بحری بچگان چشم پرور　　گشتند چنان ز خود ستم گر

بط غرق اگر در آب مانده　　پر خون چو بط شراب مانده

زین گونه بدشت کار می‌کرد　　صحرا صحرا شکار می‌کرد

از لشکر خود جدا فتاده　　تنها می رفت شاهزاده

ناگه آهو افتاد در چشم　　مانند پری نژاد در چشم

چون شیر برو فرس بر افگند　　زد در پئی او قدم فراچند

آن وحشی پی کشید غائب　　چون برق شد از نگاه راغب

افتاد گزر بدیر سنگین　　در معبد گلرخان رنگین

بودند دران ز چند راهب　　زینت ده کرسی مراتب

از تذکرهٔ وجود یکتا　　مشغول کتاب ژند واستا

شمشاد قدان حور پیکر　　استاده به پیش چون صنوبر

ناسک بدرش چو سایه بر خاک　　افتاد ز طالع ستمناک

مستغرق بحر خواب گشته　　مدهوش ازین شراب گشته

راهب بشناخت کین رفیق است　　یارمن و مونس شفیق است

زد دست ز بیخودی بپایش　　بر داشت ورا ز تیره جایش

او را سر مونهٔ معرفت بود　　چشمش ز شناختن نیاسود

با کس نه خیال آشنائی　　می یافت ز خویشتن رهائی

ناسک ناسک چو گفت شهزاد ناسک بر جست و باز افتاد

بعد از دم چند هر دو باهم کردند معانقه فراهم

گشتند بیک دگر شناسا کردند بخود بهم مواسا

هر یک به دگر حکایتی کرد از جور فلک شکایتے کرد

هر دو ز ملالت زمانه چون شعله برون زده زبانه

القصه چو گل بهم شگفتند نزد ملک همام رفتند

شه نیز چو دید روی ناسک از دور شمید بوی ناسک

با سینه کشید و سیر دگرفت چون جان به حسد بدیر بگرفت

دو کس چو شوند هر دو باهم یک زخم بود دگر چو مرهم

این است حدیث عمر باقی العشق یزید فی التلاقی

دربیان دامادی و عروسی راغب و مرغوب اول خطاب بسخن کند و انگاه بداستان رود

ای گوهر معدن معانی وی جوهر تیغ خوش زبانی

وی شمع فروز محفل غیب وی رودق کارگاه لاریب

نام تو سخن نهاد عالم وز تو شده مستفاد عالم

معلوم نشد که از چه هستی نه بر فلکی و نه به پستی

بر عرش‌برین نه تخت داری بر فرش زمین نه رخت داری

گه سحر بود خزانهٔ تو آنهم بود از بهانهٔ تو

با سحر ترا چه کار باشد زین فن نه ترا شعار باشد

از پردهٔ دل شوی چو بیرون در یک نفسی روی به گردون

آواز ترا جرس نباشد بر شکر تو مگس نباشد

گنجینهٔ تو هزار گونه   زان گنج جهان یکی نمونه

دانم به یقین که کیمیائی   صراف دکان کبریائی

زر سار توئی، طلا تو ساری   بمهائی پرملا تو سازی

شنجرف ترا هزار رنگ است   از رنگ تو مثل موم سنگ است

گاهی ز ذهب نحاس آری   از پنبه برون پلاس آری

نیسان صفتی گهر بپاشی   خوش باش بهر نمط که باشی

سرمایهٔ فیض آشنائی   محبوب سرادق خدائی

هر چند ز تو مرا بود جان   از من بتو نیز هست پیمان

بے من بجهان ترا که پرسد   گر من نبوم ترا که بوید

گویا من و من، دگر کیست   قدر تو بدون من دگر چیست

اکنون بحصول امر مطلوب   دامادی راغب است و مرغوب

برخی باعانتے نظر کن   سویم بحمایتی گذر کن

از (شادی) خاندان فغفور   از ضابطهٔ عروسی تور

واقف گردان که تا بدانم   این قصه بدوستان بخوانم

رامشگر بزم سور نوروز   بربط زن عیش جشن فیروز

زد دست چنان برود شادی   بنواخت چنان سرود شادی

کان زادهٔ دودمان حبیبال   چون شد بمراد خویش خوشحال

فرمود که جمله کارسازان   سازند مهام عشقبازان

آرایش شهر و کوچه سازند   نرد از سر خرمی بیبازند

بر حکم ملک بدون منت   شد قطعه چنین چو باغ جنت

خاصان بمقام خود نشستند   در صحن و سرا طراز بستند

می‌بود صلای عام هر سو   بر مائدهٔ طعام هر سو

در قند و گلاب دیده الفت | طباخ فلک ربود کلفت
لبریز شد از شراب گلگون | دریای فرات و نیل و جیحون
از شربت خوشگوار نوشین | بر حوض برنگ تال در حین
از میوه طبق طبق بچیدند | گوی که بهشت وا خریدند
مردان و زنان بخانه خانه | در رقص بعیش جاودانه
راغب به نشاط خسروانی | پوشید لباس زعفرانی
امراے رکاب نیز اکثر | گشتند زرینه پوش یکسر
مرغوب بزیب نو عروسی | چون مه به سریر آبنوسی
در جمله خواص دلربائی | بنشست بناز خوش ادائی
خورشید رخان آتشین رنگ | دوشیزه بتان سحر آهنگ
پیرامن ماه حلقه بستند | ناموس بهشتیان شکستند
در محفل بادشه ز شادی | افگند بساط کیقبادی
از عطر و گلاب و صندل تر | وزعود و عبیر و مشک و عنبر
از خاص سرای تابه ایوان | وز مفرش خاک تا بکیوان
چون غنچه دماغ هر و کل بود | هر یک ز شگفتگی چو گل بود
ساقی بقبای گرد آگین | ساغر ر شراب سرخ رنگین
هرکس که درون انجمن بود | مخمور چو نرگس چمن بود
شیرین نفسے دمر چغانه | دل . . . . سیل از ترانه
از تار رباب و تار طنبور | و از باده شکرین انگور
بستند کمر بتان طناز | در رقص بصد کرشمهٔ ناز
یا کوبی شاں چو جنبش جان | ظاهر اثرش ولی به پنهان
شد ز مزمه همچو باده در جوش | با عود شد ارغنوں هم آغوش

این جشن اگر ستاره دیدے — گردیدن جو زهره در چهیدی
زین گونه سه ماه بود اسباب — از جنس طرب برائے احباب
در خانه کسی نه خورد ز نهار — جز مائده جز طعام سرکار
از خلعت گلفشان گلستان — گردید تمام کشورستان
روزی که ز اختران گردون — آمد ساعت یکی همایون
چون کوکبهٔ کواکب هفت — مرغوب گرفت رنگ هر هفت
گلگونه کشید در رخ گل — بستند حنا بشاخ سنبل
مشاط نشست دست اول — از هفت آب گلاب و صندل
در شانه کشید عنبرین مو — گوهر آگین بمو و گیسو
آویخت ز گوش گوشواره — افگند قران همه ستاره
چون شد به سوار دندستش — شد پنجهٔ مهر زیر دستش
هیکل به گلو ز لعل پرنور — چون آتش طور بود از دور
از سلسلهٔ جواهر آمود — بستند کمر کمر کجا بود
تا حلقه بگوش مه فروشد — خلخال بپای زو گروشد
چون غنچه بدید کسوتش تنگ — زد چاک بخود قبای گلرنگ
او بود بخود چو درة التاج — با تاج نبود هیچ محتاج
اما ز رسوم پادشاهان — تاج است گهر فروز شاهان
از فرق باو شکیب دادند — بر تخت نشانده زیب دادند
راغب بقاباش نشسته — مرغوب ز شرم چشم بسته
راغب چو نظر بران قمر کرد — مرغوب بپای خود نظر کرد
در آتش عشق گرچه میسوخت — دوشیزه تسی نقاب می دوخت
شه خواند مغان نامور * را — نامیده سران بختور را

---

* نامور اور دستور کا قافیه درست نہیں، ایطاے جلی ہے ۔

از رسم کیان و مذهب تور　　در منهج خاندان فغفور

باشان گرامی عقد بستند　　مینای مهاجرت شکستند

کردند ازان قران سعدین　　یک روح درون جسم طرفین

نقارهٔ تهنیت صدا کرد　　جمشید گذشته را ندا کرد

مردنگ نواز ملک هندی　　خنیاگر خوشنوای سندی

باربود و سرود شیشهٔ می　　از دانگ شکر فروشی نی

بردند زاهل مرتبت هوش　　ماندند تمام خلق مدهوش

شد صرف بعیش روز فیروز　　آمد بزفاف رنگ نو روز

از پردهٔ شب عروس گردون　　آمد چو پری نژاد بیرون

مشکوی مقرنس گهربار　　خالی شده از وجود اغیار

مشاطه گرفت دست دختر　　بسپرد بآن خجسته شوهر

راغب چون دید روی مرغوب　　دیوانه شده بسوی مرغوب

بگرفت چو غنچه تنگ در بر　　پیوست باو چو گل به شکر

از لعل لبش شراب مے خورد　　چون تشنه ز حوض آب مے خورد

آغاز ز بوسه کار کرده　　و زبوسه رخش شکار کرده

گه دست بروی سینه میزد　　سیماب بر آبگینه می زد

گه دست بران دو قبهٔ سیم　　گه لب بلبش چو حلقهٔ میم

گه از ذقن تمر فریبش　　شربت می خورد زاب سیبش

یک سرو قددو نار پستان　　آغوش بهار صد گلستان

انگاه چو دست در کمر کرد　　تندی بدماغ عشوه گر کرد

قربت شده موجب شکایت　　انگیخت حیا بدنگ رایت

باز یمن و کبوتر چیں　　از پنجه کشی شدند گلچیں

شمشاد و نهال و سرو نارک بودند بنیروی تدارک
شد کشتی هر دو آن قدر گرم برخاست زهر دو پردهٔ شرم
زان کش مکشی بزیر دامن شهزاده بدید تازه گلشن
نه دست کسی برو رسیده نه دیدهٔ کس ورا بدیده
از دست خزان همیشه مصئون چون داغ سحر . . . .
بر جست (و بقبض) خویش کرده داروی ضمیر خویش کرده
آخر شده صید آهوی چین در پنجهٔ سخت شیر غرین
چون خضر فگنده در سیاهی در آب حیات ناز ماهی
و انگشت دهان غنچهٔ تنگ گردید چولاله لعلگون رنگ
بگداخت شکر بمغز بادام لبریز ز آب نقره گون جام
آمد ز صناعت جگر تاب شنحرف برون ز کان سیماب
همدوش چو سوسن و چو سنبل در دست گرفته زلف و کاکل
باهم گل و غنچه تا سحر گاه بودند بخواب عشرت آگاه
چون صبح دم سعادت آثار شد از افق فلک پدیدار
مانند سحر دتازه امید بیدار شدند همچو خورشید
رفتند بتاب گاه آرام کردند علاج تن بحمام
از دلک نخست نرم گردند آسوده ز آب گرم کردند
این است بهار عیش دنیا کارند بکار خویش دنیا
شاهی و خوشی و نوجوانی محبوب و شراب ارغوانی
زین به چه بود نشاط گیتی بالا تراز انبساط گیتی
نزدیک خدا بدون سرکش امری نبود دگر بزرگش
گر مرد رهی ، رهی جداگیر دیباچه بود ، ره ؟ خدا گیر
جمشید کجا ، کجا فریدون جز نام نماند ریر گردون

در بیان مرخص شدن راغب و مرغوب از ملک همام طرف شهر یمن و روانه شدن انہا باں سمت

از جنبش چرخ تیز پرکار وز گردش اختران سیار
آمد روزی بکف مبارک روشن چوں آیت تبارک
راغب هوس گل وطن کرد شوق چمن شه یمن کرد
فرمود ملک که ساز دختر رخت سفر جهاز دختر
ترتیب دهند انچه باید موجود کنند انچه شاید
بر حکم جهاں مطاع سلطاں گردید تمام جمع ساماں
ز اسپان عجیب یک طویله برق از تگ شاں بعد ر وحیله
گلگوں نسبان رخش پیکر آهو صفتان ناز پرور
خوش گام چو نشأ درمئی ناب در پویه چو باد بر سر آب
باخیل جیال همعنانها با اسپ کماں سبک روانها
از وهم فزوں لیاقت شاں بر تیر کماں سیاقت شاں
فیلان مهیب کوه تمثال البرز بنان و شرزه دنبال
خرطوم دراز و پاے کوتاه جنباں چو سحاب بر سر راه
در خشم بسان شیر دراں چوں سیل رواں چو ابر غراں
بودی بارل اگر هویدا هرگز نشدی جبال پیدا
صداشتر مست سرخ موی طاؤس وش و غزاله خوئی
بر بانگ حدی بدشت و صحرا رفتی بفرار کوه خارا
چوں آب رواں رواں بهاموں بے مثل چو بختیاں گردوں
در تیز روی نسیم بنیاد در جشهٔ چو بیستون فرهاد

یک گلۂ اشتران نامی   چون دلدل آسمان گرامی

مانند دلان پاک ادرار   هر گونه ز خلق دار بردار

با آنهمه چند گون ستوران   افزون ز قطارهاے موران

گنج ز رو سیم خام کانی   گل رنگ بساط اصفهانی

از عنبر و زعفران و کافور   ور مشک حساب شد دور

چینی قصب طراز پیرا   لائق به بتان ناز پیرا

رومی کله و زمردین تاج   کرسی ز زرو سریر از عاج

از اقمشه انچه بود کالا   بروی نرود قیاس بالا

سیفور * و خز و حریر و دیبا   اکثون † و دگر قماش زیبا

از قاقم سرخ بستهها چند   سنجاب و سمور جمله دربند

خوانهای بلور و جام یاقوت   زان به نه بود بملک ناسوت

مرغان شکاری سبک پر   سیمرغ فلک بزیر شهپر

از سوزن و رشته تابتاده   انچه که بود رواج خانه

شه داد بآں عروس و داماد   تاهر دو شوند خانه آباد

پنجاه هزار مرد جرار   کایند بکار وقت پیکار

بسپرد بآں دو پاک گوهر   پدرود نمود شاه یکسر

دیگر پی دخت نیک جوهر   یک هودج زر ز لعل و گوهر

بر دیدن آں فلک خجل شد   خورشید زمانه تنگ دل شد

ترتیب شده که تانشینند   در راه بهار راه بینند

شاهان سلف زفاف کردند   بر مهر و بماه لاف کردند

زین گونه چهار خانه پرور   کم داده درو کسے بدختر

---

* نوعے از جامۂ لطیف ریشمی سیاه رنگ (غیاث)

† صحیح اکسون - بضم سین مهمله - دیبائے سیاه - (غیاث)

آں جملہ اگر کنم گذارش یک نسخہ دگر کنم نگارش
مرغوب بگریہ مبتلا شد از مادر و از پدر جدا شد
راغب چو نیازمند تسلیم آورد بجا بشاہ دیہیم
گشتند وداع ہر دو باہم اما بفراق دیدہ ہا نم
آرے بجہانیاں جدائی سخت است کہ بعد آشنائی
ہستند اقاربان عالم آشفتہ ازیں صدای ماتم
ہیہات کہ ابجدی ست مہجور افتاد ر دوستان خود دور
چوں لالہ بدل ہزار داغ است ہر داغ چو آتشیں چراغ است

در بیان یافتن کورنگ خلخال مرغوب از شکم ماہی و عاشق شدن او بران و فوج کشیدن او برائے مقابلۂ راغب

گوہر سنجان بحر دانش دانش‌مندان آفرینش
ایں قصہ دروں قصہ گفتند کزیک غنچہ دو گل شگفتند
کآں دخت پری نژاد فغفور رشک مہ و آفتاب پرنور
غارت‌گر ہوش پارسایاں درد دل و دین آشنایاں
از پیش وقوم شادی خویش روزی بہ بتان خیر اندیش
میرفت کنار آب دریا سیراب چو خوشۂ ثریا
ناگاہ ز پای آں پری زاد خلخال دروں آب افتاد
ہر چند بدر بجست و جوشد با سیمتناں بہ گفتگو شد
لیکن زاں حلقۂ جواہر نامد بسراغ ہیچ ظاہر
چوں در بصدف در آب مے بود جویندہ بہ پیچ و تاب مے بود

کورنگ بنام شاه تاتار بر صید فگنده اسپ رهوار
آمد بکنار آب چون شیر از اسپ فرو رسید در زیر
بنشست درون شامیانه افگند بساط خسروانه
صیاد بحکم پادشاهی انداخت بر آب دام ماهی
می‌کرد شکار ماهیان را میداد ملک سپاهیان را
داروغهٔ مطبخ جهان ضو یک ماهی تازه بهر خسرو
بر کرد که تا کباب سازد نقلی ز پئی شراب سازد
شد از شکمش چو چشم عالم خلخال برون چو خاتم جم
از قدرت ایزد تعالے وز حضرت بادشاه اعلے
بنگرچه عمل برون بر آمد کآں حلقهٔ نون زنون بر آمد
کورنگ ازاں هلال زرین بر کرد بسے به بخت نفرین
زاں گردهٔ کوکب مجوف شد دائرهٔ مجوف دف
از آنکه براں مدور خوب می‌بود نوشته نام مرغوب
پرسید که این ز کیست زیور از پای کدام ماه پیکر
این نام گرامی کدام است این را بکدام جا مقام است
چون صید شدم ز جاں اسیرش نادیده بدل نشست تیرش
گفتند که این نگار چینی است با غنچهٔ نو بهار چینی است
دخت ملک همام باشد پروردهٔ لطف عام باشد
چون نامرد شه یمن شد راهی طرف همان چمن شد
داماد و عروس هر دو از فوج آیند بروں چو بحر پر موج
اینک اینک رسند این جا سورند کنوں سپند این جا
کورنگ چو گوش کرد این را بر ابروی خود کشید چین را

گفتازیں بہ چہ رنگ آید معشوق یکف ز جنگ آید
فرمود کہ جملہ لشکرستاں آیند بہم ز کشورستاں
سرداران نواح آں سو سر خیل دلاوران ہرسو ٴ
گشتند باتفاق باہم بستند کمر بخوں فراہم
سلطان ستمگران تاتار با فوج دلاوران تاتار
بر جای کمیں کمیں گرفتند رہ بررہ فوج چیں گرفتند
از گنبد نیلناب گردوں _ نیرنگ ہزار گونہ بیروں
آید بزمینیاں ہمیشہ انگاہ بچینیاں ہمیشہ

در بیان مصاف کردن راغب با کورنگ تاتار و گریختن کورنگ از پیش راغب

پرخاش گذار ایں حکایت میکرد چناں بمن روایت
کاں بستۂ عشق زلف جاناں رخصت شدہ از جناب خاقاں
با آں بت نو عروس رنگیں میرفت دروں ز سرحد چیں
ہر روز چو ماہ تازہ منزل ہر وقت رواں رواں مراحل
مرغوب بحجلۂ عماری بر ناقہ چو ماہ در سواری
لشکر ہمہ پیش و پس بآئیں میرفت جدا جدا بتزئیں
ناگاہ نمود گرد کورنگ چوں ابر سیاہ لشکر جنگ
شہزادہ میاندی فرستاد کیں کینۂ تازہ را چہ بنیاد
بیراہ ازو جواب آمد دور از عمل صواب آمد
صف از دو طرف یلاں کشیدند چوں شیر مبارزاں دویدند
سودا بدماغ ماہ گشتہ خورشید فلک سیاہ گشتہ

غرید چو شیر کوس رویین — گردید علم سنان و رویین

آواز درای و بانگ شیپور — بکشاد دهان غنچهٔ صور

خر مهره بچرخ شور انگیخت — رنگ از رخ اهرمن فروریخت

آمد ز تبیره * شور بیرون — گردید جگر ز شور او خون

از طبلک جنگ قایم انداز — شد مغز چو آب تیره ز اواز

از حلق دهل غریو آمد — فریاد و فغان ز دیو آمد

چون معرکه جوش اشتلم † کرد — آشفته دماغ گا و دم ‡ کرد

راغب صف میمنه بیاراست — بر میسره نیزکار شد راست

شد پیش و پس صفوف لشکر — از آهن گرز و تیغ و خنجر

چون کوه گران حصار در شد — بر کوشک مه غبار بر شد

کورنگ دگر طرف قوی بود — با چنبر چرخ مستوی بود

چون سیل بجوش آب ریزان — چون برق سبک بگرم خیزان

درهم شده هر یکی دلاور — با یک دگر ازسنان و خنجر

شمشیر مبارزان چابک — گردید چنان بخود و تارک

از پردهٔ مغز تا بسینه — شد سرخ سیه لباس کینه

از تیغ بلا رگی برون جست — مینای سپهر رنگ بشکست

راغب بسمند کوه پاره — در خرمن پنبه چون شراره

نیزه و کمند هر دو در دست — مانند هزبر نر زبردست

در داد عنان بفوج کورنگ — چون شیر رسید بر سر جنگ

رفتند برو یلان تا تار — بستند کمر برای پیکار

---

* طبل و کوس و دهل

† غلبهٔ تعدی و زور و تعدی - لفظ ترکیست بمعنی ستم از برهان وغیره

‡ غرمار و غرغار (از غیاث)

از هر دو طرف چو چپقلش شد   در سنگ سیه تپ خلش شد

افتاد شکست بر معاند   اختر شده دور از مساعد

تیری که ازاں دو بر گزشته   از بکتر و از سپر گزشته

هر سو همه کشته کشته گشتند   از کشته چو پشته پشته گشتند

کورنگ گریخت سوی تاتار   فوجش شده تار تار یک بار

غارت شده لشکرش بیک دم   گردید تمام ملک درهم

همراه دواب و رخت و اموال   گردید ز دست خصم پامال

بد دید ز عقل بد فریبش   بشکستهٔ شیشهٔ شکیبش

شد هر که زند قدم بباطل   از پایهٔ اعتبار عاطل

دربیان آمدن راغب در شهر ختن و پیغام نسبت ناسک با صنوبر دختر بادشاه آں جا و قبول کردن او بعد عذر بسیار امر نسبت را

شهزادهٔ شیر دل ز کورنگ   چوں یافت فراغت از سر جنگ

زاں فتح شگفته چوں چمن شد   همرنگ بهار برختن شد

سلطان خرد پژوه آں جا   آمد بفراترش ازاں جا

پزرفته ورا برسم مهماں   خدمت کرده بقدر امکاں

آئین ضیافتے که باشد   شایان لیاقتے که باشد

آورد بجا ز راه تکریم   در بست میاں برای تعظیم

هر یک نشنلخت یک سر مو   در ماند بشان و شوکت او

آری چو رسد کسی باقبال   ادبار شود چو خاک پامال

بد رنگ شود بمفاسی * شکل — از دست رود به بیکسی شکل

اقبال کند دگر به معکوس — تبدیل شود لباس منحوس

دانند خردوران عالم — فرقی که بود بآن و اینهم

یک هفته بنای و نوش بگذشت — گاهے در بزم و گاه در دشت

روزے که ستارگان مسعود — بودند بکار نیک محمود

پاشاه ختن نمود راغب — کای والی مرحم مطالب

زین هرچه تو درین ممالک — خواهد بخریدی تو ناسک

فرزند بود اگر پذیری — داماد شود چو دستگیری

زیب است که ناسک و صنوبر — گردند بهم یکی دو گوهر

تزئین مناکحت پذیرند — آئین محاورت بگیرند

کین هم پسری وزیر باشد — در ملک یمن امیر باشد

والی بدو گفت کای ملک زاد — من حکم ترا مطیع و منقاد

امری که کنی بجان پذیرم — بی راه تو راه در نگیرم

لیکن سخنے دگر درین است — انصاف اگر کنی تو این است

کوهست وزیر زادۂ شاه — من صاحب تاج و صاحب گاه

دختر که ز نسل شاه باشد — هم بستر بادشاه باشد

پیوند مناسبت نزیب است — بگذشتن ازین هزار عیب است

شهزاده بگفت کای خردمند — زنهار مباش در چنین بند

شاهست و وزیر هر دو باهم — چون مهر و مهست یکدگر هم

نور است یکی درون هر دو — هر چند جدا ازین بود او

بر یک شاخ است گرچه دو بر — یک اصل بود بآن دو جوهر

---

* مفلسی اور بیکسی کا قافیہ درست نہیں

زاں یک چو دگر بذائقہ نیست لیکن چنداں مضائقہ نیست
بینند باصل دور بیناں بر اصل بود قرار ایناں
القصہ پس از دلائل چند سلطاں کردہ قبول پیوند
گردید بہم قرار مربوط پررفت سخن اساس مضبوط
شد شکر و گل برسر دیریں تقسیم بدوستان شیریں
در جلوۂ دلفروز فرخ شد از طرفیں روز فرخ

دربیان زفاف صنوبر با ناسک

روزیکہ قران اختراں بود نو روز جہاں ز گلبراں بود
شد شہر تمام چوں گلستاں پر نور چو ماہ شد شبستاں
بنیاد سرور طرح کردند بر ہرکسے کارنو سپردند
مرغوب کہ بود میر مجلس شد در حرمش امیر مجلس
راغب شدہ بر بساط مرداں رنگ افروز نشاط مرداں
سلطان ختن برای ایں سور می‌کرد تمام بزم پر نور
رامشگر خوش سرای شاہی دل برد رماہ تا بماہی
قوالان خجستہ آوا بردند ز خود دل شکیبا
رخشیدہ چو مشتری پیالہ می بود دراں چو رنگ لالہ
ساقی بعذار گل فروشی سیمیں بدناں بیادہ نوشی
ناہید کمر برقص بستہ مہ دف بہ بغل پیش نشستہ
بر بانگ رباب در کشادند مہر از خم تازہ بر کشادند
گلرنگ بتان سادہ رویاں شمشاد قداں مشک مویاں
مانند ستارگاں بجستند چوں ہالۂ مہ حلقہ بستند

دلالہ براں قد صنوبر آراست لباس چوں گل تر
بر بست عصای دور آگیں بر چید قمیص زر کش چیں
معجر ز جواهر گرامی بر تارک آں عروس نامی
از زیور مغز آں گل اندام بند است زبان کلک ز ارقام
آرایش ماہ نور پرور حاجت نبود برنگ زیور
بر تخت مرصعش نشاندند چوں صبح گہر برو فشاندند
سلطان ختن کہ بود مالک در دست گرفتہ دست ناسک
بنشاند بہ پہلوے صنوبر سعدیں شدند هر دو آختر
مؤبد در هر دو رشتۂ وصل بر بست چناں کہ دور شد فصل
آں هر دو گہر درون یک تار گشتند چو روح با جسد یار
محفل ز مصاحباں تہی شد مشتاق بدرجۂ بہی شد
در پردہ شدند ماہ و خورشید کردند بدست نقد امید
ناسک چوں دید روی گلگوں جوشید ز عشق در رگش خوں
زاں گونہ کشید در برش تنگ بشکست بروی گل بدن رنگ
پوشید دهان غنچہ آگیں می خورد شکر ز لعل نوشیں
گاهے بکف او گوئی سیمیں گاهے بدماغ بوی نسریں
از لالہ و یاسمین و سنبل آغوش شدہ چو خرمن گل
چنبر شدہ برمیاں میانی پیوست بجاں تازہ جانی
چوں گلشن نو شدہ هویدا از زیر کمر بہار پیدا
در بستہ چو غنچہ یک چمن دید بل نافۂ آهوی ختن دید
بشگافت دهان حلقۂ سیم در کرد الف بحلقۂ میم
سیمیں قلمی بنون در آمد زریں رقمی بروں بر آمد

آمد چون زیبقی پر از نور　　شنجرف برون ز کان کافور

پیراهن ماه نو شفق شد　　رنگ کف دورهٔ افق شد

نرگس ز سرشک گشت در نم　　در غنچه چکید آب شبنم

شد عرق * بت نهار سیما　　از کثرت شرم چشم بریا

کارش ز قوی نرفت بالا　　بر کرد حریف جمله کالا

همگوش بهم بخواب رفتند　　در بیخودیش شتاب رفتند

در وقت سحر شدند بیدار　　یک مست و دگر چونیم هشیار

یک چون گل آفتاب دیده　　یک چون بن سرو نو دمیده

یک چند صنوبر گل اندام　　در خانهٔ خویش کرد آرام

آخر ز تصرفات ناسک　　گردید بت دگر ممالک

دربیان نهضت نمودن راغب از شهر ختن بطرف ملک یمن و ملاقات کردن او با مادر و پدر خود

چون رایت صبح نور افشان　　در گنبد چرخ شد درخشان

راغب ز درون خواب گاهی　　آمد بیرون چو صبحگاهی

بر رفتن خود مسارعت کرد　　بر سمت وطن مراجعت کرد

رخصت طلب از شه ختن شد　　مشتاق قلمرو یمن شد

شه نیز وداع کرد او را　　در حفظ خدا سپرد او را

مرغوب و صنوبر سمن بر　　در حملهٔ ناقه جلوه گستر

ناسک برکاب شاهزاده　　چون سرو بپا در ایستاده

---

* صحیح . عرق . بفتح اول و ثانی .

بوسید زمین و عرض کرده   از خویش ادای فرض کرده

کین فوج ظفر اثر بترتیب   باید که رود سوی سر اشدیب

زان راه رویم سوی مقصد   بینیم شتاب روی مقصد

راغب دزرفت التماسش   میرفت بفوج بر قیاسش

لشکرکش شاه بود ناسک   چون راست روان راه سالک

از دشت خطر نما و کهسار   رفتند یلان گرم رفتار

در راه شدید بس عجیبه   دیدند هیاکل غریبه

گه آدم اسپ روی خودخوار   گه گرگ رخان مردم آزار

برزینه و شاخ کرده مردم   مانند شغال طرهٔ دم

خرطوم کشان چو فیل چندے   پیچیده ز مو بکف کمندے

مرغان هزار گونه چون شیر   منقار دراز تر زشمشیر

دیوان و سباع و دام و ددها   هر سوی روان دوان ز حدها

شهزاده ازان صور ز عبرت   گردید بخود ز روی حیرت

از قطع منازل ومراحل   آسان می‌کرد جمله مشکل

حتی که بسرحد یمن شد   آسوده بالکهٔ وطن شد

بهرام شنید و گفت کین چیست   این لشکر ناگهانی از کیست

خصم بدم از کجا رسیده   از راه کدام سر کشیده

آراست برای جنگ لشکر   از تیر و کمان و تیغ و خنجر

ناسک چو صبا زمین بریده   نزدیک شهه یمن رسیده

از مقدم بادشاه زاده   شه را ز خوشی نوید داده

بهرام ازان بهار جادی   بسیار نمود شادمانی

رفتند به پیش او بزرگان   کردند گهر نثار ارکان

در شهر ازین سرور وافر   شد خانه بخانه عیش ظاهر

چون بنده رسیده شاهزاده   سر بر قدم پدر نهاده

مرغوب ورا نمود تسلیم   بر نهج کنیزکان ز تعظیم

گلفام چو گل کشاد آغوش   آمد بر آن بت قصب پوش

با سینه کشاده ماه نورا   جان کرد بمهر او گرورا

انگاه بچشم تر در آمد   بر گرد سر پسر بر آمد

بسیار کشید تنگ در بر   دل باد فدا بمهر مادر

ناسک هم با بت یگانه   شد سوی سرای خود روانه

یا رب چه سعید روزگار است   بر حسب مراد سازگار است

راحت که پس مشقت آید   هر لحظه نتیجه نیک زاید

از تنگ دلی مشو تو بیتاب   کز ابر سیه سفید شد آب

کاری که بدون چشم نم نیست   آخر چو شود درست غم نیست

دربیان وفات کردن بهرام شاه پادشاه یمن

خونین نفسان ملک تقدیر   کردند باین طریق تقریر

کان شاه یمن بطاق رنگین   میخفت شبے به تخت زرین

فارغ ز غم زمانه بوده   همدوش بت یگانه سوده

ناگاه بخواب دید مارے   آویخت باو بمرغزارے

گردید حمائل نو آئین   چون سنبل تازه بر ریاحین

* زلف معنبرین ز گردن   افتاد فرو بعطف دامن

پیچید بآن خسته هیکل   چون مار سیه بشاخ صندل

بهرام ز خواب وحشت آلود   زینسان گردید دهشت آلود

افتاد زاوج تخت پائیں　　گوئی که گلے ز شاخ نسرین

هوش از کنف دماغ رفته　　نور از جگر چراغ رفته

خوبان محل شدند بیدار　　چون هاله بماه شد پدیدار

ردند دروحگر تراشی　　از دیدهٔ تر گلاب پاشی

چون زان سکته بهوش آمد　　چون شعلهٔ خس بجوش آمد

زان خواب نمود شه چو اظهار　　افتاد چو سایه شه دگر بار

تب آمد و گرم شد تن او　　شد چون بن خار گلبن او

از باد مخالف ستم کیش　　بشکست سفینه لنگر خویش

در ددمر تنش رسید طوفان　　کم ماند در اختیار سکان

دیدند معالجان چو حالش　　کامد خللے در اعتدالش

بستند کمر برائے خدمت　　تا چیز شود ادای خدمت

لیکن چه بود که داروی موت　　شد یک قلم از ریاض طب فوت

گردید چنان باو صعوبت　　تسکین نه رساند هیچ شربت

چون رفت شکیب از مزاجش　　جستند ز دشت بر علاجش

بردند دران درون صحرا　　تا اخذ کند مگر هوا را

گویند که اندران بیابان　　می‌بود ز آب رود جریان

آب از سر کوه سیل می‌کرد　　در بحر عمیق میل می‌کرد

شه بود نشسته اندران جا　　وا کرد نظر پئی تماشا

ناگاه ز طیلسان سیلاب　　آهوی سیه فتاد از آب

از دیدن آن ملک بترسید　　زان صدمه بسے بخویش پیچید

بدتر شده از نخست حالش　　آخر شده از حیات سالش

دانست که آب از گهر رفت　　خورشید امل بآب در رفت

ارکان رکیس خویش خوانده نزدیک بصدر در نشانده
گفتا که شما بگوش دارید این حرف زدن به هوش دارید
راغب که گلے است نو دمیده لخت جگر است و نور دیده
امروز بخسروی مسلم از تاج شهی سرش مکرم
تعظیم ورا نگاه دارید قد در طاعت دو تاه دارید
نوشاه شما و شاه عالم بل رشتهٔ ند و بست آدم
بهبود شما رضاش باشد خوبی همه در نقاش باشد
روانگهے کرد سوی فرزند دو حرف بگفت ار سر پند
کاول این ست از رعایا هستند ر کاهٔ برایا
دیگر چه دود سیاه نامی کیں هر دو نذات خود گرامی
گر از تو خوش اند ملک راند ورنه چه سود تو نیز داند
از عدل به مملکت کمال است از ظلم نه سلطنت زوال است
ایں گفت و جگر ز آه بشگافت خود ماند بچرخ روح بشتافت
موتی که باغنیا در آید از حسرت محص وا درآید
این است به بیں مآل دنیا آشفته خیال و حال دنیا
ایں شش جہتے که نقش چین است چون اژدر هفت سرنگیں است
زیں لقمهٔ خار در کمیں چند پیچیدهٔ زهر و انگبیں چند

حکایت هم دریں معنی گوید

چندیں کلکے * قلیل فرهنگ بودند گرو بوام سرهنگ
دل خسته و سینه چاک از غم چوں ابر ر گریه چشمهاشم

---

* شوم و نا مبارک (غیاث)

روزی ز اُساری گفت مردے کای تیره دل ستم نورده
ما را تو ر سد خود رهاکن راه از خویشتن بهکن
ار گدیه ررت فراهم آریم پیش تو بلا سخن گذاریم
سرهنگ شند و گفت آرے وا کرد ز بند خویش بارے
دگداشت ولی صماں گرفته زانها خطے از نشاں گرفته -
مدت نه گرفت زر رساندند آں گرد بلا ز خود فشاندند
مقصود اریں حکایت این است کیں دهر چو خصم در کمین است
زنهار مکن دراز دستی از اوج فتد بروی پستی
هرکس که دخورد مال دنیا افتد بسرش وبال دنیا
چوں آں کلکاں بقید ماند در پنجهٔ گرگ صید ماند
گنجی که دقسمت کساں است شه بر سر آں چو پاسبان است
نه زرینی زیور زنانش نه بهر تزک ، نه بهر شانش
بهرام که او شه یمنی بود با آنکه جوان نیک فن بود
عادل بود و کریم بوده محسن بود و حلیم بوده
از مسند خسروی گذر کرد در زیر زمین بد خمه سر کرد
تو درچه حساب ای سبک سر نازی بچنیں متاع ابتر
نادی مضور از کف غریباں بیمار مشو بر طبیباں
مرهوں گشتن بوام دیگر زاں پس رفتن بدام دیگر
جز خیره سری دگرچه باشد جز طور خری دگرچه باشد
آخر زیں باغ رفته باید در تحت مغاک خفته باید
گر زیست بود نه نیک نامی آں مرد بود بحق گرامی

دربیان نشستن راغب بر تخت شاهی بجای پدر

ای دولت تازه عهد جاوید — وی ابر بهار کشت امید
من دست بدامن تو دارم — پیوسته سپاس تو گزارم
جز در گه تو قیام من نیست — دے توبه دگر سلام من نیست
از روز نخست یار جانی — هستم بتو من اگر تو دانی
من هم چو تو بخت را مشیرم — در ملک سخنوری امیرم
آب سخنم کم از گهر نیست — این سکه بدون نقش زر نیست
جائیکه ازان خرد کشد گنج — گردید زمان من گهر سنج
مشاطهٔ این عروس اقبال — زین گونه نشاند رنگ آمال
کان شاه سریر کامرانی — چون رفت بملک جاودانی
بر جای پدر نشست راغب — از بخت بلند و رای صائب
شد شمع ولی قمر برآمد — بهتر ز پدر پسر برآمد
از عدل شه صلاح اندیش — شد از دم گرگ حلقه میش
در عهدش از برای تمکین — شد بر سر صعوه بال شاهین
از بهر ضیافت نکوتر — در خانهٔ باز شد کبوتر
ناسک بوزارت ملک شد — در سلک مهام منسلک شد
زان شاه و وزیر چون چمن بود — در هر طرفیکه از یمن بود
خسرو که نکو بود صفاتش — خواهند جهانیان حیاتش
دستور چو او درین عمل شد — افضال خدای لم یزل شد
شاهان که ثمر ز بخت خوردند — از رای وزیر گوی بردند
زد سکه بملک چون سکندر — از رای وزیر شد مظفر
یارب بجهان مباد حاکم — آن بد گهری که هست ظالم

راغب به مجرد نشستن بر تخت یمن بسان گلشن
سر سبزی ملک شد دگر گون آباد شدند کوه و هامون
بر داشت حساب دخل سه سال از حاصل زرع و تاجر مال
شد روی مزارعین درخشان چون در شب تار ماه رخشان
از کثرت نعمت خدا داد گشتند سپه ز بار آزاد
از ملک چنان ربود فتنه جز چشم بتان نبود فتنه

در نصیحت فرزند گوید

ای جوهر معدن گرامی وی گوهر کان نیک نامی
هفت است ترا ز سال بنیاد در شصت من است نیز هفتاد
من نوبت خود تمام کردم بر پیک اجل سلام کردم
تو همچو نهال نوجوانی چون ماه نوی بکامرانی
وانچه که رسد ترا ز دوران از رفتن آن منم پشیمان
باید که دو حرف من کنی گوش این داروی تلخ را کنی نوش
کاول این است گر تو مردی چون شیر دلان جهان نوردی
نیت باور خیر داری در کشور خیر سیر داری
اثبات عمل بدون نیت هرگز نبود ای نیک سیرت
در هر راهی که پا گذاری اول بهر خدا گذاری
در امر تعبدی به یزدان اخلاص ضرور هست ای جان
نزدیک خرد بود مسلم از کار تو کار حق مقدم
مومن که برد . . . . یقین و تمکین
ز ارایش زیور عبادت تابد برو نیر سعادت

در ظلمت بیم و صبح امید ثابت مانند چو ماه و خورشید
تصدیق که نسبتش بدل هست زاں اهل نفاق منفعل هست
یک رنگ شوی درون و بیروں دارند دو رنگ سحر و افسوں
آں رنگ که هست صبغة الله نقش است بجامِ الله الله
حرفیکه بشانی است موسوم این است که کلک کرد مرقوم
ای خوش منش ادب پسندی پاکیزه نهاد و ارجمندی
خواهی که بدهر شادمانی از هر جا مستفاد مانی
اندر ره نیکواں قدم زن در صحبت اهل علم دم زن
از قرب و جوار بد حذر کن در زمرهٔ صالحاں گذر کن
از بهر معاش کام مکشا چنداں بتلاش کام مکشا
بسیار که نا پسند باشد اندک چو خوری پسند باشد
عزت بقناعت است حاصل حاصل بطمع شده است باطل
در قرض مشقت است (دانی) . . . . تست دانی
نه دام بده نه دام بستاں خیریت خویش اندراں داں
با آنکه اگر معامله شد با نیک منش مقابله شد
بر قدر ضرور لاعلاج است انساں پابند احتیاج است
لیکن ز کلام شیخ سعدی بشنو دو بیت گر تو سعدی
وامش مده آنکه بے نماز است گرچه دهنش زفاقه باز است
کو فرض خدا نمی گزارد از قرض تو نیز غم نه دارد
درخانهٔ خود اگر بود کس این است نصیحتم دگر بس

در خاتمهٔ کتاب گوید

الحمد لله کین فسانه آمیخت برنگ جادوانه
برگنج معانی گران سنگ گردید یکی طلسم نیرنگ
رمزی که نهان درین بیان است روغن کش شعلهٔ زبان است
هر نکته چو برق آتش انگیز بر زخم جگر بود نمک ریز
از رنگ نگار (سحر) مانی کردم رقم فریب دانی
هر لفظ چو نخل . . . . شوق درکمین است
از دود نهان سینه گل کرد بالای هیون عشق جل کرد
گردید قبای عنبر افشان بر قامت معنی درخشان
مضمونش رهبر جنون است در مغز خرد شمیم خون است
این نسخه چو نسخهٔ بهاریست از داغ جگر چو لاله زا ریست
تا مشق سخن درست کردم ترک خودی از نخست کردم
آشفته خیال و تیره رایم در کام نهنگ هست پایم
چون من شود ارکسے خرد سوز تازد پئی این شکار فیروز
پهلوی گوزن شیر خاید یا شیر صفت سگی بیاید
گر گربهٔ نیک این هوس برد چون موش ضعیف صد لگد خورد
رتبت بمقام آفریدند شوکت بامام آفریدند
منظور نه شد بر سخن ور موضوع یکی بعلم دیگر
هر کج عنق دژم نهادے مهر سر محضری فسادے
گوئی نتوان ازین فزودن انگشت برین حروف سودن
کین آتش فارسی بر آرد . . . . . . بر آرد
در حیز انقلاب هستم چون نقش بلوح آب هستم

شبنم صفتم ' بقا ندارم یا بر سر ارتقا ندارم
خاموش شدم ز تلخ حرفاں بستم لب خویش چوں شگرفاں
بیہودہ زباں دراز کردن مغز سر خود گداز کردن
ایں در خور شان من نباشد ویں مہرہ بکان من نباشد
ورنہ دشوار نیست چنداں بودن نحواب ناپسنداں
دادن بشرارہ مشت خس را در شعلہ زدن پر مگس را
دور است ز عقل دور اندیش دیگر بودم سرگ زدن نیش
یارب خط ایں پرند مشکیں ایں نقش و نگار قطعۂ چیں
تا گلشن دھر ھست رنگیں بی رنگ مکن ز رنگ تزئیں
کن حرز گلوی نازنیناں گل طرۂ دست مہ جبیناں
ھم ورد زبان عاشقاں کن ھم حوش خیال صادقاں کن
در محفل دل فروز مرداں محبوبۂ عز و ناز گرداں
لب چوں ز دعا گرفت تزئیں . . . . . . : ندای آمیں

تمت الکتاب بعون الملک الوھاب قصہ راغب و مرغب من تصنیف
میر ابجدی بتاریخ ھفدھم شھر شوال المکرم روز جمعہ سنہ یک
ھزار و یک صد و نود و شش ھجری

فہرست مضامین و عنوانات

مثنوی

راغب و مرغوب مصنفۂ میر ابجدی مرحوم

شمار نمبر	نام عنوان	صفحہ

ZUBDATUL-AFKAR

BY

MIR ISMAIL KHAN ABJADI

EDITED
BY

MUHAMMAD HUSAYN MAHVI
Junior Lecturer in Urdu, University of Madras

UNIVERSITY OF MADRAS
1951

کلیات ابجدی حصۂ سوم

زبدۃالافکار

مصنفۂ

میر محمد اسماعیل خان ابجدی

ملک‌الشعرائے دربار والاجاهی مدراس

مرتبۂ

محمد حسین محوی لکھنوی

جونیر لکچرار اردو

مدارس یونیورسٹی

سنۂ ۱۹۵۱ عیسوی

تقریظ بر مثنوی زبدۃالافکار
از
مولانا محمد باقر آگاہ مرحوم

مولوی محمد باقر بعد ملاحظۂ این کتاب زبدۃالافکار بمیر ابجدی مصنف ہذا الکتاب نوشتہ فرستادند ' رقعہ این است :

کواکب بلاغت و براعت از افق فلک عجیبۃالمضامین این نظم رسا مرتفع است - و نفایس لطافت و طرافت در اصداف اسالیب غریبۃالقوانین این شعر مصفے مجتمع از رشک درر غلطان الفاظ فصاحت نشانش کہ در نزاکت و رنگینیہا بغایت بےبہا است ۔ صدف سینۂ حساد ناشران بیں ہمچو دل بحر شکستہ تر از کاکل پریشاں و از حسد بوارق درخشان معانی ندرت عنوانش کہ در صفوت و صفا توام پیشین این ذکا است ۔ خواطر احبا ردیف‌وار حویائے قافیۂ لطف و استحسان میزان ہر قاصر فہم آں را نتواند سنجید و قوافل بدائعش در تنگ نائے حوصلۂ ہر نارسائی نتواند گنجید ۔ غرض این کلام مرغوب نادر اسلوب سراسر خوبیہا است و بوجہ من الوجوہ قابل اعتراض و ایراد نیست ۔

مثنوی زبدة الافکار

بسم الله الرحمن الرحیم

افسر فهرست کتاب قدیم — بسم الله الرحمن الرحیم
باغ سخن را که بهار است سبز — از خط آن لاله عذار است سبز
جمله جهان پر تو مصباح اوست — باب فلک بستهٔ مفتاح اوست
طرفه کلیدی که خزائن درو — مخزن خلاق اماکن درو
نظم حروفش که بخود باهم اند — راست کن مثنوی عالم اند
شمع فروزان شبستان قدس — لاله فروشان گلستان قدس
هر الفش زیر نقاب سیاه — هست بتوحید الہٰی گواه
. . . . . . بکفالت کند — بر سر تفرید دلالت کند
جلوه کند وحدت یک رنگ را — طره زند تارک آهنگ را
گوهر نازندهٔ دحر جزیل — افسر اسماے خدای جلیل
با که ازو هست بقا تاجور — . . کونین بدو جلوه گر
بسکه ره عجز پسندی گرفت — جای الف رفت و بلندی گرفت
رسم کتابت بجهان نا شده — صدر نشین جای الف با شده
هر که تواضع به کماهی نه کرد — خسروی ملک الهی نه کرد
سین که کشد شصت قبا در کنار — خلعهٔ ده عالم هر ده هزار
شانه وش و لیک کلاه سر است — زلف سخن را بشگاف اندر است
شانهٔ سینش که نباشد بسر — سر بصفت سر نشود سر بسر

جهانه سرانند دریں داوری　　تا نبود سر نبود سروری

روز جزا هر که خورد بیم او　　حصن حصیں نیست مگر میم او

گوی زمیں حلقه فروش و یست　　چرخ بریں حلقه بگوش و یست

دیده وش و سرمه کش دیده‌ها　　حلقه زن گردن امیدها

بحر خطیر است سوادش بفر　　فرحه نظیر است بیاضش نگر

طره کش سنبل تر لامها　　حجدنها تاب ده دامها

چونکه بهرنگ توصل شدند　　آره کش موی تفضل شدند

روی دوی را ز خودی تافتند　　افسر ادغام بسر یافتند

آنکه اشارت بهویت کند　　غوطه دریں بحر هویت زند

را که سر راز الهی بدو است　　فتح در علم کماهی بدو است

حاکه درو حلم نمودار شد　　آئینهٔ حلم پدیدار شد

گر بنظر تاج حقائق بود　　درج دراں گنج دقائق بود

نوں که بود ابروی حور بهشت　　جلوه کن پرتو نور بهشت

گرچه هلالیست ولی عنبریں　　تاب ده نیر چرخ بریں

مصقلهٔ زنگ حوادث بود　　دافع وسواس خبایث بود

یا که دهد یاد ز جام الست　　جرعه کش آں همه هشیار و مست

شد ببر او عشر کامله　　سر نهاں را چو صدف حامله

نیست ورائے که ریا واکند　　فرق ریا را بته پا کند

ایں ره ملفوظ ریا انتها　　نه بدروں است و بروں ده نما

هست یقیں شرک خفی را اثر　　تسمه شدن زیر نقاب عشر

در سپاس باری تعالی جل عظمته

شکر خداوند جهاں آفریں　　کرد دهاں را چو شکر شکریں

داد بتن جان گرامی بها　　کرد همه گوهر نامی بها
داد نظر را ز بصر ارمغان　　بست سخن را بدوال زبان
نور خرد کرد فروزان بدل　　رنگ شرف ریخت برین آب و گل
شمع قمر را ز کبودی حجب　　کرد فرو ، زان به شبستان شب
علم و خرد کرد عطا خاک را　　رنگ صفا داد دل پاک را
از رحم مادر زندگی بشب　　کرد درون بچه رومی نسب
روی مه از مهر درخشان نمود　　سنگ سیه لعل بدخشان نمود
زاتش لاله دل صحرا بسوخت　　از دخل خار گلی بر فروخت
راز نهان را بضمیر آفرید　　طفل گهر را بصدف پرورید
زلف چمن را ز صبا شانه کرد　　اشک هوا را بسحر دانه کرد
آب مطر را دزمیں بار داد　　سدهٔ ادر از دل گردون کشاد
سبزه دمانید رخ ماه را　　تاج شرف داد سر شاه را
گنج ظفر در دل شمشیر داشت　　فیض قدم در بر شبگیر داشت
ناف زمین را گهر کعبه تست　　آهوی چین را کمر نافه بست
این همه برهان خدائیش هست　　بر شرف ذات گوائیش هست
هیچ نه بوده بازل بود او　　جمله جهان عابد و معبود او
. : . . . . بود در عدم　　اوست شهنشاه سریر قدم
مرد پژوهنده ازان ره نبرد　　جوهر خود را موجودش شمرد
ذات ورا بدو وبدایت کجا　　علم ورا نیز نهایت کجا
کیست دریں معبد نیرنگ جو　　دم لمن‌الملک زند غیر او
شاهی او مسترد از ملک نیست　　در بر گرداب ورا فلک نیست
نیست مقید ز تقید برون　　عالم اسرار درون و برون

هستی او دور تر است از مثال هست مبرا ز قیود خیال

تاب خرد را بدو افروختن در بر مهتاب کتان سوختن

هر که دلی را به نیاز آوری عقل فرو رفته فراز آوری

رو بسوی قاضی حاجت کنی نیت حاجت بدو ثابت کنی

در مناجات

ای ز تو ابواب کرم باز شد از تو بها وا گره راز شد

نخل من خسته ز باغ تو رست نور ضمیرم ز چراغ تو رست

تخم محبت بدلم کاشتی تخم دوئی کرد بدل زاشتی

رونق بازار من بیدلی از همه رو حل کن این مشکلی

کار مرا چون ز کرم ساختی سر ز زمین در فلک افراختی

باز چنان کن که درین تنگ راه چون مه نخشب نه شوم زیر چاه

مغز تکبر ز سرم دور کن رنگ هوس را ز سرم دور کن

روی نیازم بسوی خویش آر نقد مهمات فراپیش آر

رخت مرا بر در دونان مکش مهد امیدم بربودان مکش

رزق من از غیب مقسم نما خارمن از نور مجسم نما

وهم مرا علم یقینی به بخش عقل مرا رونق دینی به بخش

آب کرامت بگل من ببار تا نرسد زآتش دوزخ شرار

روز مصیبت که شود رستخیز تا چه شود حال من سست خیز

بهر تخلص چه زبان آورم با که روم حرز امان آورم

نیست دران عرصگه پر گزند جز تو دگر دادرس مستمند

کشت مرا آب نجاتی دهی رسته شوم گر تو براتی دهی

در نعت سید عالم صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم

جنبش اول که قلم بر گرفت — حرف نخستین ز پیمبر گرفت

شاه رسل جلوه ده داستان — عرش حریم است و فلک آستان

هرچه درین درج زبر جد بود — آیت او فضل محمد بود

نیست ورا کلک ولی در افق — در سر مه کرد رقم حرف شق

دفتر آیات فتوت بدو — مهر خط ختم نبوت بدو

تاج سران عالم اُمی لقب — جامع اسرار علوم ادب

حامی ما روز سریع الحساب — پرده کشای خط اُم الکتاب

مجمع اوصاف بشیر و نذیر — مخبر آگهه دل روشن ضمیر

شاهد خلوت گه اقلیم راز — یکه رو و یکه دو و یکه تاز

شافع افراد سیاه و سفید — خسرو فیاض سریر امید

شاه رسولان که فلک خاک اوست — شیر فلک بستهٔ فتراک او است

رونق بازار کواکب شده — مطلع انوار غرائب شده

جلوه کنان همچو مه چارده — گشت عیان برافق چارده

عرش برین از قدمش کامیاب — هست دمی ازیم او آفتاب

تا نه درخشید مه کان جود — عالم گیتی بشب تار بود

از گهر او ضوی امید تافت — از رخ او پرتوی خورشید یافت

بانی بنیان کمالات شرع — باعث ایجاد مهمات ورع

تیغ زن لشکر شماسیان — خال ده چهرهٔ عباسیان

قائد دلها دل یاران او — سائق جان کارگذاران او

آنکه نخستین شه صدیق هست — در ره دین صاحب توفیق هست

تیز عمر گوهر دریای ژرف   گلشن دین راست بهار شگرف
ثانی عثمان بحیاکس ندید   جامع آیات کلام مجید
یار چهارم اسدالله بود   مظهر آثار یدالله بود
ختم بدو امر خلافت شده   تازه ازو رسم امامت شده

در معراج نبی صلی الله علیه و سلم

رویت اول که علم بر فراخت   در شب معراج دهل بر نواخت
بود شب تار دران شب ملک   رو بحرم کرد و رسید از فلک
چون بسرا بالکشا آمده   لرزه کنان همچو سها آمده
دید دران دم که رسول امین   زیر سرش دست و تنش بر زمین
چشم مبارک بشکر خواب بود   چهره درخشنده پر از تاب بود
دست ادب برد بآهستگی   حل گره کرد ازان بستگی
شاه فلک دبدبه بیدار شد   سوی فلک قصد نمودار شد
در تن براق زخود جان کشید   پشت و را کرد چراغان عید
چون نگهش آمده آن شب چراغ   برق صفت گشت فروزان دماغ
بود تمنای دلش سالها   یافت ازان مرجع آمالها
شاه تهی کیسه و پشمینه پوش   گشت دران ختلی * فرخنده هوش
چون ز حرم تا در اقصی رسید   فوج رسل تا در اقصی دوید
رفت ازان جاهمه لشکر داو   دست ببر آن همه چاکر باو
چرخ نخستین بقدمها فتاد   ماه دو تا گسته که پا فتاد
جست سوی چنبر نادی ازان   جامه صفت تیر فتاد اندران

---

* اسپیکه از ختل آورده و آن ولایتیست از بدخشان و بعضی گویند از ترکستان (غیاث)

داشت دمی صحبت خوش همدمی   گشت دبیر فلک دویمی

چوں بارادت سوے ناهید شد   چرخ سوم مخزن امید شد

باز فرس چوں بفرا نر رسید   سطح چهارم بقدومش دوید

بهر قدمبوس دویده شتاب   سر ز قدم خانه بدوش آفتاب

چوں بسفر گرم عناں شد دگر   بر سر بهرام نموده گذر

. . . . . . داد جلادت بدو   گشت مدد بخش حمایت بدو

رفت دگر دور اریں بسحمیں   سوے نهاں دائرۀ ششمیں

خانۀ برجیس مسور شده   رسم وفا تازه (مکرر شده)

کرد گذر چوں ز سر مشتری   داد عزل داد دگر . . . .

خاتم جم چونکه بدستش رسید   ریشۀ کیوانی او بر دمید

چنبر هشتم چو سر افراخته   آں کلۀ جامۀ خود ساخته

اطلس او یافت بهاے دگر   چوں بته پاے شده جلوه‌گر

هم ر جهت ملک تگ و تاز ماند   رخش شتابنده ازو باز ماند

سدره و جبریل بهم بار پس   ماند ازاں شاه گرامی نفس

رفرف و کرسی همه را طی نمود   حجره دگر دید و دگر در کشود

رفت سوے عرش و ورا هم گذاشت   بیرق وحدت بدگرگوں فراشت

حالت دیگر ر قدم جلوه کرد   رفت اضافات ازو، ماند فرد

موج قدم سرزد و اورا بشست   چوں گل نرگس به تن چست رست

گشت یکی گرددوی سر بجیب   عقل دریں نکته گرفتار ریب

طالب و مطلوب بیک تگ شدند   عاشق و معشوق بهم یک شدند

دید بخود أنچه توانست دید   گوش شنید انچه تواند شنید

باز سوے بستر خود در رسید   گرمی بستر بهماں طرز دید

. . . . . . جاں ابجدی خستہ را　　شرح دهد نکتۂ سر بستہ را

. . . . زیں راہ قدم کم زند　　ختم سخن را بخموشی کند

خلوت اول

خلوت اول کہ دراں غیر ذات　　هیچ نبودہ ز ظهور صفات

شاهد مخفی بہ نهاں خانہ بود　　گلشن صد رنگ بیک دانہ بود

آئینۂ بود خیالش دگر　　پردگی بود جمالش دگر

خود صنم و خود بصفت برهمن　　خود گل و خود غنچہ صفت خود چمن

بود دکاں جنس فروشی نبود　　نقد دراں عیر خموشی نبود

بحر گراں سایہ تموج نداشت　　شاہ گراں مایہ تفرج نداشت

باغ نمی داشت تمنائے گل　　یار نمی داشت تمنائے مل

جام پر از بادہ چکیدن نداشت　　نخل سر ریشہ دمیدن نداشت

بذر گری تخم نمی زد بہ گل　　ابر نمی ریخت بریں گل و بل *

غیب هویت خمی انگیختہ　　ساقی گل رنگ بخود ریختہ

نشہ دگر گونہ فروبست کار　　کار دگر گونہ فروبست بار

عشق دریں ضمن فراتر رسید　　شوق نهاں را بفراتر کشید

رفت ز سربوی گل محویت　　دید بخود انچہ بود کیفیت

گنج جواهر بنهاں بار دید　　کنز خفی قابل اظهار دید

ظلمت شب مانع نورے بود　　ترک ادب ترک شعورے بود

خلوت دویم

خلوت ثانی کہ در انحا شعور　　کرد تجلی ز خیال ظهور

---

* وابل - باراں بزرگ قطرہ -

ماه رخ نور و شهود و وجود کرد دران جلوه بکف جام جود
علم دران رتبه نمودار شد عالم ازان علم خبردار شد
گشت نمایان صور علمیه یافت بهاے گهر علمیه
علم شیونات تعین گرفت درک مقامات تمکن گرفت
صورت اجمال بیک احدیت جوهر تمثال بیک کیفیت
گوشه‌نشین صاحب رایات شد قابل اقبال مهمات شد
شمع فروزنده درون نقاب ماه درخشنده درون حجاب
تخم خرد دید گلستان ببر شاه زیک غرفه برون کرد سر
موج زنی بحر نهان ساخته می باثر پرده بر انداخته
لفظ یکی معنی او صد هزار شاه یکی لشکر او بیشمار
لیک ته پردگی ذات بود قالب اظهار علامات بود
خلوت علمی ست وراے صفات علم گرفت است تعین بذات
این همه‌ها از پئی تفهیم هست مبتدیان را پئی تعلیم هست

خلوت سیوم

خلوت ثالث که مدار شهود جوهر او عرض جهان را وجود
ابر گهه نازیم کثرت است نیر نور فلک وحدت است
نسخهٔ تکوین رقم کلک او آیت تفصیل در سلک او
رنگ نه دامن ایجاد شد طرح نه صورت بنیاد شد
مونس نه دائره کن مکن حلقهٔ شش حجره مربوط کن
سرو سهی شد بگلستان ازو شمع منور ز شبستان ازو
عالم و معلوم جدا شد ز هم غالب و مغلوب برون زد علم

اصل * نمایاں ز فروغش شدہ　صورت آخر ز شروعش شدہ
کارگری کرد ہسر را پدید　دخرگری کرد ثمر را پدید
بلبل و گل ہر دو بہم یارشد　طالب و مطلوب پدیدار شد
شد دل فانوس چراغاں ازو　شد دل ناقوس غریواں ازو
دیر مغاں رونق دیگر گرفت　مسجد و منبر ہمہ زیور گرفت
. . . . . را داد صلا ما و من　یافت طراوت بہ دگر گوں چمن
قفل فروبستہ را آمد کلید　زخم جگر خستہ را مرہم پدید

مقالۂ اول در آفرینش آدم علیہ السلام

مشت گلے چوں علم افراختہ　شیر دلاں را سپر انداختہ
طفل چہل روزہ شہنشاہ شد　داغ نہ ناصیۂ ماہ شد
خاک سیہ را شرفے شد پدید　بوالبشر صاحب اسما رسید
گنج جواہر بتہ خاک بود　غافل ازاں عالم افلاک بود
چوں ز سر خاک بروں کرد سر　ریخت براں لشکر گردوں گہر
گشت خلیفہ بہمہ خاکیاں　داشت شرف برہمہ افلاکیاں
خلعت تشریف ببر در کشید　چادر سہ لشکری بر سر کشید
شاہی او الکۂ ناسوت شد　خسروی در کشور ملکوت شد
چودکہ جمالش بجہاں تاب یافت　خال عصی از رخ او آب یافت
نور درخشاں شدہ عین الکمال　تاندہ رسد چشم بدی را مجال
علم الہٰی ز دلش آشکار　فیض خدائی ز لبش روبکار
کارگہہ قدرت اللہی است　نور زمیں را چہ قدر شاہی است

---

* ای از فروغ اصل نمایاں شدہ ۱۲ منہ

این چه شرف هست کف خاک را کیست بدو داد دل پاک را

این چه بود سر دهان در وجود این چه بود دهشش ایثار و جود

این چه بود زر گری کبریا شد بکفش خاک سیه کیمیا

رکن چهارم نبود جز تراب فرش ورا کرد الٰهی بر آب

همچو یکی تودهٔ خاکستر است گلخن طباخ ورا در خورست

جسم کسیف است ندارد وقار کرد ازو گلشن پروردگار

خوار ازو هیئت ابلیس شد فاش ازو صورت تلبیس شد

این همه قدرت که نهد غیر او کیست ازین قضیه * کند گفتگو

سنگ شود آب و دگر آب سنگ خاک شود باز زر سرخ رنگ

این همه از سطوت یزدانی است دبدبهٔ و شوکت سلطانی است

تاکه پدید است دم زندگی طوق گلوهست بپابندگی

غیر ازین نیست دگر کار ما هست همین حرف سرا وار ما

حکایت

رفت یکی روز دره بو تراب دیدیکی گبر گرفتار خواب

زیر درختے بزمین در غبار چون سگ دیوانه در افتاد خوار

شیر خدا رفت ببالین او گرد ربود از گل نسرین او

خفته بخود آمده از خفتگی دیده کشاد از ره آشفتگی

گفت بآن شه که بگو کیستی بر سر این راه پئی چیستی

لطف ترا دیده دلم شرم کرد سنگ مرا عاطفتت نرم کرد

گفت علی ابن ابی طالبم بر همه شیران جهان غالبم

---

* صحیح قضیه بفتح اول و کسر ثانی و یاء مشدد (غیاث)

خاک منم کنیت من شاهد است　　بو لهبی نار بتو عائد است

گر قدمم بر سر افلاک هست　　لیک مرا الفتے با خاک هست

غلبه ازاں کرد بمن میل جنس　　از چه بود سوی تو این نیل جنس

لطف کجا رشک بود غور کن　　نیست جز این هیچ دریں جا سخن

گبر سبک جست و بپا اوفتاد　　گشت مسلماں ز شه دین و داد

شاه جهاں داد ردای خودش　　کرد مکرم ز عطای خودش

مقالهٔ دویم در تنبیه غافلاں

عشق خدا مرد شتابنده را　　جمع کند کار پراگنده را

دل که بخود دار ندامت کشد　　عشق بهر نقش کرامت کشد

هر که دریں دشت سراب آشنا　　گشت ز یک دجله در آب آشنا

تا نه گزارید بران پاے سنگ　　ره زن آں خسته شود صد نهنگ

به که ازیں دجله قدم بر زنی　　تا نه دهد جان به نهنگ دنی

چند دریں ورطه دمی شو براه　　رخت گراں مایه مکن زیر چاه

تا نشد آں شاه * ازیں چه بروں　　جذبهٔ اقبال نه شد ره نموں

نقل مکاں کرد و را در سراں　　تا چه بود دولت ایں نقل جاں

کار مکن تنگ بخود زینهار　　به که کنی فکر ره رستگار

نفس دغل را بتبر بر فگن　　تیشه بریں پای هوس در فگن

از چه دریں دائرهٔ خاکداں　　نقطه شده خاک کشیدی بجاں

نقطهٔ گل را بزمیں در کفی　　نقطهٔ کل شو که جهاں سر کنی

همچو الف شوز نقط بر کنار　　کار نقط را متحدد گذار

---

* اشاره بر یوسف علیه السلام - ۱۲ - منه

به که در ملک تفرد زنی　　حلقهٔ ابواب تجرد زنی

میل درین چشم تعلق کشی　　اره برین فرق تملق کشی

تا که نه سوزید تن خویش شمع　　تا نه دوانید برخ آب دمع

خود نه شده زیر ملمع لگن　　رونق انوار دل انجمن

تیره دلی نور درون رد کند　　جوهر بد آئینه را بد کند

حسن عمل را چو توقف کنی　　در کمی حسن تاسف کنی

خور بزمستان که بود زیر تاب　　روز شود کم چو گرفتی حساب

وقت نشاط تو شده صرف غم　　عمر گرامی بتلاش درم

به که ببیک عشق کشائی دکان　　مشتری عشق ندارد زیان

سود کنی گر تو تجارت کنی　　هستی موهوم بغارت کنی

زین چه بود روز بهی تاجری　　در عرض خاک سیه گوهری

قلب زر است این که تو داری بکف　　رو بسره کن که دیابی شرف

قلب بود قلب بهر جا بری　　قلب نیرزد بر هر مشتری

صولت نقاد کشاید زبان　　قلب دود بر محک امتحان

گرچه دکیسه تو کسی مختفی　　گاه سها خنده رند صیرفی

کیسه بران را چه دهی صرف گنج　　ار چه شوی دست تهی باد سنج

خاک درین چشم تعقل کنی　　شیشه تهی گشت چه قلقل کنی

روز تعدل که ترازو نهند　　بر شرف سنگ جزا میدهند

خشک سرانند هم الخاسرون　　مایه گرانند هم المفلحون

پله گران شو که شوی مردکار　　پله سبک را نبود اعتبار

هرزه دود کار سبک سیرتان　　یاوه بود نقد مگس طینتان

نقد همای به که بر آئین بود　　کفه همای به که موازین بود

دست ترا داد خدا مهر کار | عقل تو مالید برای شکار
صید دریں وادی روبه مکن | صید دراں عالم شیرانه کن
دیدهٔ صیاد کشا و به بیں | دامن تو بیشهٔ آهوی چیں
سعی دریں کالبد خویش کن | دام نه و صید دل خویش کن
چوں تو کنی صید دریں دشت زار | خود نه شوی صید کش انجام کار
ایں شرف مایهٔ آزادی است | ایں گهر لجهٔ صیادی است
سست مشو چوں نفس جبریاں | جهد کن و تیر فگن از کماں
معنی ایں جبر نه بستن بود | سلسلهٔ عقل گسستن بود
جبر اگر هست دگر کاملی | آں بکف عشق بود منجلی
بنده شدن پیش خداوند جاں | در کف تقدیر سپردن عناں
ایں نه بود جبر بصد کج روی | تابع اماره شدن چوں غوی
انچه ترا هست دراں اختیار | در پئی آں گام زنی صد هزار
انچه ترا نیست دراں دست رس | جبر دهی نام و نوازی هوس
پس جز ایں جبردنی یار تست | رخت بر نفس دغل بار تست
عاشقی یک رنگ ندارد نیاز | طالب دو رنگ گرفتار آز
مشرب خود کام نیاید بکار | فصل تهیگام در آرد بهار
عشق بود از خودی خود شدن | بے مدد عقل قدم برزدن
حاصل ایں رنگ رند موبمو | نیست میسر بلب گفتگو
صورت او معنی اسما بود | آئینهٔ روی مسما بود
غنچهٔ پژمردهٔ صورت پرست | گل نه کند تا که ز صورت نرست

حکایت

بود یکی خستهٔ شیدا دروں | داد دلی را بیکی لالہ گوں
داوک دلدور بت همچو برق | داشت بدل تا سر سوفار غرق
بود چناں بر رخ او شیفتہ | رفت ز خود بادل افریفتہ
آں بت سنگیں دل نا مہرباں | کردیکی روز ورا امتحاں
کاکل مشکیں بتراش آورید | لالہ رخ خود بخراش آورید
کرد بروں جامهٔ دیبا زتن | ساخت بیک دلق کهن پیرهن
برقعهٔ پشمینہ برو در کشید | ابر سیہ در سر مہ بر کشید
کرد چناں هستی خود پائمال | کس نشناسید ورا زیں وبال
بود گمانش کہ گرفتار خود | وا نہ کند دیدہ بدیدار خود
لیک غم عاشق شوریدهٔ او | گشت فزوں تر ز نخستیں بدو
ولولهٔ او ز یکی صد شدہ | طنطنہ بر چرخ زبرجد شدہ
بود شب و روز بدیں حال او | سایہ صفت در پس دنبال او
بر سر یک پشتہ بآں شور حرف | گفت یکی روز نگار شگرف
کای دل مجبور سراسیمگی | خرمن برباد دہ زیرکی
چوں تو ندیدم بوفا دیگرے | بر تو سزد بخت کشاید درے
لیک عجب آیدم از وضع تو | ایں چہ بود وضع بمن راست گو
. . . بر سر خود چوں بتاں | تاج نہ کاکل عنبر فشاں
لالهٔ حمرا بچمن زار بود | سرو سہی رونق گلزار بود
شمع بدم دردم افروختن | دود بجا در سر من سوختن
رفت کنوں از کف من روزگار | گشت دریں پردہ دگر گونہ کار
بہر مرا انچہ کہ سنجیدهٔ | رفت زمن انچہ کہ تو دیدهٔ

س زچه رو سوز بدل می‌نهی / جان گرامی بهوا می‌دهی

از چه بود این همه آشفتگی / بادل بیدار درین خفتگی

گل ز گلستان چو شود نا پدید / کس بدر باغ نجوید کلید

کس نه زند گام سوے دشت بار / چون بعدم رخت کشد لاله زار

خسته جگر گفت بدو کای پری / پرتو نور تو مه و مشتری

آه ترا این چه توهم بود / دور تر از حسن تکلم بود

خار درین راه فگندی مرا / غول بیابانه پسندی مرا

معنی تو دام فگنده بمن / صورت تو نیست بمن راه زن

غمزه گره از دل ما واکند / دیدهٔ نرگس که تمنا کند

چشم مروت کند این جا عمل / ور نه بت سنگ چه دارد خلل

معنی معشوق بود ناز او / صوت خوش و حسن ادا ساز او

شخصیت تو نه مرا درکش است / ماهیت شخص سراپا خوش است

یار همیشه به لباس دگر / چون مه و خورشید شود جلوه‌گر

جمله تجلی بیکے رنگ نیست / جمله جواهر بیکے سنگ نیست

من بخیال تو سراپا خوشم / بی تو مرا نیست دگر مهوشم

عاشقم و سایه صفت در پیم / عاشق دو روزهٔ حسنت نیم

حسن اگر رفت دلم چاک نیست / عشق اگر هست بما باک نیست

مرد نباید که دهد دل بپوست / داد اگر مردک بے مغز اوست

مقالهٔ سیوم در فضیلت دل

گلشن هستی چو بهار آفرید / غنچهٔ دل بهر دو کار آفرید

اول آن بوی وفا بر دهد / رائحهٔ باغ صفا بر دهد

ثانی آں محو محبت بود　　مصدر اخلاص و مروت بود

مطلع انوار الهی دل است　　مخزن اسرار کماهی دل است

دل که مبرا ز عیوب سکیبست　　اول او آخر او هر یکیست

طرفه گهر بحر دراں مضمر است　　علیهٔ او در همه جا اظهر است

مرجع انواع صحائف شده　　مجمع اوصاف صحائف شده

شاه ولی تاج ندارد بسر　　فرق گدا را بکند تاجور

لشکر او خیل ملائک بود　　در ته پا جمله ارائک بود

صدر نشین کشور ملکوت شد　　سیرگهش روضهٔ جبروت شد

عرش بریں کرسی ایوان او　　چرخ کهن بندهٔ فرمان او

لجهٔ لبریز علوم شگرف　　در گراں مایهٔ اصداف حرف

رمز نهاں را شکم حامله　　طفل سخن راست یکی قابله

پیر خرد طفل دبستان او　　نور خدا شمع شبستان او

مورد الهام سموات شد　　مهبط انعام کرامات شد

بندهٔ او صاحب ذوالاحترام　　خادم او والی عالی مقام

حجلهٔ او پردهٔ راز الست　　نشهٔ او بادهٔ هشیار و مست

کارگه کار گزاران عشق　　تقویت شیر شکاران عشق

مزرع ارباب ضمیر آگهاں　　مشرب مردان جلالت نشاں

محفل اول که شهاں اندرو است　　منزل آخر که جهاں اندرو است

هست کلید در گنجینه‌ها　　جلوه ده روشنی سینه‌ها

گنج ابد شد همه درکار او　　کان ازل هست شتر بار او

پرتوی او گر نکسے کرد تاب　　ذره اگر هست نشد آفتاب

هست خوشا آں که شود یار دل　　دید ز دل مخزن اسرار دل

مونس دل شو که تماشا کنی   کار فروبسته گره وا کنی
غیر دلت نیست رفیقت دگر   دلبر غم خوار شفیقت دگر
من چه کنم رفت ز من دل برون   تا بکجا بند توان شد بخون
شاه کجا حجرهٔ زندان کجا   راز کجا سینهٔ رندان کجا
گر بکفم داد سر رشته دل   من بشدم پیش بزرگان خجل
این همه آفت که تو بینی بمن   از چه بود گوش بکن این سخن
کش مکش دل ز من و من ز دل   کرد فروپای مرا زیر گل
ورنه مرا نیز سروکار بود   جنس مرا گرمی بازار بود
کشتهٔ دل هستم و دیگر مپرس   تشنه لبم بر لب کوثر مپرس
شاکی دل را چه حکایات هست   در سر این قصهٔ روایات هست

حکایت

کفش گری ساکن گجرات بود   لیک بدست زن خود مات بود
شب نه شدی روز بر آن سینه چاک   روز برو همچو شب تیره داک
رفت بر مرشد خود روز عید   پیر نگه کرد ورا خوب دید
چهرهٔ او بر اثر غم شدے   دیده گهے خشک و گهے نم شدے
پیر دمی چند برو چون گذشت   اندکی در پرسش احوال گشت
خسته جگر شکوهٔ زن وا نمود   پیر بدو گفت که برخیز زود
گردن او را برسن وا گذار   زیر حباله زن دیگر در آر
کفش گر ساده ازین شد خجل   گفت مرا صورت او برد دل
گفت باو پیر اگر دل ربود   شکوه ز دل از چه کنی نیست سود
عشق کند صید دل مرد را   مهر کند گرم دل سرد را

بود گمانم که شدی ند ز زن گشتم ازیں جهت * بتو حرف زن
زن چه کند عشق گرفتار کرد دل شده از عشق گرفتار درد
زن دگر و دل دگر است اے عزیز هست بسے فرق کنی گر تمیز
دل بخداوند مصاحب بود
شکوهٔ دل غیر مناسب بود

مقالهٔ چهارم در بیان عشق

چوں خم اول که مخموش آمده عشق ازاں خم مخروش آمده
باده فروش مئی ایجاد کن کرد دکاں وا ز سر کن مکن
یار خریدار مئی ارغواں بادهٔ درخشاں بسر هر دکاں
جام بکف هست شهنشاه عشق پرده دروں کرد ز سر کاه عشق
عشق قوی دست که شاهی کند خاصه بناسوت خدائی کند
حکم رواں کرد زهر چار سو زخم بییک سو و بییک سوفو
میر جنوں بیگ وزیرش شده از پئی هرکار مشیرش شده
حسن دریں ضمن سبک تر رسید رخت گراں را بسبک بر کشید
زیب ده عالم ایجاد شد نور رخ نقرهٔ و فولاد شد
آهن و زر هر دو ازو تاب یافت چهرهٔ ز یبق هم آزو آب یافت
روی چمن را ز تره آب دار شیشه بهر گل ز مئی ناب دار
دیدهٔ نرگس ز غنودن کشود لاله رخی از ته چادر نمود
سرو قصب را ببر آراسته از پئی تعظیم بپا خاسته
نهر رواں شد ز پئی دیدنش رفت هوا بوی گلی چیدنش
غنچه ادب کرد و لب خویش بست سر بگریباں بدو زانو نشست

* صحیح : جهت بهتم ه

گل بسر شاخ مقامی گرفت   لیک نهان راه پیامی گرفت

بادصبا در پئی غمازیش   مرغ چمن هم بسخن سازیش

لاله رخان مست شراب غرور   هوش و خرد خیمه برون از شعور

این همه از عشق نمودار شد   از اثر عشق پدیدار شد

عشق بود همچو یکی شیرنر   طعمهٔ او شد دل شوریده سر

عشق بود تیغ بر آورده رنگ   هست نیامش دل آشفته رنگ

عشق شکاریست نهان صید او   در پس هر پرده بود کید او

عشق بخود شعلهٔ آتش زن است   حسن برای شعله یکی روغن است

عشق بمن داد مئی دلفریب   برد زمن طاقت صبر و شکیب

نیست بدل هیچ نهان غیر عشق   هست شب و روز مرا سیر عشق

عشق نمود است مرا پرورش   خون جگر داد بمن در خورش

شمع صفت گرچه رخ افروختم   چون پر پروانه جگر سوختم

منقل خورشید مرا در بر است   آتش زرتشت مرا بر سر است

اشک من و موجهٔ عمان یکیست
آه من و جوشش طوفان یکیست

حکایت

شاه گهر بخش قزل ارسلان   دید یکی دخترک باغبان

همره مادر بچمن زار بود   رنگ کش رونق گلزار بود

ماه درخشان ز رخ او خجل   سرو سهی از قد او پا به گل

غالیه بر سنبل تر ریخته   موی میان سینه بر انگیخته

گیسوی او تا به کمر از سرش   تار فریبنده بود زیورش

شاه بران ماکره مفتون بشده　　داد عنان از کف و مجنون شده

خواند نهان مادر او را بپیش　　گفت بدو شمهٔ اسرار خویش

او ز ابا چاک گریبان نمود　　در نظرش هیبت شاهی نبود

عشق ملک را ز ادب درکشید　　در پس حلوا چو مگس سر کشید

یافت ازین حال و زیرش خبر　　گفت بآن عاشق شوریده سر

ماه رخانست بسرای حرم　　هر یکی از حسن پری نیست کم

بر یکی از قوم رعایا نظر　　از چه بود ای ملک نامور

طرفه بود دخترک گلفروش　　از لب سلطان بشود داده نوش

بت که نباشد شرفش ارجمند　　دل ندهد برهمن هوشمند

یار همان به که مناسب بود　　در خور اقبال مناصب بود

گفت بدو اشک فشان ارسلان　　نیست درین راه فلان بن فلان

شمع به پروانه چه دارد نسب　　عشق دران سرزده از امر رب

بلبل مسکین چه بگل داشت کار　　عشق چنان کرد دلش را فگار

عشق نخواهد ز مودت ادب　　عشق نه گردید اسیر سبب

شاه مع القصه نکاحش نمود　　عقد بد و بست و گره در کشود

عشق ببین حرف دوئی دور کرد　　خانه ازین یک دلی معمور کرد

یک شو و یک بین و یک رنگ شو　　صلح کن و دور تر از جنگ شو

عشق گل گلشن اللهی است　　هرکه ندانست بگمراهی است

مقالهٔ پنجم در نصائح ملوک

کارگزاران که عمل کرده اند　　کار نمایان بپا حل کرده اند

ارض و فلک چون که دل افروز شد　　تسویهٔ هر دو بشش روز شد

لعل پس از چند بر آمد ز سنگ   قطره شود در صدف از درنگ

نطفه جنین شد درحم بعد دیر   چشم گرسنه شود از دیر سیر

تخم ز گل نشونما شد بوقت   نحل ثمر ریزبها شد بوقت

بدر هلال است ولی بعد چند   طفل شود بعد بسے هوشمند

لب ز تانی بلب آرد سخن   کارکی گر بتانی به کن

چیست تانی که تحمل بود   در پئی هرکار تامل بود

فکر وسارا که خرد گفته اند   دہر همیں اهل سند گفته اند

کارکنی گر تو شتابی مکن   از سر تعجیل خرابی مکن

دیر بیا لیک خوشا تر بیا   چوں صدف از بحر بگوهر بیا

مدرکه شد قوت بازوی عقل   گوهر تابندهٔ نیروی عقل

شاه همان به که خرد یار اوست   ماه همان به که فلک دار اوست

شاه جهان پرور عالم نواز   شد ز خداوند جهان سرفراز

عدل و کرم زینت خسرو بود   چو گل هر روزه دگر بو بود

شاه اگر هست رعایا پرست   پایهٔ اقبال بآں قائم است

ورنه دراں هست خلل بے گماں   دشمنی خلق در آرد زباں

کرد ترا شاه خدا بهر خلق   گنج و گهر داد ترا بهر خلق

این همه هستند عیال خدا   خورد و کلاں هر همه مال خدا

جمله بیک نوع بنی آدم اند   نور چراغ همهٔ عالم اند

لیک سپرد است بتو این همه   چوں که سپارند بچوپان رمه

گرگ شدی از پئی ایذاے شاں   ترس نداری ز خدای جهاں

قسمت صدکس بتو تفویض کرد   تا تو رسانی بهمه فرد فرد

حلق کنی وا چو دهان نهنگ   حمله کنی بلع چه از خاک و سنگ

رزق کساں میخوری اے تیرہ دل | از چنیں اعمال دتّی منفعل
قسمت تو هست یکے پارہ ناں | سیر خوری گر تو نشینی بخواں
هست یکے جامہ اگر ریستی | چند صبا پرور جاں ایستی
وقت دگر رفتن تو در رسد | باز ردای تو ملک در کشد
هست همان چادر تو دو دراع | نیست ازیں بیش بتو یک ذراع
چون تو روی زیر زمیں سینہ چاک | مال تو پامال بدست تو خاک
مال بگیری ز حقوق کساں | باز گزاری بگروہ خساں
یک تلف حق ز خلائق کنی | خود برود یک طرف اندر زمیں
پس چہ گرفتی تو ازیں دائرہ | هیمہ کنی جمع پئی نائرہ
وای بتو زانکہ سیہ رخ شدی | مفت یکی کندۀ دوزخ شدی
توشہ بکس رزق کساں را مخور | از دگراں پارۀ ناں را مخور
روزی هرکس تہ انبان اوست | همچو سخن در لب حنبان اوست
گر تو کنی بند در رزق کس | رزق رود در پئی او باز پس

حکایت

چون شہ غزنی ز مهمات هند | یافت فراغت بمقامات سند
چشم فروبست ز حال سپاہ | گشت خریدار وبال سپاہ
اکثرے از لشکر خود دور کرد | خدمتیاں را همہ مهجور کرد
چونکہ بگردید سپہ بر طرف | گشت پراگندہ چو در از صدف
دیدشبے چند جواں را بخواب | گشت براں مخزن شہ کامیاب
هر یکے یک بدرہ کسیدہ بدوش | می برد از گنج شہ حق نیوش
گفت بآنها کہ شما کیستید | در سر ایں کار پئی چیستید

گنج من و سیم و زر ازآن من ‌ ‌ ‌ هست همه در ته فرمان من

سرقه حرام است بمال کسان ‌ ‌ ‌ سرقه نسازند مگر ناکسان

آن همه دادند ملک را جواب ‌ ‌ ‌ که تو هنوز استی گرفتار خواب

رزق کسانیکه تو پدرود کرد ‌ ‌ ‌ حق پس شان این همه موجود کرد

روزی شان در پئی شان میبریم ‌ ‌ ‌ حصهٔ شان جمله بشان بسپریم

جست ملک اشک هشان سینه ریش ‌ ‌ ‌ خواند سپه را زندامت به پیش

معذرت آلوده تکلم نمود ‌ ‌ ‌ در عوض گریه تبسم نمود

وجه معیشت ز در فیض وجود ‌ ‌ ‌ کرد مسلم بهمه هرچه بود

لیک فرو سر بگریبان خجل ‌ ‌ ‌ بنده همان به که شود منفعل

دید شبی باز همان سیم و زر ‌ ‌ ‌ بسته در آرند کشیده بسر

انچه ربودند همه آورند ‌ ‌ ‌ بار دران مخزن شه بسپرند

کرد ملک بار بآنها خطاب ‌ ‌ ‌ بار کشادند زبان در جواب

کای شه فرخنده بجا میکنیم ‌ ‌ ‌ انچه خدا گفت بما میکنیم

روزی هرکس که بود بهر او ‌ ‌ ‌ میکنندش در پس او کرک او

قوم مرخص شده یک سر رسید ‌ ‌ ‌ رزق دگر باره فرا تر رسید

روزی ما در کف دیگر بود ‌ ‌ ‌ واسطه جستن نه نکوتر بود

تا بجهان مرد بخود زنده است ‌ ‌ ‌ رزق پئی مرد شتابنده است

مقالهٔ ششم در شرف بامداد

ای چه خوشاهست دم بامداد ‌ ‌ ‌ غیر خدا هیچ نیاید بیاد

گل بچمن صبح در آرد بهار ‌ ‌ ‌ صبح شود زیب رخ لاله زار

مونس غمخوار دل خستگان ‌ ‌ ‌ هست کلید در دربستگان

گلشن نورستهٔ اسرار حق — مطلع رخشندهٔ انوار حق
مصدر انظار خدای کریم — مظهر آثار جدید و قدیم
مرتع شیران بیابان جان — شمهٔ آب لب روحانیان
مصحف آیات جمال اسم — سورهٔ اخلاص دران شد رقم
هست بت تازه رخ سیمبر — خنده بلب، جام بکف، جلوه گر
نور فزائے دل ظلمت نشان — آئینهٔ روے همه مهوشان
نقد دهن دامن امید را — یاد دهد روضهٔ جاوید را
درج گهر بار فیوضات رب — پور شرف دیدهٔ ز هدان شب
عامل شبگیر نیابد زیان — طالب آن هست درون امان
خادم او خسرو اقلیم دل — مخلص او رنگ زر آب و گل
تابع او هر که شده شه شده — افسر پر نور سرمه شده
وای بر آن کس که نشد یار او — دیده فروبست ز انوار او
هر که دران سوق خریدی نه کرد — در ره مقصود بریدی نه کرد
تاجر اجناس خر صبح گاه — همچو فلک یافت قوی دستگاه
بحر سحر گرچه ندارد نهنگ — مرد کجا تا گهر آرد بچنگ
خفته ملان را چه خبر زان گهر — شرط بود مهر جواهر بصر
چشم اگر نیست بکس نور جو — هست خزف پاره گهر پیش او
زنگ زد ای دل عصاه * شد — بل سپر دشنهٔ آفات شد
تیر هدایات ازو رد شود — نیک کند گرچه دعا، بد شود
ناوک عصیان چو شود زخم ریز — صبح دمش مرهم کافور خیز
آه ازین غفلت مردم فریب — برد ازین مردم نادان شکیب
وقت اجابت که بود بامداد — هست سعادت که نصیب تو باد

* صحیح عصاة — بلا تشدید — جمع عاصی بمعنی نافرمان۔

حکایت

بود یکی دختر حلوا فروش　　قند چکیدی ز لبش همچو نوش

مهر گرفتار جمال مهش　　ماه سبک سیر غبار رهش

بود دهان غنچهٔ شکر فشان　　رشتهٔ دندان گهر کهکشان

رفت گدائی بر دوکان او　　کرد گذر بر شرف خوان او

لیک بدستش نه فلوس و درم　　مفلس بے برگ و نوایش دژم

حلوه ازو وام گرفت و ربود　　روز دگر هم بکفش زر نبود

کرد تقاضا بدو آن سیمتن　　که خوری تو حلوه بده زر بمن

حرف بزرگی بگدا بود یاد　　رد نشود هیچ دعا بامداد

ناله کنان شد به بیابان و کوه　　دید یکی پیر گرامی شکوه

داد با و صد درم از دست خویش　　مرهمی بگذاشت بران تازه ریش

گفت برو راتب تو صد درم　　کرد خدا از ره فضل و کرم

صبح دم از بی سبب جهد و کد　　زیر لحاف تو بود صد عدد

چونکه گدا شاه شده زان نوال　　گشت دگر گونه برو تیره حال

دید ورا چون پدر گلبدن　　سر ز خران کرد برون آن چمن

کرد بدامادی خود سر فراز　　کوته شده قصه نگشته دراز

این همه از فیض سحر آمده　　خشک درختش بثمر آمده

مقالهٔ هفتم در باز جست پیر کامل

توسن دل کرهٔ جاهل بود　　رائض او مرشد کامل بود

آهن تیره نشود نرم تر　　تانه رسد شعلهٔ آتش سیر

تا نخورد پتک * ز آهن گران | زر نه شود شمع فروز جهان

آئینه ساری چو مکمل شود | جوهر فولاد سجنجل شود

اول اگر هست درخشان بسنگ | در کف استاد دهد آب و رنگ

شیرهٔ انگور اگر هست دوش | بادهٔ جان بخش کند میفروش

در صف ارباب تجرد بیا | صحبت کامل چه بود کیمیا

تا ندهد تلخ دوایت حکیم | کی رود آزار ز تنهای سقیم

هست رگ دست بدست طبیب | نبض دلت هست بدست حبیب

او ز بدن دور جراحت کند | این ز دلت دور کثافت کند

نسخهٔ مجنون او اطریفل ‡ است | نسخهٔ او پر ز خمیر دل است

صاحب اخلاص چو لب وا کند | نور خدا از لب او سر جهد

ناصیهٔ او ز تجلی غیب | می برد آثار قرار و شکیب

گر تو روی راه ز سالک بپرس | منزلی از شاه ممالک بپرس

بندهٔ هر مسخره گشتن ز چیست | درسر هر کوچه گذشتن ز چیست

دامن مردان خدا را بگیر | مجده گران از چه شوی چون زحیر

مرد همان به که کند جست و جو | خوار شود آنکه بود سست خو

صحبت دیرینهٔ ایزد پرست | هست همین جان ببدن تاکه هست

گلشن انوار بهار فتوح | کیست درین قالب تو غیر روح

لیک بران آئینه افتاد زنگ | هست کنون همچو یکی پارهٔ سنگ

روبه سوی خانهٔ صیقل گری | تا برود زنگ ازان گوهری

مرد پژوهنده بر آرد امید | شیر شتابنده گرفته است صید

---

* آهن سطبر را دستهٔ چوب ، هتوڑا ، گهن - (غیاث)

† آئینه -

‡ نام دوا مشهور -

روبه مشو روبه بگیرد شکار　　روبه دلاں را چه بود اعتبار
ظل الٰہی است دل اولیا　　نور خدا آب و گل اولیا
جان ترا گر بریاضت کشد　　به که ازاں تن به عبادت کشد
فربه مشو نفس پذیرد غرور　　فربه تنی دور بود از شعور
قالب و جاں هر دو بقابل سپار　　تا بشود همچو زره داغدار
لیک مخور غم که اگر تن بکاست　　جاں چو شود فربه شود جمله راست
رنج کش درد دلستیم ما　　بند در آب و گلستیم ما
هستی ما قید بما آمده　　یا بته چاه ستم در شده
نالۀ زنجیر صدای لب است　　آه سحر خیز دم یا رب است

حکایت

بود یکی شیخ کرامت اثر　　حجرۀ گزین و زجهاں دور تر
بہر طلب هرکه بدو سر خورد　　حصه برد تا دآمد بر خورد
لیک عملهای ریاضت دسے　　بر طلبه امر قناعت بسے
نفس مریداں به تب فاقه سوخت　　شمع هدایت پئی هرکس فروخت
رفت جوانے بتمنائے دید　　تاکه شود هادی دیں را مرید
شیخ نخستیں بابا در شده　　قفل اریں امر بدر بر زده
لیک پس از چند مریدش نمود　　از سر اخلاص خریدش نمود
برده بیک حجره در حجره بست　　رفت غریب اندراں حجره نشست
همچو یکی مرغ پر افگنده پر　　شد بدروں قفس تنگ تر
کرد مقرر رطبی در خورش　　در پس هر شام پئی پرورش
زاں که بسی بود مشقت دراں　　تاب نبودش دمی از آب و ناں

ضعف تنش چون برو طاری شده   حکم نحافت برو جاری شده

تختهٔ چوبین درش در شکست   رفته برون همچو یکی پیل مست

شخص بدو گفت سوی خانه رو   روح بدو گفت سوی پیر شو

شیخ دراں وقت نشسته بخواں   دست گشاده بسوی خوان نان

نعمت الوان همه در دسترش   پر شده از میوهٔ خشک و ترش

شیخ ازاں جا که دلش صاف داشت   نور الهٰی بدلش سر گزاشت

کرد اشاره که بیاید مرید   دست خود از خوردن خوان بر کشید

بود لگن شیخ دراں قی نمود   قفل در قدرت حق بر کشود

گشت لگن پر ز در آب دار   گفت بآں رنج کش روزگار

هست ترا گر هنر در کشی   تو بخور این خوان و مکن سرکشی

دید مریدش دگر از اعتقاد   بر سر پا باردگر سر نهاد

توبه کناں باز در توبه بست   رفت دراں حجره دگر بر نشست

کرد گذر چونکه برو اربعین   کرد توجه بسرش شیخ دین

خضر رسید و در دل بر کشاد   در صف ابدال ورا جای داد

مقالهٔ هشتم در استعانت از بزرگان

هر که پژوهندهٔ همت بود   او بجهاں صاحب نهمت بود

میل شتابنده پر و بال اوست   نور سحر رونق اعمال اوست

عشق هماں به که کند ترک تاز   مرغ هماں به که رود سر فراز

باز پئی صید خدا آفرید   ایک دراں میل جدا آفرید

آں که اعانت ز بزرگاں نخواست   بعد فتادن ز زمین بر نخاست

چوں نرسد از سر کهسار سیل   نهر سوی بحر کجا کرد [میل

کار جهاں بندہ نیک دیگر است　　خانہ اگر هست یکی صد در است

گر نبرد کس بکسے التجا　　از چہ بود گردش او جابجا

خاصہ اعانت کہ کنند اولیا　　خاک اگر هست شود کیمیا

نوش شفا هست لب جام شاں　　آب بقا کاسۂ انعام شاں

زندہ نمایند دل مردہ را　　گرم کنانند صد افسردہ ر

علم خدا از دم آنها پدید　　از نفس شاں همہها مستفید

سرمہ کش چشم مراد جهاں　　رونق مقصود دل این و آں

زیور هر شاهد خلوت نشیں　　چشمۂ هر تشنۂ عزلت گزیں

ابر شرف بار کراماتها　　صدر نشیناں مقاماتها

نقل ازیں کهنہ سرا گر کنند　　قرعہ دگر گونہ دریں جا زنند

نور ابد شمع مزارات شاں　　فیض ازل نقش عمارات شاں

هست دگر گونہ دریں جا ظهور　　کرد دگر گونہ چراغاں قبور

سر بفلک مردم زوار را　　او نزمیں مرکز ادوار را

وای بتو گرنہ ارادت بری　　از چنیں جاها نہ سعادت بری

مهر دم صبح نہ زاهر شود　　ماہ بشب گرد آں سایر شود

هرکہ ازانها نہ مرادی بجست　　در پس ا هر ناقصی اُفتاد چست

جملہ بزرگاں بخدا زندہ اند　　زندہ دلاں بر در شاں بندہ اند

زرنشود خاک اگر خاک شد　　فرق گدا بر سر افلاک شد

چوں زر خالص همہ هستند شاں　　هم زرو هم سنگ زرستند شاں

خود بہ نخستیں بمحک در شدند　　انگهی هر زر بمحک در زدند

بہ کہ کشی آهن خود را بزر　　تا نشوی زر نخوری هیچ بر

صحبت کامل چہ بود زر بود　　بر سر هر صدر چو گوهر بود

در بر او هست نهاں کیمیا　　دور تراز عیب و بری از ریا

حکایت

مطلع انوار خفی و جلی سبط پیمبر حسن ابن علی

دید یہودی کہ سیہ رای داشت خار مغیلاں بکف پای داشت

در رہ دیں کرد عدم اقتدا خواند نصد جہل کلام خدا

دل بکف ز جہت یا لیت داشت جاں بسوی معنی توریت داشت

گفت سد و کای غوی پیچ پیچ نیست شکوهی بقرات تو هیچ

کفر ترا ار رہ دیں بر زدہ خار دلت در کف پا سر زدہ

از چہ نگیری رہ فرقانیاں چوں نشوی در رہ روحانیاں

دین محمّد بدل و جاں پذیر حاصل اخلاق الہٰی بگیر

گفت یہودی کہ کتاب شما خود نبود پردہ کش رای ما

لیک بریں دعوی اقرارها نیست گواهی بجز انکارها

تا نہ کشد نطق تو خارم ز پا تا نبرد گرم دمت بارها

خود نتوانم کہ قبولت کنم دل بسوی دین رسولت کنم

راز یہودی چو زباں در کشید آں شہ اقلیم ولایت شنید

خواند نیک بار ز لحن ملیح آیت مصحف بزبان فصیح

کفر یہودی ز دلش دور شد خار بروں آمد و مسرور شد

ابر شرف بر سر او آب ریخت گشت مسلماں ز یہوداں گریخت

خود نہ رود درد دل جاهلاں تا نہ کند کار دل کاملاں

خاصہ دم شافی آل عبا داروی هر درد دل مبتلا

اینکہ منم احمدی خستہ * ذاک معصیت آلودہ دریں آب و خاک

* صحیح ۔ خستہ ۔ خاک راقم اور غیر درست ہے

روز قیامت که شود جاں ملول   دست من و دامن آل رسول

مقالهٔ نهم در فضیلت قناعت و نکوهش طمع

گنج قناعت که ندارد فنا   هست نهاں لیک درون غنا

هر که غنی شد بقناعت شه است   بیک ظفر قائد او در رهست

سر بفلک مرتبهٔ قانع است   سر بزمیں کیست مگر طامع است

نقد قناعت بکف خود بیار   مسند زربفت نیاید بکار

گل که دهد بوی قناعت چه دل   نکهت گل هست به پیشش خجل

قوت شم جاذبهٔ بوی او   خادمهٔ خدمت دل جوی او

هست قناعت چو یکی دلبری   قانع دل سوز ورا شوهری

خانهٔ خود را بدو آباد کن   نسل حیا را ازو ایجاد کن

شرم کند مرد قناعت پرست   شرم بود حسن بتان الست

فقر ازاں کوس مباهی زند   دم ز سر شوکت شاهی زند

که بسرش تاج قناعت بود   از شرف عجز اعانت بود

اهل قناعت که فقیری کنند   نیست فقیری که امیری کنند

شاهی شاں تابه ابد قائم است   دبدبهٔ شاں بجهاں دائم است

مهر بود گرچه بما رهنموں   سر کشد از روزن هر در بروں

مه بییکے قرص پریشاں رود   از چه رود بر در دوناں رود

لقمهٔ زنبیل گدا سم بود   نوش شفا در بر آں کم بود

قدر کجا یافت سگ هر دری   گرچه به سگباں بودش همسری

اهل وفا را که بود پائگاه   غیر قناعت چه بود دستگاه

هست طمع میل کش چشم دل   مرد شتابنده بود منفعل

هر کہ طمع کرد گرفتار شد — از تب ایں وسوسہ بیمار شد

گرچہ دراز است طمع را قدم — لیک نگون است مواورا علم

بیرق او سر بفلک کی کشد — رایت او دوش ملک کے کشد

ابر قناعت گہر انگیز شد — بر سر ابرار گہر ریز شد

بحر بود لیک ندارد نہنگ — شاہ بود لیک نمی کرد جنگ

ہست قناعت شرف آدمی — قہر خدا را کنف آدمی

شاہد غیرت کہ شدہ ارجمند — شد ببر مرد قناعت پسند

مشت گل از خاک کہ نامی شدہ — بر ہمہ افراد گرامی شدہ

راز قناعت بدو آموختند — آتش فاقہ برو افروختند

گرچہ یقیں بر ہمہ را مردن است — شکر بیک پارۂ ناں کردن است

من کہ شدم خوار طمع کردہ ام — پی نہ سر راہ طمع بردہ ام

دشمن عزت شدم از چند روز — طالب دولت شدم از چند روز

چوں کہ گزشتند بزرگاں رہم — جای تہی دیدہ فرازم علم

کرمک شب تاب زند لاف نور — زانکہ شب ماہ ز خود دید دور

چوں زر قلبم ز بہا دور تر — گردش من شام و سحر در بدر

گرنہ رسد رزق بریں از کساں — خاک زمیں در دہن آسماں

حکایت

بود درختی بزمان مسیح — نطق نمودی بزبان فصیح

ہرکہ باو کرد سوال از شکیب — پاسخ پر سدہ بر آید ز غیب

خلق گرفتار ہواداریش — قوم مقید بہ پرستاریش

گشت دراں ناحیہ مسجود خلق — دررہ دیں مشرک معبود خلق

بود یکی عابد ایزد پرست | روز و شب از ساغر توحید مست
صاف دل و تابع شرع رسول | گلشن نوداده رد و قبول
جست غضب ناک و بدستش تبر | گشت روان از پئی قطع شجر
چون در آن تیره درختش رسید | صورت ابلیس دران شد پدید
مانع تقطیع درخت آمده | از دو طرف خرخشه سخت آمده
پنجه کشی شد میان جانبین | چشم کشاده فلک از فرقدین
کرد خدا دوست لعین را زبون | زد بزمین کرد و را سرنگون
گفت لعین گر تو گزاری مرا | بر سر پرخاش نیاری مرا
مزد چنین اجر دهم صد درم | باز ز تو منتے بر خود نهم
عابد مولع بدرم در شگفت | کرد رها ، برد درم در نهفت
شب ز خوشی شکر خدا ساز کرد | حمد خدا را ز سر آغاز کرد
گفت بدل تازه هنر هست این | از چه توان کرد حبین زیر چین
گر برسد صد درمم یوم یوم | فخر توان کرد در ابنای قوم
روز دگر باز بزیر درخت | هر دو بهم پنجه وری کرد سخت
گشت لعین همچو یکی مست شیر | عابد بیچاره در افتاد زیر
گفت سگ کوچهٔ مطرودیان | حال کنم پاره ترا استخوان
گفت بدو عابد فرسوده دم | کای نمک زخم من پشت خم
من بتو دیروز شدم دست چیر | تو بمن امروز چراکی دلیر
چیست دریں نکته بمن باز گو | چیست دریں پرده نهان راز گو
گفت باو راندهٔ امر ازل | کر تو شده در عمل تو خلل
دی بخدا بود رسیدن ترا | از پئی دین بود دویدن ترا
آمدی امروز برای درم | تا شدی در پنجهٔ شیطان دژم

حرص و هوا تابع نفس دنیست　　با صنم عقل نہاں دشمنیست
نفس بود تابع شیطان دوں　　لیک بود او بدروں ایں بروں

مقالۂ دہم در حقارت جہان نا پائیدار

زیں دوسہ قریہ کہ جہاں نام اوست　　بر کتف سادہ دلاں دام اوست
شعبدہ داریست اگر بنگری　　در تہ ایں پردۂ نیلوفری
ہر نفسم ہست خیال دگر　　صورت دیگر و جمال دگر
ہیئت موہوم ولا اصل لہ　　جوہر بے نور چہ دارم گلہ
چوں دہل پارہ شدہ بی عمل　　چوں گہر تیرہ سراپا خلل
شکل چنیں است وفنا درپیش　　زہر دم مارنہاں درمیش
ہست بت و دشمن جان مغاں　　حاسد بد خواہ جمیع بتاں
دزدوش و راہزن ہر ہمہ　　سنگ دل و سنگ زن ہر ہمہ
چیست جہاں مصدر صد فتنہا　　ہست گریزاں ز دمش اژدہا
جاں نبرد از کف اودام و دد　　خانہ خراب اند ازو نیک و بد
ہاں نہ کنی صحبت دنیای دوں　　ہاں! نروی زیر چہی سرنگوں
دل بہ دغل بار نباید سپرد　　جاں بدغا ساز نباید سپرد
پاکرہ بربد بودت آشتی　　چاک کند کیسہ اگر داشتی
خور بدم صبح برآمد ز شرق　　کرد دراں آب سیہ شام غرق
ماہ درخشاں بشب تارشد　　وقت سحر از حسدش خوارشد
جملہ دلیراں کہ زہم رفتہ اند　　آں ہمہ در زیر زمیں خفتہ اند
رستم ز دستاں خیالش چہ دید　　وارث بہمن چہ گریباں درید
خنجر شیرویہ دمِ تیز یافت　　جا بتہ پہلوی پرویز یافت

دشنهٔ خسرو که جگر خواره بود | در بر شیریں * شکر پاره بود
ایں بت فرسودهٔ هر نیک و بد | ما که وفا کرد که با تو کند
بیں که دریں دائرہ خاک بیز | هر همه هستند بسر خاک ریز
قحبهٔ بد شکل بکه در خورد | کیست ازیں حان سلامت برد
پهر خدا اندکی هشیار باش | چند بخوابی دمی بیدار باش
چیست بگو عشرت زندانیاں | غیر براں شدت دردانیاں
حجله گهی نیست مگر مستراح | از چه زنی باز دم ارتیاح
زهر دگر هست، دگر هست قند | خنده دگر هست دگر زهر خند
هوش اگر هست تمیزش کنی | ورنه کمی خاک بسر بر زنی
دل بخداوند جهاں بر گمار | غیر خدا هرچه بود وا گذار

حکایت

داشت زنی در عمل اردشیر | کودک شیریں لب و روشن ضمیر
برد ملک روح ورا در فلک | نقش حیاتش ز قضا گشت حک
مادر اوبر در راهب شده | زندگی مرده را طالب شده
گفت بده بار دگرجان او | تا چو نخستیں شودش آں او
گفت بدو راهب افسرده دل | که ز پیام تو شدم من خجل
جاں بکف ایزد دادار هست | او به چنیں امر سزاوار هست
گفت دگر بارزن عم نما | عرض بکن ایں به الهان ما
زانکه کنوں خادم آنها توئی | حارن گنجینهٔ جانها توئی
گفت بآنها چه بری احتیاج | سنگ چه داند که نماید علاج

---

* فارسی میں اعلان نوں نظر سے نہیں گذرا۔

گفت اگر نیست ازین سنگ رنگ   از چه زنم دست . . . . .
پس ز درش تیره و مایوس رفت   از دل صد پاره با . . . .
شد بسوی خانه بت خود شکست   رشتهٔ زنار درا . . .
رو بسوی خالق افلاک کرد   آه ظلمتاز دل چاک کرد
گفت خدایا که گنه کرده ام   در پئی بت عمر تبه کرده ام
غیر تو معبود بحق نیست کس   جان تو دهی، هم تو ستانی و بس
انچه گرفتی ز پسر بازده   مرغ مرا قوت پروازده
بود دعا برآلب پر حیرتش   طفل شده زنده زهے قدرتش
مادر و کودک بخدا ساختند   دل ز سرای دنی پرداختند
هردو بهم دربن غارے خزید   بار دگر کس رخ آنها نه دید
هرکه طلبگار خدا شد خدا   کرد ورا از همه عالم جدا
چیست جهاں غیر خیالات چند   دل بخیالات چنیں در مبند

مقالهٔ یازدهم دربیان توکل

مرد بخود چوں متوکل بود   لطف خدایش متکفل بود
رزق رسد از طبق آسماں   تا به جسد هست ورا نقد جاں
. . اں او خورشید شد   کیسهٔ او پر زر امید شد
. . . . هرچه بود اقتضا   روضهٔ فردوس فریسد غذا
. . . . . . نکند هیچ گاه   پارهٔ ناں گل شکرش شد پگاه
خضربکف جام پئی آب او   آب حیات ست مئے ناب او
ابریکی قطعهٔ زنگار گوں   هست پئی سفرهٔ آں رهنموں
هست نزولش زدر معنوی   شام و صبا مائدهٔ عیسوی

چاشتگه او من و سلوا بود	وقت عشا بهر او حلوا بود
خادم او چرخ برین آمده	ملک جهان زیرنگین آمده
هرکه در اقلیم توکل رسید	زیر گران بار تحمل رسید
شاهی اورا ز جهان کار نیست	میری او در پر ادبار نیست
قصر عروسی ست گرامی هرش	غیر توکل نبود زیورش
هرکه توکل نه کند مرد نیست	در صف مردان دل داورد نیست
مرد همان به که توکل کند	شاه همان به که تحمل کند
چیست توکل بخدا ساختن	دل ز سراین و آن پرداختن
سرنه نهادن به در هیچ کس	برسر هر خوان نه شدن چون مگس
خود نه کند هیچ تلاش معاش	شکر کند گر برسد ترش آش
دور شدن هم ز مهمات نفس	قهر نمودن بخیالات نفس
غیر در خالق جن و بشر	یاده زدن سر در زید و عمر *
جهد توان کرد بقدر ضرور	لیک نه چندان که در آید دفور
مذهب جبری نه توکل بود	در پئی هرکار تامل بود
جهد کنی گر، بتوکل بکن	چون مه نو قصد تجمل بکن
جهد زیاده حق طامع بود	این نه خورد مردم قانع بود
حرف بود این که ز لب بر جهد	غیر مجرد که توکل کند
اول این پایۂ تجرید هست	آئینۂ صورت تفرید هست
قطع علائق زدرون و برون	از که شود در عمل نفس دون
جهد و توکل نه بود هم نفس	جمع نقیضین محال است و بس
هر دو بهم گوهر شهوار هست	قدر هراییش خریدار هست

---

* صحیح : عمرو (واو زائد)

گو بتوکل شده ترجیح جهد | از چه شده رتبهٔ تصحیح جهد
مهرزن و بچه ضرورت شود | در تگ آن دل بکدورت بود
ورنه متوکل ز خود آگه کند | گرچه گداهست ورا شه کند

حکایت

تخت سلیمان ز هوا بر زمین | آمده روزی بسر کوه چین
بحر سیه دید که پیرامنش | موج زدی تا بلب دامنش
نیست گذار کسی آدم دران | هول خورد دیدهٔ بینندگان
غار زمین خبر نهان اندرش | در سنگ خمر نهان در برش
دید که اوج نبوت رسید | سیر میادان فتوت رسید
جست درون زاهد دیرینه شاب | چون ز شب تیره جهد آفتاب
جای ادب بود فرو سر نهاد | سود جبین را بره انقیاد
گفت سلیمان که بگو کیستی | دربن این غار پئی چیستی
باکه بود رسم سروکار تو | از که شود رونق گلزار تو
اکل زچه شرب زچه باز گو | تا به کجا نغمه کند ساز گو
گفت شهامن ز بنی آدمم | خاک کف پای همه عالمم
دین رسولان خدا دین من | دسته بدان رشتها آئین من
شکر خدا را که یکی مومنم | در ره اسلام یکی موقنم
مشت گیاهست همین زاد من | برگ درختان ببرم پیرهن
گفت بدو من بتو از آب و نان | عرض کنم پیش خدای جهان
تا ز فلک باز رسد وقت شام | تا بشود تقویت تو تمام
گفت برو این نه تحمل بود | مانع اسباب توکل بود

مشت گیاهیست بهار دلم سبز کن گلشن مشت گلم
هرچه خدا داد بمن از خوشی هست خوشم از چه کنم سرکشی
گفت سلیمان چه خوشا راه تو برد دلم را دل آگاه تو
کرد دعا رفت نبی خدا گشت ازاں پیر جواں فرحدا

مقالهٔ دوازدهم در بیان صبر

صبر چراغیست ره مستقیم صبر کلید در باغ نعیم
مرهم کافور دل چاک چاک داروی بیماری هر درد ناک
آب ده گوهر افسردگاں تاب ده جوهر پژمردگاں
مونس ترسندهٔ آفات چرخ دافع آثار بلیات چرخ
رنج کشاں را چو مصاحب بود مصقلهٔ زنگ مصائب بود
طرفه بود نخل گلستان صبر طرفه بود میوهٔ بستان صبر
اول او تلخ بود همچو زهر آخر او همچو شکر داد بهر
شیرهٔ حنظل بودش اولیں شیرهٔ انگور بود آخریں *
شربت نیلوفر تب دیدگاں نوش دوای دل رنجیدگاں
صبر کناں را فلک آید معیں زانکه خدا هست مع الصابریں
صبر بکن گرچه زیانت رسد لیک سر انجام امانت رسد
تخم نه خاک نشد ، گل نه شد زر نه گدازید ز خود مل نه شد
خارنه دیدی که کشد سر نخست گل ز پس خار برآید درست
سنگ شود لعل ولیکن ز صبر خاک شود زر باماکن ز صبر
لیک دریں نکتهٔ پوشیده هست تا نه فهمی نه شوی چیره دست
صبر مع الشکر ضرورت بود صبر بلا شکر کدورت بود

* آخریں اور اولیں کا قافیہ درست نہیں ۔

صبر اگر واجب رنج آمده	شکر هم از لازم گنج آمده
داد خداوند چو توفیق صبر	شکر توان کرد بہ تطبیق صبر
نعمت توفیق کم از گنج نیست	شکر کنی گر تو بران رنج نیست
زیور فخر است همین صبر و شکر	مایۂ فقر است همین صبر و شکر
این دو اگر نیست فقیری حرام	گشت ازین هر دو فقیری تمام
نخل فقیری ز همین گل کند	کیفیتش کیفیت مل کند
بعد رسیدن بتہ خاک شور	میکند آن مطلعہ آهنگ زور

حکایت

چنگ نوازے بزمان عمر	بود بیک قریہ گرفتہ مقر
شب بسرش رفت جفا پیشۂ	سنگ دل و سخت بد اندیشۂ
قوت بازو چو برو چست کرد	از لگد و مشت بسے سست کرد
روز دگر لت خور شوریدہ بخت	شد بمزارات و در افگند رخت
گفت بدو سادہ دلی کای عجب	شب بتو بگذشت بدینسان تعب
کیفر ظالم نہ گرفتی هنوز	از چہ درین جا شدی اے تیرہ روز
گفت خمش * این چہ بود حرف تو	چیست درین گفتن تو صرف تو
ظالم من نیز درین جا رسد	بعد رسیدن بزنم صد لگد
گرچہ ازو تنگ دل و خستہ ام	بہر مکافات او بنشستہ ام

مقالۂ سیزدهم دراستدعای جلال

اے علم افروز جهان جلال	وی گهر افروز وجود کمال
شمع بر انداز ازین انجمن	تا نہ کند بار دگر گل چمن

---

* خامش ۔

نور سحر در دل مشرق بسوز   پیرهن مه ز کتان بر فروز

شرق یکی خانهٔ مغرب ز تاب   زود بیاور ز درش آفتاب

ظلمت شب را بعدم کش قلم   روز روان کن پئی آن در عدم

در فگن این طاق زمرد نگار   دار منه بر کتف روزگار

هر چه بود در ته این نه رواق   از جهت ستهٔ و از چار طاق

در دهن پهن نهنگ عدم   دار بده تا بشود منعدم

بخیه مزن پارهٔ ایجاد را   بسد مکن رخنهٔ بنیاد را

فیض مشیمه بکش از اُمهات   تا نشود بار دگر ذی حیات

جام ببر از کف آبای چرخ   سنگ بزن بر سر مینای چرخ

فرق موالید ته خاک کش   درد وجود از سر افلاک کش

از چه بود حقهٔ نیلوفری   از چه بود دائرهٔ چنبری

از چه بود این همه ارکان سست   از چه بود در همه جان درست

از چه بود باد بجولان گری   از چه زند آب دم زر گری

این همه را دور بکن از وجود   همچو نخستین که وجودی نبود

تا بخدائیت مقر می‌شوند   بر عدم خویش مصر می‌شوند

غیر تو دیگر نبود جز عدم   هست توئی شاه سریر قدم

رخش خرد در ره تو نعل ریخت   پیک قیاسات ازین ره گریخت

درک بتو تا بدو افتد ز سر   مرغ خیال همه افگنده پر

مهر ترا حد و نهایت کجا   قهر ترا نیز شکایت کجا

بحر گران مایه بود علم تو   کوه گران پایه بود حلم تو

هرکه شود پیش تو پیشش شوی   مهر کنان مرهم ریشش شوی

هرکه شد دور ز تو دوریست   وای بران کس که بمهجوریست
پاک بود ذات تو از ضد و ند   وصف تو لم یولد و هم لم یلد

حکایت

طفل قضارا ز قضا در گذشت   گریه کناں چشم پدر تیره گشت
گفت خدایا ز چنیں امر بد   گشت یقینم که نداری ولد
چوں دگراں گر بتو بودے پسر   مهر شدے بر پسران دگر
صاحب اولاد بود مهرداں   از ولد غیر نخواهد زیاں
آه من قال چه داری نظر   صورت ماقال دریں جانگر
قول سبک لغو بود جابجا   هست اگر زیرکی خذما صفا

مقالهٔ چهاردهم در شکایت ابنای روزگار

کیست دریں دائرهٔ گربه گوں   بعد دویدن نه فتد سر نگوں
هرکه بود در ته ایں خاکداں   خاک بسر هست بیک پاره ناں
لخت جگر از پئی ناں میفروخت   رخت خرد زاتش شهرت بسوخت
خاصه گروهی که ندارند هوش   معتقد شاں زن هر جو فروش
علم و خرد در خفه ازکار شاں   فضل و هنر خوار ببازار شاں
با عمل نیک همیشه بجنگ   شیشه تهی هست و بهر شیشه سنگ
لقمهٔ صد رنگ بزنبیل شاں   آں همه آلوده بخون زنلی
بر اثر تیره دلاں می‌روند   قرعه بریں تیره دلی می‌زنند
تشنه لب خون بزرگان دیں   سنگ ره کافهٔ اهل یقیں
عاشق مفتون صنم خانها   خاک ره معبد بت خانها *

* صنم خانه اور بت خانه کا قافیہ درست نہیں۔

سجده به بت بهر درم می‌کنند　　نرد دغل بهر درم می‌زنند

مرشد شاں برهمن ژند خواں　　هادی شاں دیو شقاوت نشاں

روزی آنها ز شگاف دگر　　مشرب آنها بگراف دگر

روزن پشت است مدار معاش　　دخل بود بعد خراش تلاش

همچو رسوب * اند بهر ته نشیں　　در ته قاروره هر کوته بیں

سجده گهه شاں در دوناں بود　　کعبهٔ شاں کوے زبوناں بود

زهر سرشتند نهاں در شکر　　پر ستم و بد عمل و بد سیر

همچو نهنگاں کشاده دهاں　　بانگ زناں چوں جرس بے زباں

سنگ دل و بدمنش و ناپسند　　نام ظرافت بقباحت برند

هزل و جدال را هم انگاشتند　　بر سر ایں دو علم افراشتند

پیش مهاں ایں چه فطانت بود　　نیست فطانت که بلاهت بود

شعر مرا بینند † و بینی زنند　　دل به حسد برزده بینی کنند

. . . . سر که مبادا حسد　　. . . . نشود در جسد

نیست ازانها بفن من خلل　　پایهٔ عزت نه پذیرد زلل

کم نه شود آنچه بود قدر من　　گو که مخالف بدرد پیرهن

چند اگر ابلهی ناخن زند　　بر سر الماس چه خواهد کند

آهن اگر هست بسختی گراں　　آب شود زاتش آهن گراں

زانکه بدستم قلم تیز هست　　خنجر دشمن کش خوں ریز هست

ملک معانی بخط من بود　　هر خط من چوں خط گلشن بود

کیست دریں وقت بمن هم عناں　　کیست چو من صاحب گوهر فشاں

---

* دُرد ـ چیزیکه در ته آب یا شراب یا بول نشیند ـ

† وزن میں بینند آتا هے بینند نهیں

از چه کنم من دکسی همسری ۔ تنگ بود طبع مرا شاعری
از اب وعمر هست دماغی دگر ۔ هست فروغم ز چراغی دگر
فقر بود رتبهٔ والاے من ۔ فقر بود منصب آباے من
برق صفت هست دلم در گذر ۔ حاصل ایں قول بودالحذر

حکایت درویش و ترک

ترک ستم گر بزماں رشید ۔ بر رخ درویش طپانچه کشید
دید شبی شیر ژیاں را بخواب ۔ نعره زناں، حمله کناں ، پر عتاب
ساده دل از خوف گریزاں چو تیر ۔ شیر پئی او چو اجل راه گیر
دید دریں ضمن درخت بلند ۔ رفت براں تا نرسد زین گزند
شیر بزیرش بدو زانو نشست ۔ لیک نتاند که کند فکر (شست)
مرغ قضا را ز هوا در رسید ۔ شیر ژیاں را بتنه بر کشید
کرد ز منقار تنش ریزه ریز ۔ شیر گرفتار بچنگال تیز
مرد هراسنده ازاں هول سخت ۔ سر نگوں افتاد بزیر درخت
ضربت آں صدمه رسیده چناں ۔ که شده سرمه به تنش استخواں
قوت اعضا همه فرسوده شد ۔ بلکه سراپا عرق آلوده شد
چشم فروبسته کشا د اندراں ۔ دید بخود هست سلامت رواں
کرد یقیں ایں همه آشفتگی ۔ بود بمن از اثر خفتگی
خواب ستمناک مرا در ربود ۔ تا بمن ایں خواب ستم آزمود
زنده شده همچو دم صبحگاه ۔ رفت بر پیر معبر پگاه
گفت بدو قصهٔ دوشینه را ۔ کرد تهی وسوسهٔ سینه را
گشت معبر متعجب ازاں ۔ تا چه بود صورت تعبیر آں

بود حکیمی بر آں غیب داں گفت بدیں گونہ با و کای فلاں

ایں ہمہ اضغاث خیالات ہست بل متولد ز بخارات * ہست

عاشق تعبیر نباشد خیال زاں کہ بیک رنگ نماندہ است حال

مفسدہ معدہ بافراط شد منبعث جوشش اخلاط شد

شربت مسہل بچنیں درخورست ورنہ جنوں عاقبتش رہبر است

بود یکی صوفی فرخ خصال متصف از جملہ صفات کمال

شیر دل و واقف اسرار جاں ہمت او کاشف استار جاں

گفت کہ ایں مردک شوریدہ بخت با کسی از اہل دل آویخت سخت

بر سر کس خاک ستم بیختہ بادۂ میناۓ دلے ریختہ

صورت او شیر غضبناک شد صولت او بر سر افلاک شد

رحمت حق مانع او آمدہ مرغ کرم بر اثرش سرزدہ

ورنہ یقین است بخار و خیال گشت مصور بنقوش مثال

داد بآں ترک معبر جواب راست بگوتا تو شوی کامیاب

تیر ترا گر دل کس شد ہدف غیر تلافی تر نیابی شرف

گفت بلی پئی بخطا بردہ ام بر سر درویش جفا کردہ ام

گفت معبر تو ازیں جا برو در پئی غم دیدہ بکن جست وجو

خاک در کلبۂ درویش باش منفعل از خطیۂ † خویش باش

دیدہ ترو لب بفغاں خواب بیں شد بتلاش دل اندوہگیں

گنج بویرانہ نظر آمدہ شام ندامت بسحر آمدہ

اشک فشاں سر بقدم در نہاد عذر کناں لب بثنا در کشاد

---

* بخارات اور خیالات کا قافیہ درست نہیں

† صحیح بفتح خا و کسر طاء و تشدید یا ۔ (غیاث)

شیخ ازاں راضی و خوشنود شد   سادہ دل از فضل خود افزود شد
گر عمل نیک کند یا گناہ   بسدہ هماں بہ کہ شود عذر خواہ

مقالۂ پانزدھم در تہذیب اخلاق

چوں بسرا پردۂ روز الست   گرم شدہ مجلس هشیار ومست
هر یکی از عالم ارواح پاک   دم نزدہ جز دم روحی فداک
جرات بد کردہ دراں دم عدو   کرد اِبا از آمر اسجدوا
سرنہ نہادہ پئی امر گزیں   گشت خدا کان من الکافرین
بار دگر چوں شہادت رسید   نوبت اول بعداوت رسید
بے ادبانہ ز در کبریا   رد شدہ آں مصدر کبر و ریا
هرکہ دریں دائرہ شد بے ادب   گشت بیک بار اسیر غضب
چوں بارل کار گزاران کار   پردہ کشیدند بروں از نگار
منشی دیوان جہان قدم   حرف ادب کرد نخستیں رقم
(جان) ادب هست و جود ملک   قلب ادب هست مدار فلک
نیر اعظم ز ادب نور یافت   بلدۂ دل هم ز ادب سور یافت
زیور ایماں نہ بود جز ادب   غیر ادب نیست ثبوت نسب
(   ) اگر وضع شی   پس چہ بود قدر بدرگاہ حی
هست ادب رنگ ادیم وجود   هست ادب رونق باغ سجود
هرکہ بتاصیل ذمائم بود   سنگ اگر هست ملائم بود
صاحب اخلاق کریماں شوند   خرمن برباد لئیماں شوند
مرد پئی نیک خصائل رود   دیو سوی راہ رزائل رود

---

* صحیح . امر ، بہ سکون میم -

خصلت محمود سلیمانی است | سیرت مذموم پشیمانی است
بخل مکن بخل نه فرخ بود | بخل کلید در دوزخ بود
نیست حیا بلکه سراپا ریا | خوف کجا چونکه نباشد حیا
عابد ممسک چه بود مزبله | عالمی از مزبله دارد گله
مرد سخی وارث جنت بود | داور فرماں ده منت بود
ترس خدا دارد و شرم از رسول | عاقبتش خیر و دعایش قبول
هرکه به تهذیب سیر میشود | مشتری این دو گهر میشود
عامل آں را که جہاں آں اوست | این دو عمل اول برہان اوست
هست عملہاے دگر بعد ازین | هرکه بود سالک راه یقین
انچه بود فعل قرین صواب | آں همه اخلاق حسن در حساب
مرد مکمل متحمل بود | کار کند لیک متامل * بود
هست سخن آتش طور کلیم | سرمه کند سنگ دلاں را ز بیم
خلع لباس صفت خویش کن | مرهم ناسور دل ریش کن
از گل ولا دور شو و نور شو | از ستم گرد فنا دور شو
شکل جہاں هست برنگ حباب | باد اگر بشکندش هست آب
دود دلی زاتش سودا بود | عاشق آں در همه رسوا بود
غیر خیالات دگر هیچ نیست | راست بداں بر سخنم پیچ نیست

حکایت

عابد پر مایهٔ یزداں پرست | عاشق یک رنگ خیال الست
معتکف جامع بغداد بود | از همهها چوں ملک آزاد بود

---

* متامل کا الف وزن سے گرتا ہے ۔

از پس دیوار صدائے شنید — وہ چہ صدا جاں بدرونش طپید

چوں سوی محراب نگاہے نمود — دیدیکی غرفہ کہ سابق نبود

شد متحیر کہ خلاف از چہ شد — در بر محراب شگاف از چہ شد

راند ازاں رخنہ چو بیروں نظر — دیدیکی باغ فریبندہ تر

قصر دراں دلکش و در قصر صدر — صدر نشیں دخترکی ہمچو بدر

مشتغل مصحف معجز نشاں — ہمچو یکی قاری شیریں زباں

کرد نظر آں بت گل پیرہن — دید جوانی کہ شدہ چشم زن

گرچہ نخستیں بہ عتاب آمدہ — زجر کنانش بخطاب آمدہ

گشت دگر بار برو مہرباں — شد ز تبسم برو شکر فشاں

گفت کہ از چہ بگو ایستی — محرم من ہم تو نہ کیستی

گفت منم کشتۂ شمشیر تو — صید تو زلف گرہ گیر تو

بر رخ زیبای تو مفتوں شدم — از گل حمرای تو مجنوں شدم

پیش جمال توای * فرخندہ کام — ہست مہ و زہرہ کنیز و غلام

گفت مرا ہم بتوالفت بود — از تپش قلب محبت بود

نیست کسے غیر خدایم ولی — عقد بکن گر تو بود قابلی

راز نہاں است بکس درمیار — مردہ شوی گرتو کنی آشکار

جان تن افروز عزیز است گر — زندگی ما نہ کنی فاش تر

کرد مع القصہ طلب خطبہ خواں — رشتہ بہم بست گرہ درمیاں

طنطنۂ سورشدہ سر بلند — ہست خوشا دبدبۂ ارجمند

ہردو دراں مسجد محکم اساس — مدت نہ ماہ بہم در مساس

بابت خود مست ز جام خیال — کرد نہاں از ہمہ اظہار حال

---

* صحیح ، اے پرورں دم۔

چون بتنش رنگ نحافت گرفت　　روز بهی رفت و نقاهت گرفت

رفت برون قوت ارکان او　　شد چو چراغ سحری جان او

گر کسی آید که کند حال درک　　وانکند لب بہ کس از بیم مرگ

لیک شبی یا بہلا کت فشرد　　. . . . . کرد و مرد

روز دگر صبح نمودار شد　　فکر دہ تجہیز پدیدار شد

از سفر روم بشب بوعلی　　بود دراں خانقۂ منجلی

دید صدف نیست تہی از گہر　　ہست گہر در صدفش جلوہ‌گر

شد ز بخارات فساد دماغ　　ورنہ ہنوز است بروغن چراغ

دود دسر زاتش سودا شدہ　　در چو خزف پارۂ رسوا شدہ

چون بشود روح بہ تن محتبس　　دیر پذیرد کہ در آید بحس

نشتری در تارک او زد چناں　　کز رگ سرہ دود برآمد عیاں

خون سیہ جوش چو فوارہ کرد　　آفریں بروی کہ عجب چارہ کرد

زندہ شدہ باز جوان غریب　　شکر خدا کرد و دعا بر طبیب

شیخ بدو گفت کجا یار تو　　ہست کجا آں بت دلدار تو

آں ہمہ یک رنگ محالات بود　　اصل ندارد کہ خیالات بود

مقالۂ شانزدہم در توبہ

توبہ فروغ گہر تائب است　　نور چراغ عمل طالب است

حافظ اعمال بزرگان دیں　　زادرہ سالک راہ یقیں

بند در سیر . . . . .　　مظہر آمرزش آمرزگار

مرہم ناسور دل عاصیاں　　سرمۂ روشن نظر خاکیاں

رنگ ازو باغ ریاضت گرفت　　روضۂ امید طراوت گرفت

گرتو شوی مرتکب سیئات تا نه کنی توبه نیابی نجات
حرف معاصی ز دمش حک شده بهر تراشش دم کزلک شده
برق زن رخت گران گناه بازده حاصل عمر تباه
توبه بود زیور خاتون جاں توبه بود رشتهٔ قانون جاں
توبه کناں را ز خدا یاوری توبه کند کار دراں داوری
سگ ره راه معاصی ویست مورث انواع خلاصی ویست
جامه اگر پاک کند گازری توبه کند پاک دل کافری
کیسهٔ امید ازو پر شود قطرهٔ ناچیز ازو در شود
بانگ درای دل آزادگاں شیوهٔ مقبول فرستادگاں
گرچه کند مرد بسے معصیت توبه کشاده است در مغفرت
توبه گنهگار اگر میکند رحمت حق کار دگر میکند
توبه بکن تا تو بود در حیات توبه کجا بعد ظهور ممات
چوں بکشایند ز دوزخ نقاب . . . . ندارد صواب
توبه فرعون پذیرا نه شد از عمل تیره گزیرا نه شد
تابدهن هست زباں را تری به که ازیں ورد رضا نگذری
توبه تواں کرد دریں انجمن تا نه کند رقص زباں در دهن
چوں بشود بند دم واپسیں سود ندارد بکسی بعد ازیں
آه ازیں مشغلهٔ نفس دوں گشت مرا جامه بتن واژگوں
توبه کنم لیک ندارد درنگ هست بیک رنگ دو صد گونه رنگ
توبه شکن نام بمن اوفتاد پس چه بود عهد من نامراد
همچو فلک بوقلموں گشته ام چوں سر دولاب نگوں گشته ام
اخگرمن خرمن من سوخته شعله اگر منقلم افروخته

به که کنم بار دگر توبهٔ   باز بیارم ز سفر توبهٔ
ضیف پدر رفته بیارم اگر   خدمت او باز بر آرم دگر
نیست مروت که رود میهماں   از در صاحبدلی رنجیده جاں

حکایت

بود یکی معصیت آلودهٔ   از ستم حادثه آسودهٔ
خرمی وزا . . . .   غیر ازیں درد دگر غم نه داشت
رفت برشیخ کرامت مآب   تاکند جهد براه صواب
گفت که ای پیر ملک پیکری   مصدر اشفاق و کرم گستری
شرب و زناگر تو مباحم کنی   چارهٔ من وفق صلاحم کنی
من بتوبیعت کنم از صدق دل   گرچه فرورفته بود پا به گل
پیر بدو گفت دیاهوش‌دار   انچه بگویم بخدا گوش‌دار
که نه روی بر در آں میفروش   کز بر آں من بشدم باده نوش
گر بروم من بسراے زنی   فسخ کنی عزم ازاں برزنی
به که جداگانه پذیری مکاں   حفظ ادب نیست شدن همعناں
داد جوابش که چه یارا بود   جرات ایں قدر گوارا بود
یانه نهم جای که باشی دراں   من بروم جاے دگر بے گماں
شرم دریں کار بیک دیگر است   عیب نه پرده بود خوشتر است
شیخ بایں شرط مریدش نمود   از سر اخلاص خریدش نمود
گفت دریں عهد تفاوت مکن   هست میان من و تو ایں سخن
روز دگر شد بتلاش شراب   چونکه رود تشنه سوی جوی آب

دید بہر میکدہ موجود پیر ‏ زیر بغل بالش چینی حریر
رفت دگر رہ بسرای بتاں ‏ بہر تماشای گل گلرخاں
شیخ دراں جا چو بہار چمن ‏ جلوہ‌فروز است بہر انجمن
مردک بیچارہ فروماند سخت ‏ سنگ در افگند بمینای بخت
عہد شکستن نتوانست او ‏ رشتہ ازیں راہ نہ بگسست او
سر بگریباں ز خجالت بشیخ ‏ آمدہ از راہ ہدایت بہ شیخ
توبہ نمود از سر اعمال خود ‏ خاک در افگند بر اعمال خود
منزوی حجرۂ ابرار شد ‏ محرم دلہائے سبکبار شد

مقالۂ ہفدہم در مذمت نفس امارہ

نفس بد آموز نہاں دشمن است ‏ راہروان را بنہاں رہزن است
سادہ دلاں را ز خیالات دوں ‏ سوی ضلالت بشود رہنموں
خاصیتش خاصیت دوزخ است ‏ کیفیتش ماہیت دوزخ است
ہفت درش ہست بہر در تعب ‏ گفت "لہا سبعۃ ابواب" رب
خشم[1] و ہوا[2] شہوت[3] و حقد[4] و حسد[5] ‏ مکر[6] و دغا[7] ہفت بود در عدد
غیر ازیں چند حوادث بود ‏ ہر یکی در گوشہ خباثت بود
ہست مصاحب بدو دیو لعین ‏ دیولعین را بودش ہمقرین
ہست دمش ہمچو دم اژدہا ‏ شد بدمش خار و خس غارہا
گرد فسونش چو بہر دم رسید ‏ آرزوی دانۂ گندم رسید
خواہش آدم نہ پئی دانہ بود ‏ حکمت حق بود دریں آزمود
گردش ما نیز پئی دانہ نیست ‏ وای بر آں کس کہ او فرزانہ نیست

بلکه بهر سمت هوا می‌برد　　ساده دل از نفس دغا می‌خورد

ورنه غذای شکم عرشیان　　هست کجا مائدهٔ عیسیان

نور بود طعمهٔ ارباب قدس　　نور بود لقمهٔ اصحاب قدس

بقل و بصل کرد هوا آرزو　　امر سوی مصر شده اهبطوا

روح ازین حرص دنی فارغ است　　فهم کند مرد اگر بالغ است

هست مهیا پئیِ ما آب و نان　　دور بود از دهن قدسیان

نفس گرفتار پئی نان و آب　　روح مبرا ز خمار شراب

نفس کند خون رز تر سبوح　　شربت کوثر نه خورد غیر روح

از چه کنی صحبت نفس دنی　　از چه دم تیشه بپا میزنی

دزد بخر بنده شود آشنا　　خر برود نیست درین شک دها

گرچه بود دزد گرامی وقار　　صاحب کالا نه کند اعتبار

این همه در سیرت اماره بود　　خصلت غارت گر مکاره بود

لیک بتبدیل صفت یار هست　　مونس یک رنگ وفادار هست

سنگ شود لعل به تبدیل وصف　　نار شود نور بتکمیل وصف

مخزن اسرار خدا می‌شود　　مطلع انوار هدا می‌شود

گربه نخستین * صفتش بند شد　　زهر بود گر بصفت قند شد

سرکه شود گرچه بود انگبین　　ترشی او چین بکشد بر جبین

عاشق او همرهٔ شیطان بود　　سر بخیالی زده حیران بود

تازه هوس سر بزند آن زمان　　نیست بیک لحظه دلش را امان

اول او گر بنظامت کند　　آخر او سر بندامت کند

سخره مشو ربقهٔ ابلیس را　　دخل مده آفت تلبیس را

---

* ای اگر نفس اماره بر صفت نخستین خود که اماره باشد قایم ماند ، صفت زهر دارد - ۱۲ -

حکایت

قاضی همداں بزمان شباب دید یکی ختلے ابلق بخواب
بود بخوبی که عدیلش عدیم گرم رواں تر ز کرنگ * نسیم
خوش قد و خوش چهره و باریک پوست دیدن او دل ببرد همچو دوست
سم طبق زر، کمر و سر بلند سینه کساده چو دل هوشمند
گنبد او تاره گردوں شدے آب دل برق ازو خوں شدے
روز دگر قاضی دانش پسند درپئی آں نعل در آتش فگند
کرد طلب شقهٔ دیبای چیں تابه کشد صورت آں نازنیں
خامهٔ نقاش وجود مثال بست برو شکل سمند خیال
کرد چو تصویر مرتب قلم تیز کشادند رفیقاں قدم
هر یکی می‌رفت پئی جست وجو هر یکی می‌کرد دراں کرگ دو
دید چو ابلیس خیالش چناں رفت بر خارکشی ناگهاں
گفت که اقبال ترا یار باد طالع فرخنده مددگار باد
از عمل خارکشی رستهٔ گرچه نخستیں ز فلک خستهٔ
قاضی همداں بتلاش سمند هست پریشاں چو بر آتش سپند
من بشوم ختلی مرغوب او بر هوسش ابلق مطلوب او
شخصیت خویش مبدل کنم بهر تو زیں گونه تجمل کنم
بدرهٔ زرداد که ایں را بگیر ساز سفر کن و ره خویش‌گیر
خارکش گرم دل و نرم خو گشت باسباب سفر راه جو
همره او کافر بد کام بود . . . ابلق ایام بود
داد خبر هر یکی را از نهاں کامده از دور یکی کارواں

---

* اسپ سرخ رنگ ـ (غیاث)

کاسپ شتابندہ پئی مشتری　　همچو نگین است به انگشتر

قاضی ازاں مژدہ بخود بر جهید　　رفت و رخ اسپ خرامندہ دید

بهتر ازاں شکل که در خواب دید　　کس ز نظیرش گل دیگر نه چید

سیم و زرو عنبر و مشک تتار　　قیمت آں اسپ شدہ پیل وار

مال بآں مالک ابلق رسید　　اسپ سوی آخر قاضی دوید

گشت مرخص سوطن کاروان　　قاضی ازاں بیع بسے شادماں

خادم او روز چهارم بگفت　　اسپ به شب دانه نخورد ونه خفت

قاضی پراگندہ شدہ زاں خبر　　رفت بر رخش شتابندہ تر

دست ز سر تا بدمش نرم راند　　اسپ شدہ غیب بکف دم بماند

قاضی به پیچیدہ درون حریر　　داشت بصندوق دمش نا گزیر

قافلۂ رفته دگر باز پس　　آمدہ بر دعوی آں بوالهوس

اسپ و دم اسپ معرف شدہ　　قضیه* ازاں هر دو مزلف شدہ

قاضی و مالک بهلاک در شدند　　نزع کناں هر دو فراتر شدند

شاہ طلب کرد . . . . .　　تا بشود واقف ازیں ماجرا

لیک بصندوق دمش دید گم　　بربطی دیدند همه جای دم

شاہ ز طنبورۂ قاضی شگفت　　کرد تبسم بدو چیزی نگفت

گشت خجل مدعی تنگ دل　　پس چه کند کار چو شد منفعل

اسپ شد و دم شد و طنبور ماند　　حجت او بیں چه قدر دور ماند

او بزر و مال روانه شدہ　　قاضی بالزام نشانه شدہ

چیست جهاں، بازی خواب و خیال　　هست به یک رنگ دو صد گونه حال

دل بخیالش ننهد هوشمند　　زاں که بود پیش خرد ریشخند

---

* صحیح بفتح اول و کسرثانی و یاء مشددہ (غیاث)

مقالۀ هژدهم در کتمان اسرار

راز دل خود منه از خویشتن   همچو گلی در طبق انجمن
چون دهی بیرون لب تو واکند   از لب تو گوش تو اصغا کند
هست زبان آلۀ اظهار آن   زو برسد در دهن مردمان
آتش فتنه پس ازان سر کشد   خرمن عزت بعدم در کشد
مهره ازین حقه میفگن برون   تا زندامت نشوی سر نگون
بسته زبان به ز لب یاوه گو   صرفه ندارد عمل یاوه جو
سر خفی چون بکند رو بفاش   . . . . بود در خراش
هست بیک نقش خدا سرو سر   این چو رود آن برود از نظر
گر نبود در بکنار صدف   پس چه بود درج صدف را شرف
شیشۀ ساعت بیزرگیست کم   زان که دل هر دو بیک جا بهم
باطن این باطن دیگر شود   هر دو بیک گرد موثر شود
هرکه کند راز نهان آشکار   خاک کند در دهن انجام کار
راز سکندر چو نوا بر کشید   از بن نے سر بصدا بر کشید
مرد شود تیره ز افشای راز   گوش شود خیره ز آوای راز
شیشه شرف ناک شد از رنگ مے   می‌چو نباشد چه بود قدرِ وے
راز دل سنگ بود لعل تر   ورنه کجا سنگ پزیرد و قر *
گفت پیمبر که کسی سر نهفت   زود شود بابت مقصود جفت
کارکنان کار دوبالا کنند   آنچه سر انجام در اخفا کنند
صورت نادر چو مرتب شود   همچو یکی جسم مرکب شود

---

* صحیح : وقر - بسکون ثانی - (محیاش)

تسویۂ آں سود اندر نقاب　　عرض دهد بر همه چوں آفتاب
پردہ ضرور است بهر پردگی　　پردہ نباشد بود افسردگی
انچه شگرف است نهانی بود　　زاں که جواهر همه کانی بود
تخم نهاں است درون شجر　　نار نهاں است درون حجر
آں همه رازنده دل جوهری　　هست بهر جوهری پنهاں سری
سر چو شود فاش شود تیره دل　　نیست دگر هیچ بجز آب و گل
خوار شود هرکه بکس راز گفت　　خاصه ز زن راز بباید نهفت
راز کسی پرده بر افگن مباد　　سر نهاں در دهن زن مباد
هست در اظهار همه سفلگی　　پیش خردمند بود طفلگی
هست دل عاقل کامل عیار　　مخزن سلک گهر آبدار
رونق او هست ز امساک راز　　فهم توان کرد بعمر دراز

حکایت

پیر زنی با پسر خویشتن　　گفت که ای شمع شبستان من
باز مگو راز دل خود بکس　　قافلۂ راز ندارد جرس
شاهد کنعاں ز کنار پدر　　از چه شدی دور نداری خبر
محنت غربت چه قدر شد برو　　در چه مشقت شده ذاتش گرو
از کف اخواں چه جفاها کشید　　از ستم جور چها جور دید
حب وطن ، هجر پدر رنج راه　　درد دل و دیده تر و لب بآه
پس من و تو در چه شمار و قطار　　حفظ سخن کن که شوی رستگار
گفت پسر دوست بود نا گزیر　　هست باو گفتن راز ضمیر
گفت دو چیز است درین محتمل　　گر رود ازوی بمروت خلل

. ۱۰ دوست دود صعب تر　　اهل خرد میکنند ازوی حذر

ثانی آن هست ورا نیز دوست　　او بکند از سراین باز پوست

پس چه بود نفع تامل بکن　　بهر خدا منع تسلسل بکن

میرود این راز زبان در زبان　　گنده شود لقمه دهان در دهان

راز بود عورت خود اے پسر　　عورت خود را بکسی وا مبر

شرم نداری که کنی کشف آن　　در نظر دیدهٔ بیگانگان

مقالهٔ نوزدهم در درستی امور عاقبت

ی که دل از غفلت خود دور کن　　خانهٔ عقبیٰ دمی معمور کن

مرد همان به که کند کار خویش　　قدر ضرورت بکشد بار خویش

پابدرازی نکند چون صبا　　کوته کند دامن حرص و هوا

قطع کند رشتهٔ طول امل　　گوش کند قصهٔ روز اجل

هرچه کنی عاقبت اندیش باش　　اندکی در فکر سر خویش باش

راه دراز است و سفر بیشتر　　دام و دد و آفت دد بیشتر

نیست ترا زاد ره و ساز و برگ　　وای بتو غافلی از روز مرگ

راه عدم گرچه بود صافتر　　راه زنانند دران بیشتر

کیسه بران را چه دهی اختیار　　فکر نداری ز سر انجام کار

حب زر و مال ترا در ضمیر　　هست نهان همچو نمک در خمیر

گر ز خمیرت نمکے کم شود　　از کمیش ذائقه برهم شود

تلخ شود گر بود افزون دران　　هست بهر حال خلش اندران

گرچه باندازه زدان را خوش است　　راه وسط مرهمه را دلکش است

لیک ز اندازه نداری خبر　　شور ندانی تو هنوز از کشم

تیشه بپا از سر شیرین زنی | خار گرفتی دم نسرین زنی

خار دگر هست دگر هست گل | شیشه دگر هست دگر هست مل

فرق توان کرد بهر نیک و بد | رد و قبول است بهر کس سند

محو خیال بت سنگین مشو | در صدد هر گل رنگین مشو

دل بجمال بتی باید سپرد | دهر نتاند که ازو حسن برد

شاهد عینی که جفا می کند | صد روش ناز و ادا می‌کند

پرتو حسنش بهزاران صور | هست درین قافلهٔ جلوه گر

هست بهر رنگ تجلی دگر | هست بهر کیف نهان صد اثر

سالک این ره چه هشیار هست | گوش کند بانگ درای الست

نالهٔ بلبل اثر عشق اوست | طرهٔ گل از گهر عشق اوست

قمری و طوطی همه‌ها رام او | زاغ و زغن مست مئے جام او

آه ازینها تو نداری خبر | راه تو دیگر و خیالت دگر

رو بمزارات نظر کن که چیست | زیر زمین خفته هوادار کیست

گرد غباری کف پای کسیست | نقش کف دست حنائے کسیست

مهر کسی کرد گرفتار خاک | عشق کسی کرد جگر چاک چاک

پیش کسی هست ره آخرت | چون نه کند فکر ره عاقبت

نیست خرد نقد ز کف باختن | بر سر نسیه فرسی تاختن

مهرهٔ چوبین که بشطرنج هست | مات کند هرکه برو کرد دست

تو خود ازان کم نه ای مرد دون | از چه شوی در کف دنیا زبون

حکایت

بازغه نام بتی از نسل عاد | دختر سیمین تن و حور زاد

یافت خبر کامده عبری غلام | رشک بر حسن او ماه تمام

عاشق نادیده جمالش شده   راغب و مفتون وصالش شده

کرد تمنا که خریدش کند   انچه بود قدر مزیدش کند

با همه گنجینه شتر بارها   مشک و زر خشک بخروارها

آمده در مصر ز اقلیم شام   از پئی دیدار خجسته غلام

بعد رسیدن دمکانش شنید   گنج گهر داده زلیخا خرید

آن مه نو لالهٔ باغش شده   بوی ریاحین دماغش شده

دم جگر دوز بلب بر کشید   همچو دم صبح گریبان درید

رفته سوی شاهد کنعان شتاب   دید یکی هیکلے از نور ناب

آود مٰلک لیک قیاس بشر   نور مجسم ملباس بشر

گفت که ای تازه نهال مراد   حسن دل افروز تو افزون بباد

راست بگو اختر برج کهٔ   گوهر فرخندهٔ درج کهٔ

کیست نگارندهٔ ابروی تو   آب ده تازه گل روی تو

چشم ترا سرمه کش دار کیست   سرو ترا از چه چنین ناز کیست

گفت سزد شکر خدا را بسی   غیر خدا نیست نگار کسی

من یکی مخلوق کهین ویم   رستهٔ ناچیز زمین ویم

نقش مبین صورت نقاش بین   مهر نهان در پئی خفاش بین

هست دگر شاهد مسند نشین   ما همه هستیم ازو خوشه چین

شمس و قمر پرتوی از نور او   چرخ برین بندهٔ مزدور او

هست گلستان ز جمالش خیال   برق درخشنده نشان جلال

گر خردی هست داویک روی   راه نمایم تو اگر ره روی

دل چه دهی در سر این آب و گل   از چه سر انجام بمانی خجل

یوسف مصری به کسی ره نبود   چون نبرد ره بخداوند جود

دختر روشن منش نسل عاد   غنچهٔ نوخیز بہار مراد
مست شد از جام مئی یوسفی   یافت سراغی ز پئی یوسفی
کرد تجلی بدلش نور حق   از نظر حق شده منظور حق
. . بشکرانه . . خرچ کرد   از دل خود دور چنیں حرج کرد
جامهٔ کرپاس ببر در کشید   سربته کہنهٔ چادر کشید
گشت بویرانه نہاں ہمچو گنج   شد به لب نیل کراماد سنج

مقالهٔ بستم در سخن منظومه

چوں در مکنون سخن از دروں   از صدف کاف و نون آمد بروں
ناطقه اول بگذارش کشید   کلک پس انگه بنگارش رسید
گشت زباں آلهٔ اظہار آں   شعله بر افروخت چراغ بیاں
روشنیش جلوه بہر سو نمود   از دل اسرار گره بر کشود
چیست سخن شحنهٔ بازار عشق   تاجر فرخندهٔ سرکار عشق
راز نہاں را چو زباں آمده   زاں که کلید در آں آمده
مغز سر معجزهٔ انبیا   شمع ره بے خطر اولیا
ہست سخن جان ہمه کائنات   زنده کں مرده چو آب حیات
جان و سخن ہر دو یکی در حساب   مرده بر آں نیست ازاں کامیاب
مرده اگر خود متکلم شود   غنچه صفت لب متبسم شود
زنده شود باز نماند بہم   جان و سخن ہر دو کجا شد بہم
طرفه نگارے که بدامش ہمه   ہست گرفتار چه گرگ و رمه
رنگ ادیم ہنر نیک وبد   ہر دو گرفتند ازو تیک سند
گاه دعا شد گہی دشنام شد   گاه پئی داوری اعلام شد

گرچه ازو جمله طوامیر شده　　هر دو جهاں پر ز دفاتر شده

لیک ازاں ذره نه گردید کم　　بحر ندارد غمی ....

مرد سخن گو بسخن چوں رسد　　جوهر پنهاں او بیروں جهد

مرد چو زرهست و سخن چوں محک　　غیر محک زر نبود خوشترک

هست سخن گوهر دریای دل　　رمزمهٔ مطرب دارای دل

خاصه در منتظم شاعراں　　منسلک سلک سخن پروراں

جان سخن هست و سخن جان او　　خورد و کلان در ته فرمان او

شعر اگر طرح نمی شد بهم　　فرق نمی کرد کس از سور و غم

رتبهٔ شعرا * ز شهاں برتر است　　که سخن نغز یکی گوهر است

مملکت شاں بزوالی رسد　　هر نفس از چرخ وبالی رسد

ملک سخن دور تراست از زوال　　بلکه بهر روز پذیرد کمال

هست گراں قدرت ارباب شعر　　سخت بود صولت اصحاب شعر

.... گنج از دست رنج　　زیر سخن هست دو صد گونه گنج

طرفه خزینه که نمی داشت خرج　　آمد او هست زیاده ز خرج

قافله سالار جواهر کشاں　　گشت بدیں گونه جواهر فشاں

شعر بو آرد زامیریت نام　　,, الشعراء أُمراء الکلام ''

اهل سخن مست مثی و حدت اند　　گر چه نواسنج نے کثرت اند

از دم شاں سنگ گهر می شود　　از لب شاں خاک چو زر میشود

زاں همه ایں جا که یکی حاضر است　　حضرت من مولوی باقر است

هستی او قصر شرف را بنا　　سلمه الله علی راسنا

موحد قانون سخن گستراں　　مصلح اشعار سخن پروراں

---

* صحیح : شعراء ـ مصحح ثانی ـ

واقف اسرار خدا و رسول کاشف استار فروع و اصول
همچو کسائی بخصوص قرأة همچو خلیل است امام (نحات)
هست کمالش بسخن گستری گاه بتازی و گهی در دری
شعر او مملوز صنائع بود رونق بازار بدائع بود
قوت بازوی بزرگان دیں حامی ارباب مقام یقیں

حکایت

دور خلافت چو به مامون رسید قدر سخن سنج به گردوں رسید
شان گهر ریز علم بر فراشت علم و عمل هر دو طبل بر نواخت
گر سخنی از لب گوهر فروش آمدی مر شاه جهاں را بگوش
بدرهٔ زر در صله اش میشدے طرہ بسر ار کرمش میشدے
روزی یکی قافلهٔ کارواں آمده از چیں بر او ناگهاں
بود دراں حور سرشتے کنیز از رخ او ماه نمی‌شد تمیز
شاه بفرمود بهایش کنند بیع کنیزک بسزایش کنند
مالک او گفت کنیز شگرف هست گراں مایه چو دریای ژرف
با همه ایں حسن یکی شاعر است قوت طبعش بسخن حاضر است
نیز بشطرنج کمالش بود غیر ازیں هر دو جمالش بود
گفت ملک هر سه صفت خوشتر است لیک برد دل که سخن پرور است
آں بت گلگوں رخ نازک بدن گر به سخن سحر کند یار من
زاں که منم از دل و جان بیگماں عاشق یک رنگ سخن گستراں
شعر بقانون عروض است گر پیش گهر سنج به از گنج زر
شاه خریده ببهای گراں جاریهٔ شاعرهٔ تر زباں

خاتمۂ کتاب

شکر خدارا کہ فلک یار شد　طالع بیدار مددگار شد
نامۂ زیبا بنگارش رسید　راز درونم بگذارش رسید
شاهد مضمون سرائے ضمیر　گشت محلی بہ لباس حریر
پردہ بر افگند بت سحر ساز　بر کتف کلک معانی طراز
آنچہ نہاں بود درون خیال　آمدہ بیروں بدر قیل و قال
شد بفراغت دل گنجینہ سنج　رست ازیں فکرت آلودہ رنج
خاطر ازیں کار سبکدوش شد　لب ز سر گفتگو خاموش شد
ذهن بیاسود ز زخم تلاش　مدرکہ آسودہ شدہ زیں خراش
گرچہ دریں مدت کم روزگار　گل شدہ ایں گلشن رنگیں بہار
لیک بسی کان گهر کندہ ام　تا گهر چند در آگندہ ام
لخت جگر هست تراش سخن　پردۂ دل هست قماش سخن
هست سخن خون دل هوشمند　بستہ شدہ بر لب دقت پسند
بهرہ ندارند ازیں ابلهاں　مردہ شود خر چو خورد زعفراں
من کہ دریں راہ کمر بستہ ام　جان گرامی بہ گهر بستہ ام
چیست گهر سحر حلال من است　شمع شبستان خیال من است
دائرۂ نسخۂ ایں مثنوی　هست گلستان گل معنوی
رونق ایں راست نسیمی دگر　نفحۂ ایں راست شمیمے دگر
فکر رسا در صددش یار شد　نام همش زبدۂ افکار شد
بعد چهل روز مرتب شدہ　چهل صبا دیدہ مرکب شدہ
هست مگر از نفس بوالبشر　در سخن من ز کمالش اثر

از مدد عاطفت ایزدی بسته گره راز دل سرمدی

به که گذاریم در آتش سپند تا به ابد دور بود از گزند

تمت الکتاب بعون الملک الوهاب چهارم شهر جمادی الثانی سنه ١١٩٦ھ

یک هزار و یک صد و نود و شش هجری کتاب زبدة الافکار باتمام رسید

فهرست مضامین مثنوی زبدة الافکار

(ب)

نمبر شمار	نام عنوان	صفحہ

نمبر شمار	نام عنوان	صفحه